

Görgöy Rita

Nagy Imre útkeresése

Bevezetés

Az 1956-os forradalomról és szabadságharcról könyvtárnyi irodalom van. Nagy Imre személyéről igen ellentmondásos, illetve sokszor egyértelműen hamis képet festenek a megjelent írások.¹ Dolgozatomban Nagy Imrével, 1953–1957 közötti gondolati útjával foglalkozom, 1953. július 4-ei beszédének,² 1955–56-os vitairatainak,³ 1956. október 23-a és november 4-e közötti megnyilatkozásainak, valamint snagovi naplójának⁴ tükrében. Céлом, hogy néhány adalékkal hozzájáruljak Nagy Imre személyének és történelmi szerepének tisztázásához, *Egy évtized*,

1 Ehhez lásd az alábbi idézeteket, műveket: HEGEDŰS András *A történelem és a hatalom ígézetében* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.), valamint – mint egyértelműen hamis helyzetelemzést adó művet – FÖLDES László *A második vonalban* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.) című munkájának néhány részletét emelem ki. Hegedűs András a kijárási tilalommal kapcsolatban egyrészt leírja, hogy Nagy Imre aludt a rendelkezés megjelentetésekor, és amikor tudomást szerzett arról, határozottan követelte a rendelkezés visszavonását. Hegedűs a továbbiakban arról ír, hogy a „...A délutáni órákban Nagy Imre újra határozottabb lett és nemcsak aláírta a statáriumról szóló intézkedést, hanem aktívan részt vett ennek előkészítésében is...” (HEGEDŰS, 1988. 294.) Földes László pedig november 4-ével kapcsolatban a következőket írja: „...Már a kormány [ti. a Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány] megalakítását megelőző hét során világossá vált előttem, hogy Nagy Imre nemcsak egyszerűen tehetetlen, de együtt úszik az árral, nemcsak nem tud, hanem nem is akar fellépni az ellenforradalmárokkal szemben. Egyetlen lépést sem tett a szocializmus védelmébe, sőt minden, ezt a célt szolgáló politikai, katonai intézkedést igyekezett keresztelni, megakadályozni...” (FÖLDES, 1984. 246–249.) Lásd még: HOLLÓS – LAJTAL, 1986., illetve HOLLÓS, 1976., továbbá NÉMETH-NÉ VÁGYI – SIPOS, 1993. és a *Fehér Könyveket*. A Kádár-kormány által a forradalom eseményeiről kiadott *Fehér Könyvek* 1957 januárja és 1958 augusztusa között 5 kötete jelent meg, amelyek közül az első négy a következő címet viselte: „Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben”, az ötödik pedig „Nagy Imre ellenforradalmi összeesküvése”. Valamennyit a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztató Hivatala adta ki. Az ötödik kötetben tették közzé a vádirat kivonatát, amely a vádra vonatkozó egyetlen ismert szöveg. Az ítélet szövegét a Magyar Igazságügyminisztérium 1958. június 17-i közleménye alapján tekintették át. Lásd KENDE, 1989. 4. és 98.

2 NAGY Imre: *Egy évtized. Válogatott beszédek és írások*. II. Budapest, Szikra, 1954. 349–376.

3 NAGY Imre: *A magyar nép védelmében. Vitairatok és beszédek, 1955–1956*. Párizs, 1984. (Magyar Füzetek)

4 *Nagy Imre feljegyzései*. (A továbbiakban: GONDOLATOK.)

„MOL. XX. 5-h vizsgálati iratok 8.183. (V-318. MV). Az ugyanott elfekvő, 1957. szeptember

Válogatott beszédek és írások (I–II. Budapest, Szikra, 1954.); *A magyar nép védelmében, Vitairatok és beszédek 1955–1956.* (Párizs, 1984. Magyar Füzetek) című műveinek és 1956. november vége és 1957. április eleje⁵ között írt snagovi naplójának elemzése segítségével.

Miközben ezen írások segítségével megpróbálom megismerni és bemutatni legújabbkori történelmünk egyik alakját, rámutatok a személyével kapcsolatban felvetett problémákra a tárgyalt időszakban, és egy interjúban megszólaltatom az ún. „Nagy Imre-csoport”⁶ közelmúltban elhunyt tagját, *Vásárhelyi Miklóst*.⁷

6-án kelt Feljegyzés szerint (Ferencsik József r. ny. ezds.) Nagy Imre snagovi naplójának eredeti kéziratát is elhelyezték a vizsgálati anyagban, ez a példány 1992-ben nem volt az iratoknál. Feltalálható volt [e dolgozat készítője is ehhez jutott hozzá] az eredetiről gépirással készült másolati példány. A dokumentum 135+18 oldal, 135 oldalon folyamatos számozással „Nagy Imre feljegyzései” címmel.” KAHLER – M. KISS, 1997. 313. A másolat, amely Kahler, M. Kiss tulajdonában van, töredéke Nagy Imre snagovi írásának. A *Nagy Imre feljegyzései* címmel megtalálható 135 oldal után következő Feljegyzéseket az általam tanulmányozott 18 oldalon túl is folytatta a szerző, valószínűleg 1957. április közepéig. Rainer M. János *Nagy Imre* (1953–1958) című könyvének állítása szerint: „...Míg 1956. november vége és 1957. február közepe óta 588 füzetlapot írt tele, a hátralevő két hónapban ennek csak körülbelül hatodrészt vetette papírra. Mivel a »Feljegyzések« utolsó meghatározó utalása 1957. március legvégére vonatkozik, feltételezhető, hogy csaknem letartóztatása napjái (1957. április 14.) folytatta az írást.” RAINER M., 1999. 359.

5 A Gondolatok másolati példányának számozása szerinti 115. oldalon Nagy Imre – miután már utalt a *Pravda* 1957. február 12-ei számára – úgy dönt, hogy befejezi „naplóját”, ahogy a fentiekben már utaltunk rá, később mégis tovább ír, valószínűleg 1957. április közepéig. Lásd: 4. jegyzet.

6 „Nagy Imre-csoport” nem létezett, illetve tulajdonképpen az 1958 februárjában megkezdett Nagy Imre-per irányítói találták ki. Ez illet a kádári „ellenforradalmi koncepcióhoz” annak ellenére, hogy a Nagy Imre-per vádlottjai egyáltalán nem voltak politikai kérdésekben egy állásponton. A háttérbe szorított Nagy Imre körül 1955 tavaszán-nyarán kialakult egy kommunista íróból, újságírókból, értelmiségiekből álló kör, amelyet Nagy Imre snagovi emlékiratában pártellenzékként emleget, de ez nem volt egy politikailag szervezett és irányított csoport, mint ahogy azt a későbbi Kádár-kormány, és az általa kiadott Fehér könyv állította. Az ún. „belső kör” tagjai voltak mindenek előtt: Haraszti Sándor, Losonczy Géza, Vásárhelyi Miklós, Gimes Miklós, Újhelyi Szilárd, Donáth Ferenc, Heltay György, Szilágyi József, Jánosi Ferenc, Fazekas György, Méray Tibor, Aczél Tamás, Déry Tibor. A Nagy Imre körül kialakult antisztálinista csoportosulásról az *1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézetének szerzői* (Bak M. János, Kozák Gyula, Litván György és Rainer M. János) többek között a következőket írták: „...ez a csoportosulás formailag nem is létezett (hogy is létezhetett volna az egypárti diktatúrában?), nem is nevezte vagy tekintette magát »csoportnak« ...” Az 1956-OS MAGYAR FORRADALOM. 21. – Bill Lomax pedig *Magyarország 1956* című könyvében ugyanerről a társaságról így ír: „...Nagy Imre köre korántsem volt szervezett ellenállási csoportosulás. Inkább a baráti kapcsolatok laza rendszere, amelynek különböző csoportjai időről időre felkeresték a mindannyiuk által becsült Nagy

Nagy Imrével kapcsolatban az egyik kulskérdés az, hogy tett-e olyan lépést a forradalom idején – 1956. október 23-a és november 4-e között –, amiről korábban teoretikusként ne dolgozta volna ki nézeteit, illetve ha már szinte mindent megjósolt 1955–56 fordulóján, akkor mivel magyarázható 1956. október 23-a és november 4-e közötti viselkedése, egymásnak ellentmondó lépései, és október 28-a, a „Fordulat napja”?

E sarkalatos kérdésnek megfelelően épül fel tanulmányom, amelynek első fejezetében Nagy Imre 1953 és 1956 eleje közötti „gondolati útját” mutatom be, és elemzem 1953. július 4-i beszéde mellett az ezen időszakban írt főbb műveit.

Fent említett „kulskérdésem” logikájának megfelelően tanulmányom második fejezetében Nagy Imre 1956. október 23-a és november 4-e közötti megnyilatkozásait, lépéseit elevenitem fel, majd megvizsgálom ezek viszonyát az előzőek-

Imrét, hogy megvitassák a közös érdeklődésre számot tartó kérdéseket... Hívei közül azok, akik határozottabb akciókra törekedtek, csalódtak Nagy rendíthetetlenül pártserű mentalitása és a párt hivatalos eljárásmodjait iránt tanúsított csökönyös lojalitása miatt, és mert elvetette a »frakciós« tevékenység mindennemű formáját. Miután a Szabad Nép lázadó szellemű taggyűlése 1954 októberében kinyilvánította, hogy támogatja őt, Nagy szemrehányást tett az újságíróknak, amiért azok terjeszteni akarták a taggyűlés jegyzőkönyvét. Nagy Imre teljes meggyőződéssel hitt ügyének igazában, ugyanakkor megingathatatlanul hű volt a párt iránt...” LOMAX, Bill: *Magyarország 1956*. Fordította és kiegészítette KRASSÓ György. Aura, 1989. 29., ill. LOMAX, 1982. – Litván György *A Nagy Imre-csoport* című tanulmányában a Nagy Imre körüli társaságon belüli különbségekről a következőképpen nyilatkozik: „...Bár Nagy Imre és a csoport tagjai között létezett egy alapvető egyetértés a Rákosi-féle politikával és a sztálinista struktúrával kapcsolatban, azonban nem tagadható, hogy a csoporton belül is voltak nem jelentéktelen nézeteltérések, időnként feszültségek is, amelyek időről időre válsághelyzetekhez vezettek. Két fő kérdéskör mentén voltak kitapinthatók ezek a nézeteltérések és feszültségek; az első a demokrácia értelmezése...ez egy reformkommunista csoport volt, amely a pártot akarta demokratizálni, és egy megújított párt lényegében egyeduralmát akarta fenntartani az országban. Nagy Imrének és a csoport többségének is alapjában ez volt a felfogása. Ugyanakkor néhányan a csoportból, elsősorban Gimes Miklós, aki szenvedélyesen tovább és előre gondolkodott, és taktikai okokból sem igen volt lakatot tenni... a szájára, igazi értelemben kezdte felfogni a demokráciát, és már ebben az időben szakított a marxista és különösen a leninista dogmákkal....”, LITVÁN, 1989. 104. – Nagy Imrének a demokráciával kapcsolatos elgondolásával dolgozatomnak a többpártrendszer kérdését tárgyaló részében foglalkozom részletesebben. Lásd még: RAINER M., 1999. 173–202.

7 Vásárhelyi Miklós (1917–2001): újságíró, politikus. 1945 után a *Szabad Nép* és más lapok munkatársa. 1954-ben a Tájékoztatói Hivatal elnökhelyettese, a Nagy Imre körül tömörülő pártellenzék vezető alakja. Ellenzéki tevékenysége miatt kizárták a pártból. 1956 októberében a Nagy Imre-kormány sajtófőnöke. A Nagy Imre-csoporttal Romániába internáltak. A Nagy Imre-perben öt évi börtönbüntetésre ítélték. 1960-as szabadulása után az *Élet és Tudomány* munkatársa, kisipari szövetkezeti dolgozó, az Irodalomtudományi Intézet munkatársa. A demokratikus ellenzék aktív tagja, a TIB egyik alapítója.

ben ismertett írásokban felmerült kérdésekkel. Ezen kívül az elemzés során előkerült problémákra a szakirodalomban megjelent lehetséges válaszok megítéléséhez, az azok közötti eligazodáshoz kísérek meg segítséget adni.

Írásom harmadik részében pedig Nagy Imre nem sokkal halála előtt írt feljegyzéseinek 135+18 oldalas töredékét⁸ dolgozom fel. Elemzem a *Gondolatokat* egyrészt önmagában, másrészt az első két fejezetben ismertetésre kerülő korábbi munkáihoz, illetve az 1956-os forradalom alatti tevékenységéhez képest, végül – de nem utolsó sorban – mint a szerző gondolatvilágának, személyiségének, cselekedeteinek és történelmi szerepének megértéséhez alapvetően fontos dokumentumot.

Nagy Imre 1953 és 1956 közötti „gondolati útja”

Nagy Imre 1953. július 4-ei, az Országházban elhangzott beszéde (A kormány programja az országgyűlés előtt)⁹ a politikai szenzáció erejével hatott, hiszen ez a somogyi tájzólású, cvikkeres értelmiségi az ott felsorolt feladatokkal (a terror, a törvénytelenések és a *kulák-minősítés megszüntetése*, az életszínvonal emelése, *amnesztia*, a nehézipar fejlesztésének kritikája, az *internálás intézményének megszüntetése* stb.) valóban „új szakaszt” hirdetett meg, hangot adván ezzel a magyar társadalom jogos vágyainak.¹⁰ Már ebből az 1953. július 4-ei beszédéből kitűnik két tényező, amely majd Nagy Imre 1956. október 23-a és november 4-e közötti magatartásának megértésénél is alapvető szempont lesz. Nevezetesen, hogy Nagy Imre mindvégig kommunista meggyőződésű ember volt, aki a szocializmusban látta az emberiségnek és – ez lesz a másik nagyon fontos tényező – azon belül a magyarságnak is a jövőjét. Igazolja ezt például az 1953. júliusi beszéd következő részlete:

8 Lásd a 4–5. jegyzeteket.

9 Lásd: NAGY, 1954. – Az 1953. július 4-ei beszédet, annak hatását, jelentőségét elemzi RAINER M., 1996. 531–541.: „...Nagy Imre 1953. július 4-én lett azzá, aki mellé belső számkivettségében az adott kereteket feszegető, vele rokonszenvező politizáló értelmiségiek felsorakozhattak; akit 1956. október 23-án a tüntető tömeg a kormányba követelt; akit a forradalom miniszterelnökének tudott elfogadni a társadalom nagy többsége, még akkor is, ha – mint hozzátették – kommunista volt. Nagy Imre 1953-ban foglalta el helyét a társadalom tudatában és emlékezetében; ebben az emlékezetben az 1956-os és 1958-as Nagy Imre-kép az 1953. július 4-én programot adó miniszterelnökkel kezdődik...”

10 Az 1953. július 4-ei beszéd megszületésének körülményeiről lásd: LOMAX, 1982. 17–18., KAHLER – M. KISS, 1997. 284., RAINER M., 1996. 489–542., illetve RAINER M., 1999. 10–21., valamint MÉRAY, 1989. 44–46.

„...A népek barátságának szellemében a fokozottabb gazdasági együttműködéshez, a népek békés együttélésének biztosításához a magunk szerény erejével a legmesszebbmenően hozzá kívánunk járulni. Ugyanakkor szilárdan helytállunk függetlenségünk és nemzeti szuverenitásunk sérthetlenségéért, azt féltve őrizzük. Fokozza erőnket, hogy nem állunk egyedül, hogy mellettünk van, segít, támogat bennünket a Szovjetunió, hogy olyan legyőzhetetlen tábor tagjai vagyunk, mint a béke-világmozgalom.”¹¹

Nagy Imre 1953-as beszédével kapcsolatban Hegedűs András *A történelem és a hatalom ígézetében* című könyvében¹² megjegyzi: „Nagy Imre pedig új szerepben lépett a történelem színpadára: nem földosztó miniszter, ami elsődlegesen mégiscsak az agrárproletárok-újbirtokosok szemében népszerűsítette, különösen nem begyűjtési miniszter [...], hanem olyan új kormányfő, aki le akarja gyűrni a sztálini korszak sötét erőit és új elviselhető szocializmust akar”.

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a fent említett két tényezőt (hogy ti. Nagy Imre személyiségének alapvonása hazafiságának és kommunista „hitének” kettőssége) a Nagy Imre *Vitairatok és beszédek 1955–1956* című mű szerkesztői munkaközössége is sarkalatos tényezőnek tartja és megjegyzi:

„...Hűsége – ti. Nagy Imréé – az Eszméhez elgondolkozttató lehet sokak számára, de ennek ténybelisége kétségbevonhatatlan. Ebben a tekintetben írásai valóban a koronatanú szerepét töltik be. Helyenként éppen azzal, ami a mai olvasó számára a legfeltűnőbb: a szigorú doktrinérsséggel, a fárasztó terminológiával, a dermesztő rutinstílus-fordulatokkal, vagy a marxizmus-leninizmus kulcsszövegeinek sűrű idézésével. De azzal is, ami a végzetét okozta: vagyis, hogy mindez nem ölte ki belőle a nemzeti érzést, sem az etikai érzéket.”¹³

Ezen kívül Vásárhelyi Miklós, az ún. „Nagy Imre-csoport”¹⁴ néhai tagja a vele készült interjú kapcsán többször visszatér erre, illetve Nagy Imre személyiségének, valamint konkrétan 1956. október 23-a és november 4-e közötti magatartásának megértéséhez alapvető szempontnak tartja kommunista hűségének, egy jobb, eszmei szocializmusban való hitének, ugyanakkor magyarságtudatának leszögezését. Vásárhelyi Miklós kiemeli a fentieket például akkor, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy Nagy Imre már 1955–56-os írásaiban, de a forradalom ide-

11 NAGY, 1954. 375–376.

12 HEGEDŰS, 1988. 206.

13 NAGY, 1984. XIII.

14 Lásd a 6. jegyzetet.

jén különösen szem előtt tartotta Jugoszlávia példáját,¹⁵ amely számára bizonyítéka volt annak, hogy nemzeti függetlenség és szocializmus „megférnek” egymással. Vásárhelyi Miklós szavaival élve: „Ahhoz, hogy egy ország szocialista ország legyen, ahhoz nem kell Varsói paktum, lehet egy ország semleges és szocialista egyaránt.” Továbbá ezzel kapcsolatban Vásárhelyi Miklós megjegyezte, hogy a jugoszlávokhoz hasonlóan az 1955 májusában szerveződő Nagy Imre-csoportot is gyakran „nemzeti kommunisták” néven emlegették. Itt megjegyezzük, hogy Nagy Imre tartózkodott a „nemzeti kommunista” kifejezés használatától, ahogy az 1955 decemberében írt vitairatából is nyilvánvaló: „*Ki kell ütni a nép- és a szocializmus ellenségeinek kezéből a sovinizmus, a szovjetellenesség és az antiszemitizmus fegyvereit [...] Ennek azonban nem a nemzeti kommunizmus az útja, hanem a párt- és az államvezetésnek politikai és morális megújítása, és az elkerülhetetlenül velejáró őrsgérváltás.*”¹⁶

Nagy Imre gondolatvilágának, céljainak megértéséhez a Központi Vezetőség elé terjesztett, 1955–56 folyamán írt vitairatai közül¹⁷ *A két rendszer békés egymás mellett élése* (1955. október), *A magyar közélet időszzerű erkölcsi-etikai kérdéseiről* (1955. december), *A munkás-paraszt szövetség és a Népfront kérdései* (1955 nyara), *Az 1953. júniusi párhatalározat jelentősége és szerepe pártunk életében* (1955 nyara) *A marxizmus-leninizmus néhány időszzerű kérdése* (1955. január), *A nemzetközi kapcsolatok öt alapelve és külpolitikánk kérdése* (1956. január) és *A Nacionalizmus és a proletárnemzetköziség* (1955. nyara) című írásait fogjuk az alábbiakban kiemelni.

Nagy Imre *A két rendszer békés egymás mellett élése* című műve kiváló bizonyítéka kommunista, ugyanakkor nemzeti eszmerendszerének, hiszen benne – ahogy gyakran teszi – Leninre hivatkozva így ír:

„...Történelmi tapasztalatok alapján megállapítást nyert az az elv, hogy a szocializmus győzelme biztosításának legfőbb és alapvető kérdésében megnyilatkozó egység mellet, a történelmi és nemzeti sajátosságtól függően alkalmazhatók különböző formák és módszerek a szocialista építés konkrét problémáinak megoldására...”¹⁸ Továbbá a belgrádi nyilatkozatból levont tapasztalatok között megjegyzi, hogy „...Ilyen értelemben a »magyar szocializmus« [...] nem más, mint a szocializmus magyarországi válfaja, más szóval a marxizmus-leninizmus alkalmazása a sajátos magyar viszonyokra...”¹⁹

15 Jugoszlávia a Szovjetunió ideológiai táborán belül volt ugyan, de semleges volt, sőt jelentős nyugati támogatást kapott. Részletesebben lásd dolgozatomnak Nagy Imre 1955–56-os tanulmányait tárgyaló részének elsősorban a nemzetközi kapcsolatok öt alapelvevel foglalkozó részét, illetve a forradalom alatti intézkedéseket.

16 NAGY, 1984. 224.

17 NAGY, 1984.

18 Uo. 201.

19 Uo. 202.

Az előbb említetteket támasztja alá még Nagy Imre *A magyar közélet időszerű erkölcsi-etikai kérdéseiről* című munkájában, amikor rámutat, hogy „...A szocializmus nem fosztja meg a népeket nemzeti jellegüktől, nemzeti érzéseiktől és sajátosságaiktól. Ellenkezőleg ezekkel minden nép gazdagítja a szocializmus egyetemes erkölcsi-etikai értékeit...”²⁰

Nagy Imre személyiségének e legfőbb kettős összetevőjét – hogy ti. egyrészt hű kommunista, másrészt igaz magyar volt – Nagy Balázs történész a következőképpen fogalmazza meg: „...Nagy Imre azonban nem volt elfogult nacionalista politikus, hanem éppen azért tudott igazán internacionalista is lenni, mert helyesen fogta fel a nemzeti politika feladatait és követelményeit. A más népekkel való együttműködés óhaja éppen abból a magatartásból fakadt, amellyel saját népének nemzeti létét, sajátosságait érzékeltte és figyelembe vette...”²¹

1955–56-os vitairatai közül is talán ebből az erkölcsi-etikai kérdéseket tárgyaló írásból tűnik ki leginkább, hogy Nagy Imre már ekkor mennyire átgondolta a magyarországi helyzetet, és mennyire érezte, illetve vetítette előre a konkrétan majd 1956. október 23-a és november 4-e között kialakult helyzetet, óva intve – a sajnós majd bekövetkező – tragédiától:

„...Ma még úgy látszik, hogy az új szakasz²² politikájához való visszatérés, az ország gazdasági, politikai és kulturális életének a júniusi elvekre²³ való alapozása áthidalhatná a mindjobban érlelődő válságot és megelőzhetné a katasztrófát. De kétséges, hogy vajon holnap ez még hozhat-e megoldást, elegendő-e júniusi elvekhez visszamenni? A júniusi politika ma még erőteljesen hat, iránta még nagy bizalom nyilvánul meg és az ország népe, valamint a párt tagsága kitörő örömmel fogadná képviselőivel és a júniusi politika elvi alapjain megújítható kommunista párttal együtt. *Félő azonban, hogyha ez nem következik be, bizalmukat veszítve, a júniusi úttól és a kommunista párttól is elfordulnak a tömegek és jóval messzebbre kell visszamenni, hogy urai maradhassunk a helyzetnek.* A Rákosi-féle párt- és állami vezetés esztelensége, politikai vakága miatt egyre bizonytalanabb, hol tudunk majd megállni.”²⁴ [Kiemelés – G. R.]

Erre a gondolatára tér vissza Nagy Imre 1956 végén, a forradalom leverése után snagovi naplójában – amit részletesebben dolgozatom harmadik részében

20 Uo. 223.

21 NAGY BALÁZS, 1992. 201.

22 Nagy Imre *Az „új szakasz” jellemző vonásai és sajátosságai* címmel önálló tanulmányt írt vitairatai között, lásd: NAGY, 1984. III. fejezet (25–30.)

23 Ehhez lásd: T. VARGA, 1992. 234–269., továbbá az új politikai irányvonalat fémjelző dokumentum megszületésének körülményeiről, illetve részletes felépítéséről: RAINER M., 1996. 517–530.

24 NAGY, 1984. 213.

fogok majd elemezni –, amikor így ír: „...*Akkor meg lehetett volna állni az 1953. júniusi platformon, és nem kellett volna visszamenni az 1945–46-os idők platformjára...*”²⁵

Milyen platformokra utal Nagy Imre? Egyrészt emlékeztet az 1945-ös, másrészt az 1947-es politikai választásokra, amelyek közül ő egyértelműen a '47-es modellt fogadta el, hiszen akkor nem veszélyeztette semmi a kommunista párt primátusát. Az 1945. november 4-ei választásokon a Független Kisgazdapárt az érvényes szavazatok 57 %-át szerezte meg, a Magyar Kommunista Párt (MKP) csupán 17 %-ot szerzett holt versenyben a Szociáldemokrata Párttal. Ezzel szemben 1947-ben a MKP kapta a legtöbb szavazatot: 22 %-ot. A választási eredmények nem értelmezhetők azonban a következő szempontok figyelembevételével. Míg 1945-ben a parlamentáris demokrácia szabályai szerint zajlottak le a választások,²⁶ az 1947-es választásokat (“kékcédulás választások”) az MKP manipulálta,²⁷ másrészt, hogy bár az MKP kapta a legtöbb szavazatot, a szavazók többsége továbbra is a „polgári életforma” mellett voksolt, hiszen az ellenzéki pártok és a Független Kisgazdapárt szavazatainak száma együttesen 55%-ot ért el.²⁸

Nagy Imrének az erkölcsi-etikai kérdésekkel foglalkozó vitáira jelzi tehát azt is, hogy bár Nagy Imre már 1955-ben foglalkozott a többpártrendszer megvalósításával, annak bevezetését egyrészt visszalépésnek tartotta, és ennek megfelelően „...*csak akkor akarta megosztani a politikai hatalmat, amikor ez elől már kitérni nem lehetett. De megtette.*”²⁹ Másrészt az is kiderül idézett írásából, hogy amikor ő demokráciáról beszélt, illetve valamiképpen utalt a többpártrendszer lehetőségére, soha nem kérdőjelezte meg a kommunista párt elsőségét, irányító szerepét.

Vásárhelyi Miklós is utalt arra az előzőekben már idézett interjúban, hogy Nagy Imre – bár a forradalom szorítása alatt eljutott az 1945-ös politikai alaphoz – 1947-es alapon, vagyis a kommunista párt vezetése, döntő befolyása mellett tar-

25 GONDOLATOK, 1957.

26 Lásd: BALOGH, 1999. 228–234.

27 1947 nyarán, a Dinnyés-kormány programjának megvitatása során Sulyok Dezső igen találóan mutatott rá az 1945-ös és 1947-es választások közti alapvető különbségre: „Dinnyés miniszterelnök úr..., beszéljen arról a szintkülönbségről, amely az 1945. novemberi demokrácia és az 1947. júniusi demokrácia között van! Azt számítsa ki, és azt mondja meg, hogy e között hány méter a szintkülönbség. Ha ezt meg tudja mondani és ki tudja fejteni, akkor mély tisztelettel fogok meghajolni politikai és matematikai képességei előtt... A valóság az...: ma már egy látszatdemokráciában élünk.” A Nemzetgyűlés Naplója, Athenaeum, 1948. VII. köt. 852–853., lásd: IZSÁK, 1999.

28 Lásd: IZSÁK, 1999. 254. – A választásokkal kapcsolatban lásd még: HAVASY, 1990. 27–32.

29 KAHLER – M. KISS, 1997. 288., továbbá ehhez lásd még Nagy Imre snagovi naplójának részletes tárgyalásakor: GONDOLATOK, 1957. 14–15.

totta csak elképzelhetőnek a többpártrendszert. Vásárhelyi az 1956. október 30-ai többpártrendszer bevezetéssel kapcsolatban a következőket mondta:

„...Ez egy kommunista számára ugye a legnagyobb eretnokség volt. Nagy Imre olyan többpártrendszert, ami akkor néhány nap alatt kialakult, azt ő nem kívánta. Ő olyan többpártrendszert kívánt, ahol a különböző irányzatoknak van hangja és képviselete, de azért a vezető szerep, a hegemonia, az a kommunista párté. És ez megint nem egy szűk pártszempont volt, hanem ő szerinte ez a garanciája annak, hogy ugyan sokkal nagyobb szabadság legyen, demokrácia legyen, a parasztek kiléphessenek a kolhozokból, de a szocializmus felé haladjunk, a végső cél a szocializmus...”

Hogy Nagy Imre demokrácia-fogalmába beletartozott a kommunista párt primátusa, egyértelműen igazolja az MDP III. kongresszusán (1954. május 28-án)³⁰ elmondott, *Az államigazgatás és a tanácsok feladatai* című előadása,³¹ a Hazafias Népfront 1954. novemberi alakuló kongresszusán elmondott beszéde,³² illetve az arra hivatkozó, *A munkás-paraszt szövetség és a Népfront kérdései* című, 1955-ös tanulmánya³³ is. Az alábbiakban kiemelek ezekből a dokumentumokból néhány jellemző részletet.

Nagy Imre az MDP III. kongresszusán többek között a következőket hangsúlyozta:

„...Az új népfrontnak³⁴ szélesebbnek és demokratikusabbnak kell lennie, mint a multban volt. Ennek megvalósítása azt jelenti, hogy az új népfront ne politikai pártoknak vagy töredékeiknek legyen az egyesülése, hanem pártunk részvételével és vezetésével a dolgozók legszélesebb tömegeit felölelő tömegszervezeteké és népi bizottságoké, melyben helyet foglalnak a szakszervezetek, a Dolgozó Ifjúság szövetsége, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, a tudományos, kulturális és szociális téren működő társadalmi szervezetek, az Országos Béketanács és bizottságai, a különböző népi bizottságok, termelési bizottságok, lakóbizottságok, az állami, társadalmi és egyházi élet vezető egyéniségei, az értelmiség képviselői és így tovább...”³⁵ 1954 novemberében Nagy Imre a Hazafias Népfront céljának a nemzeti egység megeremtését nevezi meg, és felhívja a figyelmet arra, hogy az „az

30 A III. Kongresszus megerősítette az 1953 június 28-ai parhatarózatban foglaltakat.

31 Az előadás szövegét lásd: NAGY, 1954. 480–575.

32 A beszéd szövegét lásd: TÓBIÁS, 1989. 62–72.

33 NAGY, 1984. 119–125.

34 Nagy Imre az 1945-től létező Magyar Függetlenségi Front tevékenységével kapcsolatos elégedetlenségére utal.

35 NAGY, 1954. 507–508.

ország minden polgárának lehetőséget nyújt arra, hogy tetterejét és képességét legjobb tudása szerint a haza javára gyümölcsoztesse... A Hazafias Népfrontban a magyar hazafiak, kommunisták és nem kommunisták egyaránt részt vesznek. A kommunisták és a pártonkívüliek szoros baráti együttműködéséből, amely a teljes egyenlőség alapján áll, sok erőt meríthet a Hazafias Népfront...³⁶

Nagy Imre 1955-ben született, *A munkás-paraszt szövetség és a Népfront kérdései* című tanulmányában cáfolja az 1955. március 4-ei KV-határozat vádját, miszerint népfrontkoncepciója „jobboldali elhajló” magatartásra utal. Sőt, egyenesen a III. kongresszus népfontra vonatkozó határozatának eltorzításával, illetve az általa kifejtett és a kongresszus által elfogadott népfrontkoncepció elhallgatásával vádolta a márciusi KV-határozat szerzőit.³⁷

A „jobboldali elhajlás” vádját Nagy Imre például a következő szavakkal utasítja vissza:

„...Az egyik ilyen vád az, hogy a népfrontot a párt és az állami szervek fölé akartam helyezni és a népfrontnak irányító és ellenőrző szerepet akartam feleltük biztosítani. Ennek merőben ellentmondanak a kongresszusi beszámolómba kifejtett nézeteim a párt és az állam szerepéről és a Népfronthoz való viszonyáról. Hangsúlyoztam, hogy a népfront politika sikeres kibontakozásának előfeltétele, pártunk új politikájának [ti. az 1953. júniusi határozatnak] következetes megvalósítása. Ez azt jelenti, hogy a népfrontot kell a párt politikájának szolgálatába állítani és nem megfordítva, a pártot a népfront alá rendelni, amivel a márciusi határozatban vádolnak, ha nem is név szerint... Többször rámutattam arra a PB-ülések keretében, hogy a főfeladat átmenetileg nem a Népfront további szélesítése, hanem a már meglévő mozgalom és elért eredményeik megszilárdítása, biztos megalapozása, a tömegszervezetekkel való együttműködésnek, és ami a legfontosabb, a párt vezetésének politikai és szervezeti biztosítása... a Népfront egész működésében érvényt kell szerezni annak a fő szempontnak, hogy a Népfront a párt politikájának elvi alapján áll...³⁸

Nagy Imrének *A magyar közélet időszzerű erkölcsi-etikai kérdéseiről* című munkájából kiemelünk még néhány fontos részletet. Nagy Imre hangsúlyozza, hogy a Rákosi-rendszerben elkövetett hibák, bűnök nem a szocializmus velejárái, hanem annak következményei. Rákosiék teljesen eltértek az alapvetően jó, és Magyarországon is megvalósítandó marxista-leninista úttól, hiszen a Rákosi-rendszerben „...*A hatalmat nem a szocializmus, vagy a demokratizmus szelleme hatja át, hanem a*

36 TÓBIÁS, 1989. 62–65.

37 NAGY, 1984. 119–125.

38 Uo. 123–125.

kisebbség diktatúrájának, a bonapartizmusnak a szelleme. Célkitűzéseit nem a marxizmus, a tudományos szocializmus tanításai határozzák meg, hanem egyeduralmuk mindenáron és minden eszközzel való megtartásának szempontjai...”³⁹ Ebben a helyzetben – írja Nagy Imre – „...A politikai vitát a néptömegek meggyőzését és megnyerését mindinkább az erőszak alkalmazása, a hatalom eszközei váltották fel, ami az Á.V.H.-t a társadalom és a párt fölé emelte és a hatalom csúcsszervévé tette. A nemzeti egység, a népfront, a munkásparaszti szövetség politikája, a demokrácia elve, amely az állami és pártéletben az előrehaladás, a szocializmus felé való fejlődés záloga, mindinkább elhalt és erőszakos szervek lettek úrrá a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális életen...”⁴⁰

„...E téren súlyos felelősség terheli a sztálini politikát, amely messzemenő segítséget nyújtott a bonapartista rendszer megvalósítása ellen ható erők felszámolásához, a párton belül és azon kívül [...] egyre inkább a bonapartista diktatúra hatalmi érdekei határozzák meg, mi a törvény, hogy értelmezendő és hajtandó végre; úgy ahogyan azt a személyi diktatúra érdekei pillanatnyilag megkövetelik. Állami, társadalmi és pártéletünkben nemcsak a szocialista, de az általános haladó emberi erkölcsi elvekkel szöges ellentétben álló machiavellizmus hódít mind nagyobb tért. Így áll elő az a helyzet, hogy van ugyan alkotmányunk, van felépített jogrendünk, vannak törvényeink, amelyeknek hazánk és népünk szocialista fejlődését kellene biztosítani, de a bonapartista hatalom kezében mindez a dolgozó nép nagy többsége fölött gyakorolt személyi diktatúrának az eszközévé válik...”⁴¹ A megoldást pedig Nagy Imre a következőkben látja: „...Abból a súlyos válságból, amelybe a Rákosi-rezsim sodorta az országot, két úton kerülhetünk ki: vagy mi magunk idejekorán felszámoljuk a sztálinista politikát és visszavezetjük az országot a júniusi útra, amivel elejét vehetjük a gazdasági és politikai csúdnak, vagy nem sikerül az események menetét megváltoztatni és akkor a növekvő feszültség súlyos válság elé állíthatja az országot. A magyar kommunistáknak mindkét esetben úrrá kell lenniök a helyzeten. Ehhez azonban élesen el kell határolni magukat Rákosi katasztrófa-politikájától, bátran harcolni a júniusi célkitűzésekért, amely a nép tömegeire támaszkodva lehetetlenné teszi a reakció számításainak megvalósulását.”⁴²

Nagy Imre a fentiekben idézett tanulmányában említett júniusi politika mi-benlétét önálló tanulmányban fejtette ki vitairatai között. Az *1953. júniusi párthatározat jelentősége és szerepe pártunk életében* című írásban a szerző szoros kapcsolatba hozza a „júniusi elveket” a „kapitalizmusból a szocializmusba való át-

39 NAGY, 1984. 213.

40 Uo. 214.

41 Uo. 215–216.

42 Uo. 222.

menettel”. Az „átmeneti korszak” sajátos, békés nemzeti útja – ahogy majd snagovi feljegyzései elemzésekor is látni fogjuk – Nagy Imre politikai-gondolati alapdilemmája volt egészen haláláig. Az 1953. júniusi KV-határozattal kapcsolatban Nagy Imre többek között a következőket hangsúlyozza:

„...A júniusi Központi Vezetőségi határozat jelentősége, az azonnali operatív beavatkozással és éles fordulattal egyidejűleg a szocializmus építése terén történt új irányvétel, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti korszak elvi alapjainak a tudományos szocializmus tanításai szellemében történt helyes megállapítása volt...”⁴³ Valamint „...A júniusi határozat objektíve szükséges, elméletileg megalapozott és indokolt volt: az államhatalom megerősítését, a párt és a kormány, valamint a párt, az állam és a nép közötti kölcsönös viszonyt, a munkás-paraszt szövetséget, a nemzeti egységet, a társadalmi és a politikai élet demokratizmusát, az új gazdasági politikát, a népgazdaság arányos fejlődését, az objektív törvények szabad érvényesülését, a szocialista törvényességet, a párton belüli demokráciát és bírálatot, továbbá a kollektív vezetést, összefoglalva – a szocializmus építésének egész elvi kérdéskomplexumát volt hivatva az átmeneti szakaszon a tudományos szocializmus elvi alapjaira helyezni, a sajátos magyarországi viszonyok között...”⁴⁴

Nagy Imrének *A marxizmus-leninizmus néhány időszerű kérdése* című vitairatát azért tartottuk fontosnak kiemelni, mivel ebből világosan látható, hogy bár – ahogy azt a fentiekben bemutattuk – Nagy Imre kommunista meggyőződésének megfelelően sűrűn idéz a marxizmus-leninizmus kulcsszövegeiből az ismert terminológiával, mégis fontosnak tartja leszögezni, hogy „...nincsenek örökérvényű, megváltoztathatatlan, tértől és időtől, a konkrét viszonyoktól függetlenül alkalmazható tanítások. A marxizmus – mert tudomány – nem állhat egyhelyben, a marxizmus fejlődik és tökéletesedik...” Valamint a marxizmus-leninizmus továbbfejlesztésének – Nagy Imre szavaival élve – „mind súlyosabbá váló akadályaként” a következő két dolgot jelöli meg: „a, a dogmatizmus, a »bibliamagyarító talmudizmus«, tehát a már elavult, régi tételekhez való merev ragaszkodás és azok mechanikus alkalmazása; b, a marxizmus-leninizmus magyarázásának a személyi kultusz alapján Sztálin által történt kisajátítása, amely elkerülhetetlenül maga után vonta a dogmatizmust, a bátor, úttörő, elméleti munka megbénítását, a különböző országok sajátosságainak figyelmen kívül hagyását és a régi, néha elavult tételek skolasztikus alkalmazását, holott a marxizmus-leninizmus elméleti-tudományos továbbfejlesztésének alapját elsősorban ezek a sokoldalú, sajátos viszonyok képezik...”⁴⁵

43 Uo. 13.

44 Uo. 16.

45 Uo. 190–191.

Ezen kívül a fejlődés mikéntjét leíró következő gondolata is kulcsfontosságú, sokat segít Nagy Imre 1956. október 23-a és november 4-e közötti szereplésének megértéséhez:

„...A fejlődés a szocialista társadalom építése terén nem ilyen irányú, nem az erőszak, a proletárdiktatúra, a kényszereszközök mind nagyobb mérvű alkalmazása és élesítése útján megy végbe, sem a társadalmi, sem a gazdasági élet terén, hanem az antagonisztikus érdekek és ellentétek kiküszöbölése, az erőszak alkalmazásának mind fokozottabb csökkentése alapján a demokratikus módszerek és formák mind erőteljesebb megvalósításával, a legszélesebb néptömegekkel való szoros együttműködés érdekében.”⁴⁶

E legutóbb idézett részlet is igazolja, hogy a kommunista Nagy Imre egyrészt rendíthetetlenül, egyfajta utópisztikus tisztasággal hitt a szocializmusban, másrészt élesen szemben állt az erőszak alkalmazásával. Fontos lesz ezeket szemünk előtt tartani akkor, amikor majd részletesebben tárgyaljuk Nagy Imre 1956. október 28-a előtti magatartását, illetve a szovjet csapatokhoz való viszonyát.

Mielőtt azonban részletesen elemezzük az 1956. október 23-a és november 4-e közötti időszakban Nagy Imre legfontosabb lépéseit, említsük meg még vitairatai közül a külpolitikai szempontból leghatásosabbat, az 1956 januárjában született, *A nemzetközi kapcsolatok öt alapelve és külpolitikánk kérdése* című munkát. Nagy Imre ezen írása a fentiekben tárgyalt *A két rendszer békés egymás mellett élése című munkája* – illetve majd a későbbiekben tárgyalt snagovi napló – mellett igazolja, hogy Nagy Imre mennyire figyelemmel kísérte a nemzetközi helyzetet, a szocialista államok közötti kapcsolatrendszer Sztálin utáni alakulását, és ahogy a *Vitairatok és beszédek 1955–1956* című mű előszavában is olvasható, érezte, hogy „...Kína, Jugoszlávia, stb. porondra lépésével új lehetőségek nyíltak a kisállamok szuverenitását illetően...”⁴⁷

Nagy Imre így ír az öt alapelv⁴⁸ fontosságának hangsúlyozásakor:

„...le kell vonni azt az elvi következtetést, hogy csak független, szuverén, szabad és egyenjogú országok építhetik sikeresen, legkevesebb áldozattal és a legcélraveetőbben a szocialista társadalmat...” Továbbá ezzel összefüggésben: „...Felme-

46 Uo. 196.

47 NAGY, 1984.

48 1955. április 18–24. között Indonéziában, Bandung városában 29 ázsiai és afrikai ország hirdette meg a békés egymás mellett élés öt alapelvét, amelyet az 1955. december 14-én aláírt indiai–szovjet közös nyilatkozatban a Szovjetunió kormánya is elismert. Az öt alapelv a következő: a nemzeti függetlenség, a szuverenitás, az egyenjogúság, a belügyekbe való be nem avatkozás és az önrendelkezés. Lásd: KENDE, 1989. 132., illetve NAGY, 1984. 225.

rül a kérdés, lehet-e munkásosztály egyidejűleg a szocialista társadalom építésének főereje és élharcosa, valamint a nemzeti eszmék és feladatok képviselője és gyakorlati megvalósítója? Összeegyeztethető-e a szocializmus, a proletár nemzetköziség és a nemzeti függetlenség eszméje? A kérdésekre feltétlenül igennel kell válaszolni.⁴⁹ Nagy Balázs a fentiekben már idézett munkájában⁵⁰ ezzel kapcsolatban a következőket tartja fontosnak kiemelni: „...Számára [ti. Nagy Imre számára – G. R.] elfogadhatatlan az a hipokrata magatartás, amellyel gyarmattartó nagy nemzetek elmaradott nacionalizmusnak bélyegzik a kis nemzetek törekvéseit nemzeti függetlenségük és szuverenitásuk kivívására és biztosítására. A nemzetek közötti helyes viszony kialakításának feltételét a híres bandungi öt alapelv, a Panca Sila alkalmazásában látja. Azonban »az öt alapelv nem korlátozódhat a kapitalista rendszerre, hanem a demokratikus és szocialista táboron belüli országok egymás közötti viszonyára is ki kell terjednie«...⁵¹ Nagy Imre az öt alapelv alkalmazásában látja annak feltételét is, hogy helyesen össze lehessen hangolni a nemzetköziség és a nemzeti függetlenség látszólag ellentmondó eszméit. »Ez a körülmény – írja – olyan országok és népek számára is lehetővé teszi a szocializmus felé való közeledést és fejlődést, amelyek marxista munkáspártok, vagy más haladó nemzeti pártok és hazafias erők vezetésével nem a szovjet úton haladnak a szocialista társadalom felé.»⁵²

Nagy Imre *A nemzetközi kapcsolatok öt alapelve és külpolitikánk kérdése* című vitairata a magyar–szovjet viszonytalapvetően eltér a fentiekben idézett 1953. július 4-ei beszédétől. Míg az 1953-as beszédben egyenesen a Szovjetuniót jelöli meg Magyarország függetlenségének és szuverenitásának legfőbb támogatójaként, 1956 januárjában „történelmi szükségességnek” nevezi az országa és a Szovjetunió közti baráti viszonyt, sőt, kapcsolatuk alapját tekintve már nemzetközileg lefektetett elvekre hivatkozik: „...a Szovjetunió és Magyarország közötti jószomszédi, baráti viszony történelmi szükségesség. A kapcsolatok fejlesztésének még nagy lehetőségei vannak. Ezeket a kapcsolatokat azonban az öt alapelv alapján kell helyezni és kölcsönösen tiszteletben kell tartani...”⁵³

Hivatkozhat is, hiszen 1955 decemberében az indiai–szovjet közös nyilatkozatban a Szovjetunió kormánya is elismerte a függetlenség, a szabadság, az egyenjogúság, a belügyekbe való be nem avatkozás és az önrendelkezés elvét. 1953. júliusi beszédével szemben 1956 elején az öt alapelvből kiindulva felveti annak lehetőségét is, hogy egy ország a szovjet úttól eltérő módon jusson el a szocializ-

49 NAGY, 1984. 230–231.

50 lásd: 21. jegyzet, NAGY BALÁZS, 1992. 201–202.

51 NAGY, 1984. 226.

52 Uo. 230.

53 Uo. 233.

musához. Álláspontját alá is támasztja: „a szocializmus sajátos útjairól szóló marxilenini tételre”⁵⁴ hivatkozik, és a nemzetközi kapcsolatok alapjának megjelölése során az öt alapelvhez hozzáteszi hatodikként az „ideológiai be nem avatkozás elvét”.

Sőt, itt már mintegy előrevetítve, illetve óva intve az 1956. október 23-a és november 4-e közötti katasztrófától, rámutat, hogy „...*A nemzet...ragaszkodik függetlenségéhez, szuverenitásához és szabadságához, ...nem engedhet és nem is enged semmiféle kényszernek, még kevésbé vállalja »önként« a lemondást ezekről az elvekről...*”⁵⁵ Illetve alább: „...*Végzetes lenne a kérdés elől egyszerűen kitérni, káros következményeit elhallgatni, mintha minden a legjobb úton haladna, a legnagyobb rendben lenne, vagy a problémákat egyszerűen a reakciós mesterkedések számlájára írni...*”⁵⁶

Továbbá felhívja a figyelmet a hatalmi tömbök felszámolásának nagy jelentőségére is, egyrészt hazája, Magyarország védelmében, mert már ekkor (1956 januárjában) világosan látta, hogy e kis ország csak veszíthet a birodalmak közötti háborúskodásban, másrészt kommunista meggyőződéséhez híven az egész emberiség boldogulását is szem előtt tartva:

*„...Kis országok számára, mint Magyarország, létkérdés helyesen meghatározni helyzetüket az államok közötti viszonyok terén. Az országnak minden eszközzel a béke fenntartása mellett kell kitaratania. El kell kerülnie, hogy az ország a hatalmi tömbök összecsapásának aktív részese legyen, háborúba keveredjék, hadszíntérré, vagy felvonulási területté váljék és biztosítani kell, hogy mindezekben a kérdésekben a nemzet, szuverén jogainak teljes birtokában, saját maga döntsön...”*⁵⁷ „...*A hatalmi tömbök felszámolása a nemzeti érdekeken, a szocialista táboron túl, az egész haladó emberiségnek is érdeke...*”⁵⁸ Már ebben az írásában felmerül a majd 1956. november 1-én megvalósuló semlegesség: „...*A fő kérdés az, hogy a hatalmi tömbök felszámolásához melyik a legcélravezetőbb út [...]. A legcélravezetőbbnek látszik a haladó demokratikus és szocialista vagy hasonló típusú, úgyszintén az öt alapelvet osztó más rendszerű országok egybehangolt külpolitikája és együttműködése a hatalmi tömbök politikája ellen, semlegesség vagy aktív egymás mellett élés alapján.*”⁵⁹

54 Nagy Imre *A marxizmus-leninizmus alkalmazásának néhány időszerű kérdése* című tanulmányában, ahogy gyakran teszi, idézi Lenin: „Minden nemzet eljut a szocializmushoz, ez elkerülhetetlen, de nem teljesen egyformán fognak eljutni, mindegyik sajátos vonást kölcsönöz majd a demokrácia ilyen vagy olyan formájának, a proletárdiktatúra ilyen, vagy olyan válfajának, a társadalmi élet különféle területein végrehajtott szocialista átalakulások ilyen vagy olyan ütemének.” NAGY, 1984. 192.

55 Uo. 228.

56 Uo. 233.

57 Uo. 235.

58 Uo. 236.

59 Uo. 236.

A semlegesség említésekor már meglévő példára, Jugoszláviára hivatkozik Nagy Imre ugyanúgy, mint amikor a belgrádi–szovjet közös nyilatkozat⁶⁰ jelentőségét fejtegeti: „...Az öt alapelv és a bennünket közvetlenül érintő belgrádi–szovjet nyilatkozat, nagy elvi és politikai lehetőségeket teremtett számunkra. Felvázolta annak a világos és határozott marxista platformnak a körvonalait, amelynek alapján a különböző országok kommunista, vagy más marxista munkáspártjai a proletár nemzetköziség és a nemzeti függetlenség összhangja alapján kidolgozhatják a szocializmus sajátos útjának összefüggő elméleti és politikai rendszerét, valamint megvalósítása irányelveit. A belgrádi nyilatkozatot a M.D.P. [sic!] vezetése...teljesen helytelenül ideiglenes kompromisszumnak tekinti, áldozatnak, amelyet a Sz.K.P. kénytelen volt hozni annak érdekében, hogy Jugoszláviát kiszorítsa az imperia-
listák hatalmi befolyása alól. Ez a magyarázata annak, hogy a belgrádi nyilatkozattal deklarált elvek megvalósítására s az általuk teremtett lehetőségek kihasználására nálunk úgy szólván semmi sem történt eddig. Világos, hogy az öt alapelv és a belgrádi nyilatkozat nem ideiglenes kompromisszum, hanem történelmi szükségesség volt, még akkor is, ha vannak, akik hátsó célzattal politikai mesterkedéseik leplezésére igyekeznek felhasználni...” Továbbá a „sztálini ideológiai egyeduralom” felszámolásával összefüggésben is utal a belgrádi–szovjet nyilatkozatra: „...az ideológiai egyeduralom ellenében áll a belgrádi nyilatkozat szemmelével és tétéles megállapításaival is, amelyek mindenféle beavatkozást megengedhetetlennek tartanak, beleértve az ideológiai beavatkozást is, amely megszünteti a pártban az eszmecserét, a vitát, a vélemények harcát, a pártélet demokratizmusát, erényé avatja a szolgálai utánzást, feleslegessé és értelmetlenné teszi az ideológiai munkát, összegezve – lebecsüli, megalázza és függő viszonyba hozza a pártot és önéretükben sérti a magyar marxistákat...”⁶¹

E fenti szövegekből is látszik, hogy Nagy Imrének 1956. november 1-jei cselekedete, a semlegesség kimondása és a Varsói Szerződésből⁶² való kilépés nem egyszerűen a közvélemény, illetve az »utca« nyomásának a következménye, és nem is pillanatnyi elhatározásnak a műve volt.⁶³

60 1955. május 26-án váratlanul Belgrádba érkezett Hruscsov, az SZKP főtitkára, és Bulgari-
nyin (1955–58. között szovjet miniszterelnök), és a nyilvános önkritika és bocsánatkérés
fejében sikerült helyreállítani a Szovjetunió és Jugoszlávia kapcsolatát. Tárgyalásai ered-
ményeiről közös nyilatkozatot adtak ki.

61 NAGY, 1984. 232–233., illetve KENDE, 1989. 136–137.

62 A Szovjetunió, Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, a Német Demokratikus
Köztársaság, Lengyelország és Románia Varsóban 1955. máj. 11–14. között aláírták a
barátságról, együttműködésről és kölcsönös segítségnyújtásról szóló egyezményt.

63 MOLNÁR, 1992. 237–243.: „...A magyar forradalom és főleg Nagy Imre megítélésének egyik
sarkalatos pontja a varsói paktumból való kiválás és a semlegességi deklaráció értékelése.
Sokan ebben a két »végzetesen elhamarkodott« lépésben vélik felfedezni a forradalom
bukásának legfőbb okát, és természetesen Nagy Imrét teszik érte felelőssé. Ez lett volna
állítólag a nagy bűn, a fő tévedés, ezért lenne Nagy »másodrangú politikus«, feladatai
terhe alatt összerokkadó ember, közepes képességű vezető, erőtlen kormányos a nagy vi-

Továbbá művét olvasva az is újra igazolást nyer számunkra, hogy Nagy Imre már 1955–56-ban látta az országban lévő feszültség okait. E feszültség majd az 1956. október 23-a és november 4-e közötti forradalom két fő követelésében kap egyértelműen hangot: a szovjet csapatok távozásának és a valódi hatalomátvételnek a követelésében. Mind a magyar–szovjet kapcsolat elfogadható rendezésének, mind a hatalmon belüli fordulat megvalósíthatóságának már megvalósult példáira hivatkozhatott⁶⁴ – és hivatkozott is⁶⁵ – Nagy Imre és a forradalmi tábor egyaránt, úgymint Jugoszláviára és a Gomulka hatalomra kerülése utáni Lengyelországra. Ezzel kapcsolatban álljon itt néhány, a fentieket velősen megfogalmazó, ütemes, a pesti utcákon 1956. október 23-tól hallható jelszó: „*Lengyelország példát mutat,*

harban. A varsói paktumból való kilépésre irányuló tárgyalásokat Nagy Imre legalább 36, esetleg 48 órával előbb kezdte meg, mint ahogy a semlegességé nyilvánkozatására sor került. A két lépés okait és eredetét tehát nem lehet azonosítani. A semlegességi nyilatkozat valóban egyoldalú intézkedés volt, válasz és védekezés olyan helyzetben, amely 36 órával korábban még nem volt előre látható, illetve gyengébbnek ígérkezett. Ezzel szemben a varsói paktummal kapcsolatos tárgyalások olyan pillanatban kezdődtek, amikor mindkét fél éppen ezzel vélte elkerülhetőnek a súlyosabb következményeket...” Ehhez lásd még e dolgozat Nagy Imre forradalom alatti tevékenységét dátumszerűen tárgyaló részét.

- 64 Jugoszláviára vonatkozólag lásd a 15. és a 60. jegyzeteket, illetve Henry KISSINGER *Diplomácia* című könyvének következő részletét: „...1948-ban Tito, az egyetlen kelet-európai vezető, akit nagyrészt saját erőfeszítései juttattak hatalomra, kifejezésre juttatta, hogy Belgrád a saját, Moszkvától független útját fogja járni. Sztálin ezt az elhatározást úgy torolta meg, hogy kizárta Jugoszláviát a Kommunista és Munkáspártok tájékoztató Irodájából. Sztálin reményeit meghazudtolva, hogy a jugoszláv modell hamarosan össze fog omlani, Tito rendszere életképesnek bizonyult a nyugati demokráciák támogatásával... Sztálin utódai... 1955-re már hajlandók voltak megbékélni a kelet-európai nacionalizmussal, ha az adott ország vezetői szigorúan megmaradnak a kommunizmus mellett. A szovjet vezetés Titóval ...a megbékélést választotta, jelképéül az újfajta megközelítésnek... Hruscov beszéde az 1956 februárjában megtartott XX. pártkongresszuson, amelyben a sztálini gaztetteket részletezte, tovább diszkreditálta a kommunizmust. Az egyetlen kivétel Jugoszlávia volt, ahol a kommunizmust oly módon sikerült átalakítani, hogy nacionalista érdekeket szolgáljon. Hamarosan világossá vált, hogy Sztálinnak igaza volt, amikor annak idején fenyegetőnek találta a titóizmust országa számára. ...Hruscov belgrádi látogatása nyomán a kelet-európai csatlós államok szovjet ellenőrzése egyre nagyobb nyomásnak volt kitéve...” KISSINGER, 1996. 542–543.

Lengyelország: 1956 júniusában felkelés Poznanban, amelyet a szovjet hadsereg segítségével levernek, de a belpolitika megváltozik, „Októberi lengyel tavasz”, a szovjet vezetők hivatalos látogatása ellenére újraválasztják a Kommunista Párt nemzeti csoportjának vezetőjét, Wladislaw Gomulkát a Lengyel Egyesült Munkáspárt első titkárának.

- 65 Lásd a későbbiekben elemzett snagovi napló idevonatkozó részeit: GONDOLATOK, 1957. 17–18., illetve 21., 25.

kövessük a lengyel utat!” „Bem apó és Kossuth népe, együtt megyünk, kéz a kézbe!” „Függetlenség, szabadság, lengyel–magyar barátság!” „Nagy Imrét a kormányba, Rákosit a Dunába!” „Új vezetés, új irány, új vezetőket kíván!” „Szabadságra szavazunk, Kossuth-címert akarunk!” „Nem állunk meg félúton, sztálinizmus pusztuljon!” „Ne csináljunk mindent késve, Nagy Imrét a vezetésbe!”⁶⁶

Nagy Imre *A nemzetközi kapcsolatok öt alapelve és külpolitikánk kérdése* című vitairatát egy olyan gondolattal zárja, amely már az előzőekben többször előkerült, illetve Nagy Imre világképének, személyiségének alapjellemezője:

„...A proletár nemzetköziség, valamint a nemzeti függetlenség, a nemzetközi szolidaritás, valamint a nemzeti érzés és a mély hazaszeretet összhangja és eszméletvi egysége az egész emberiség számára kiszélesíti az utat a szocialista társadalom megteremtése felé. Mi magyar kommunisták hűségesen ápoljuk és változatlanul valljuk a kommunista kiáltvány marxi történelmi jelmondatát: »Világ proletárjai egyesüljete!«, s hozzáfűzzük a nemzeti érzésnek és hazaszeretetnek a Szózatban megfogalmazott jelmondatát: »Hazádnak rendületlenül légy híve ó magyar!«⁶⁷

*Nacionalizmus és proletárnemzetköziség*⁶⁸ című tanulmányában pedig – szintén kettős jellemvonásának megfelelően – miután Leninre hivatkozva, illetve saját beszédeinek és írásainak sűrű idézésével szenvedélyesen visszautasítja a nacionalizmus vádját, a következőkre hívja fel a figyelmet:

„... Ugyanakkor minden félreértés elkerülésére hangsúlyozni kívánom, hogy mint a magyar nép fia és a magyar nemzet tagja, magyar voltomra büszke vagyok, magyarságomat meg nem tagadom, magyar hazámat és népemet forrón szeretem, igaz hazafisággal, amely más népek és nemzetek szeretetével és megbecsülésével együtt képezi proletárnemzetköziségem alapját és lényegét. Ez különböztet meg és ma is ez határol el a kozmopolitáktól, a »baloldali« túlzóktól, akik idegenek a magyar néptől, annak a szocializmus eszményével és nagyszerű ügyével összeforrott törekvéseitől és igaz hazafiságától, akik a múltban is, most is a magyar nép nemzeti érzésével szembefordulva, a nacionalizmus-sovinizmus konkolyát hintik a lelkebbe, akarva-akaratlanul...⁶⁹

Idézzük majd fel Nagy Imre ezen 1955-ös vitairatának e részletét akkor, amikor snagovi fogságában írt feljegyzéseit elemezzük, illetve amikor a bevezetőnkben

66 GYURKÓ, 1996. 10–11.

67 NAGY, 1984. 243.

68 Uo. 140–148. (XV. fejezet)

69 Uo. 147–148.

megfogalmazott kulcskérdésre próbálunk választ adni. Szinte félelmetes, mennyire „ráillik” ez az idézet Nagy Imre 1956 végi, 1957 eleji vívódására.

Nagy Imre az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában

Most, miután elemeztük Nagy Imre 1953. július 4-ei beszédét, valamint legfontosabb 1955–56-os írásait, tekintsük át dátumszerűen 1956. október 23-a és november 4-e közötti megnyilatkozásait, illetve említsünk meg néhány azokkal kapcsolatos problémát, véleményt.

1956. október 23-án kilenc óra körül Nagy Imre beszél a Parlamentnél. A beszéd szövege a *Szabad Nép* 1956. október 24-ei számában olvasható *Nagy Imre elvtárs beszéde* címmel.⁷⁰ Néhány gondolatot szeretnék csak a beszéddel kapcsolatban felvetni.

70 „Pontosan 9 órakor a Parlament erkélyére lépett a fiatalok küldötte, aki meghallgatást kért a körülbelül kétszázezrenyi tömegtől. Majd átadta a szót Nagy Imre elvtársnak. (Óriási taps.)

Elvtársak! – kezdte beszédét Nagy Imre elvtárs. – Szeretett barátaim! Hívásukra megjelentem, szeretettel üdvözlöm valamennyiüket, minden nagyrabecsülésem a magyar ifjúságé, amely elő kívánja segíteni a nehézségek leküzdését és a szocialista demokrácia kifejlesztését! (Óriási taps, zajongás.)

Barátaim! Szólni akarok. A lelkesedésnek és tettváagnak párosulnia kell a józansággal, igazsággal, meggondolással és felelősséggel, mert ha nem, akkor ez kockára teheti az ügyet, amelyért ma összejöttünk. A kibontakozás lehetősége a párton belüli tárgyalás és tisztázás útján a párt Központi Vezetőségében útban van. Eppen ezért a magyar ifjúságnak tudnia kell ezt. Barátaim! Mindennél fontosabb, hogy nyugalmatokat megőriztétek. Ez a feltétele mindennek. Erről a magyar ifjúság most józanságával és felelősségérzetével tehet bizonyosságot és kell is tennie. A magyar ifjúságnak a népi demokráciánk mellett, a szocializmus igaz ügye mellett a helye, azok mellett, akik a nép, a haza, a szocializmus igaz ügyét, de a magyar ifjúság ügyét is méltóképpen képviselni tudják és annak bátor szószólói. A magyar ifjúság bízhat és bízson bennünk, de akkor hallgasson is ránk, mint fiúk hallgatnak az apákra, akikkel egy család. Kibontakozó demokratizmusunk lehetővé teszi, hogy az ifjúság a hazai és nemzetközi események kapcsán felelősségérzettel véleményt nyilvánítson. Ne hagyja a magyar ifjúság, hogy soraiban a demagóg uszítás elharapózzék, ettől a magyar ifjúságnak, az egyetemi ifjúságnak el kell határolnia magát. Az egyetemi ifjúságnak jogos követeléseit vagy sérelmeit meghallgatásra találnak, azok megtárgyalásra kerülnek. Egyetemi ifjúságunk tehát hallgasson a mi szavunkra és arra, amit szocialista hazánkhoz való hűsége diktál neki. Ez pedig most fegyelmezett magatartást és felelősségérzetet követel. A mi erőnk a demokratizmus, az alkotmányos rend és fegyelem, a legszélesebb hazafias, demokratikus erők egysége.

Barátaim! Ezen az úton előre akarunk és előre is tudunk menni. A Központi Vezetőség a közeli napokban meghozza idevonatkozó messzemenő határozatait, meghozza döntését, amelyek majd alapot teremtenek.

Sokan bírálják Nagy Imrét e beszéde miatt, mondván, más tartalommal és más szavakkal kellett volna beszélnie, gondolva itt például az „*Eltársak!*”, a „*Nem kell soká várni*”, „*A kibontakozás lehetősége a párton belüli tárgyalás és tisztázás útján a párt Központi Vezetőségében útban van*” – mondatokra. De itt felhívjuk a figyelmet arra, hogy Nagy Imrét egyrészt korábbi, a fentiekben már áttekintett gondolatai, félelmei ellenére 1956. október 23-án váratlanul érték az események,⁷¹ és csak október 28-ára jutott el odáig, hogy a forradalom élére álljon. Másrészt Gyurkó Lászlónak 1956. október 23-ára vonatkozó értékelése, miszerint „olyan helyzet alakult ki, amikor csak rosszul lehetett választani... Nagy Imre 1956.

Barátaim! Ha én azt mondom, hogy ezek a döntések meg fognak születni, akkor bíznanak ebben a szóban (óriási taps!), meg fognak születni azok a döntések, amelyek alapot teremtenek a szabad, független, szocialista Magyarországhoz.

A kormány sem késlekedik a kibontakozásra kerülő döntéseiben. Barátaim! Idehívtatok azért, hogy mondjak egy pár szót. Idehívtatok, hogy mondjam meg a véleményemet. Ha nekem erre lehetőséget nem adtok, akkor hiába minden szó. Hallgassatok rám. Azt hiszem, eddig még szavaimban nem csalódtatok. Amikor azt mondom, hogy a kormány nem késlekedik, akkor higgyétek el, hogy ez így is van. Bízom abban és nektek is bízni kell abban, hogy a parlament alkotmányos úton elhárítja az akadályokat és előrehaladásunk valósággá válik.

Éljen a párt, a párt megújhodása! Éljen népköztársaságunk! Bízunk abban, hogy fegyelem, rend terén is példát mutattok, kommunistákhoz, magyar hazafiakhoz méltóan viselkedtek. Most pedig kérlek benneteket, hallgassatok szavamra, rendben és fegyvelmeztelen vegyünk bizsút egymástól. Kedves barátaim, fegyvelmeztettségre hívlak fel, nyugodtan bizva a jövőben, távozzatok a legközelebbi viziontlátásig. Töltsön el benneteket a hit, és olyan hit a jövőben, ami engem is eltölt, és olyan hidegvér és józanság, amire ma mindenkinek szükségére van – mondotta befejezésül.” IZSÁK – SZABÓ, 1989. 47., illetve BENCZÉDI – SZALAY, 1989.

- 71 „[Nagy Imrét] Az első követelések, a rádió első közlése október 22-én este, amely szerint a Közgazdasági Egyetem diákgyűlésén »a fiatalok erélyesen követelik, hogy Nagy Imre elvtársat helyezték vissza a legfelső állami és pártvezetésbe«, vidéken éri. A Balaton mellett van, Badacsonyan. Szüretre vesz részt. Éjfélét éri meg vissza Pestre, az Orsó utcai villába...” MÉRAY, 1989. 149–150., illetve Molnár Miklós Nagy Imre 1956. okt. 23-ai beszédével kapcsolatban a következőket írja: „Nagy Imre a szokásos »Eltársak!«-megszólítással kezdi beszédét. Ugyanazok az emberek, akik az egyre hűvösebb őszi estével dacolva kitartóan várták, most kifütyülik. Jegyezzük meg: két év óta ez volt a leváltott miniszterelnök első nyilvános szereplése. Az a férfi, akitől elindult a mozgalom, amely október 23-án a parlament előtti tömeget összehozta, még nem értette meg, hogy most már mást várnak tőle, nem a két év előtti programját. Végül mégis sikerült beszélnie az összegyűlt tömeghez. Mély csendben, rövid, színtelen szónoklatot tartott, egyetlen szava sem szólt a helyzet hullámhosszán. »A párt és a kormány majd dönteni fog.« Nos, a döntést Gerő Ernő jelentette be a rádióban este 8 órakor, alig néhány perccel azután, hogy a Parlament előtti tömeg szétoszlott. A párt első titkára azonban más döntést közölt, mint amit Nagy Imre várt. Ha igaz, hogy Nagy Imre rosszul értékelt a helyzetet, méginkább igaz, hogy a párt vezetői mit sem értettek meg belőle. Nagy legalább az út felét megtette »a nép felé«, Gerő azonban csillogászati távolságokban volt a néptől...” MOLNÁR, 1991. 114.

október 23-án olyan szerepet vállalt, aminek nem tudott megfelelni”,⁷² nem fedi a valóságot. Sőt, Nagy Imre személyiségének nagysága éppen abban ragadható meg, hogy 1956. október 23-án vállalta a vezetést – hiszen dönthetett volna úgy is, hogy nem vállalja a felelősséget – és lehetőségeihez mérten jól tette, amit tett.⁷³ Gerő Ernő⁷⁴ és hívei azzal, hogy október 23-án a szovjet csapatok segítségét kérték,⁷⁵ és bevetették az ÁVH-t, kizárták a békés megoldás lehetőségét,

72 GYURKÓ, 1996. 67.

73 „...Nagy Imre írásai világosan bizonyítják, hogy ő tudatában volt: személye és politikája alternatívát jelent a Rákosi féle politikával szemben. Ebből következik – s ezt az írások hangvétele nem is igen leplezi –, hogy valóban miniszterelnöki ambíciói voltak. Nagy nem magáért a hatalomért akart miniszterelnök lenni, hanem azért, mert képesnek érezte magát arra, hogy az egyre mélyülő válságot megoldja, és a szocializmus keretein belül a nemzet felemelkedésén munkálkodjék...” KAHLER – M. KISS, 1997. 289–290.

74 Gerő Ernő (1898–1980): kommunista politikus, 1956. júl. 17-től október 25-ig az MDP KV első titkára. 1960-ig a Szovjetunióban emigráns. Hazatérése után Magyarországon fordító.

75 A szovjet csapatok 1956. október 23-ai intervenciójával kapcsolatban is többféle megközelítéssel találkozunk. KOPÁCSI, 1989. 116. oldalán a következőket olvashatjuk: „...Az egész világ keresi a választ arra a kérdésre, vajon ki volt az, aki 1956. október 23-án éjszaka behívta Budapestre a szovjet páncélosokat? Vajon a köztutálatnak örövendő Gerő, a párt főtitkára, Hegedűs miniszterelnök, vagy az éppen kinevezett új miniszterelnök: Nagy Imre? A nem régen (1955-ben) megkötött Varsói Szerződés záradéka értelmében szükség volt hivatalos segélykérésre ahhoz, hogy fegyveresen beléphessenek egy másik ország területére. A valóságban ez a szovjet páncélos hadsereg hazánkban állomásozott, a Balaton körzetében. A hívás egyszerűen porhintés a világ szemébe...” RIPP Zoltán pedig Kopácsi Sándor helyzetértékeléséhez hasonlóan a következőket írja: „...Ma már biztosan állítható, hogy az éjszaka [ti. október 23-án] összeült Központi Vezetőség csak tudomásul vette a beavatkozás tényét. Miközben 23-án este a PB tagjai vitájukat folytatták, lezajlottak a legfontosabb telefonbeszélgetések az ún. VCS-vonalon, amely közvetlen összeköttetést teremtett Moszkvával. A Kremlben magyar idő szerint este 9 órától az SZKP Elnöksége is ülést tartott, és meghatározó tényezőként kapcsolódott be a magyarországi döntési folyamatba... az egészen bizonyos, hogy Gerő legalább kétszer beszélt az első számú szovjet vezetővel, Nyikita Hruscsovval, s a tíz óra körüli beszélgetésen közölték vele a szovjet döntéseket. Arra is következtetni lehet, hogy a háttérből rendkívül fontos szerepet játszott a döntési folyamatban Jurij Andropov, a szovjetunió budapesti nagykövete, aki kezdettől az erőteljes beavatkozás álláspontját képviselte, hogy így előzzék meg a konfliktus elfajulását [!]?...” Lásd: RIPP, 1997. 183–184., HEGEDŰS, 1988. 291. – Ugyanakkor – mintegy sejtetve, hogy Nagy Imre felelőtlen-ségből, karrierizmusból nem vállalt szerepet a szovjetek segítségül hívásában – a kérdéssel kapcsolatban így ír: „...Gerő közölte velünk, hogy esetleg szükség lehet a szovjet csapatok segítségül hívására. Pontosabban arra, hogy a rend helyreállítása érdekében a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok egy része bevonuljon Budapestre [...] A Gerő által felvetett kérdésre egyhangú egyetértés volt a válasz [...] Nagy Imre is egyetértett. De ezt persze nem lehet úgy venni, hogy »Nagy Imre is azok között volt, akik behívták az oroszokat«. Ott ült a karosszékre, fáradt volt, az egész helyzet számára kétségbeejtő, és nem reagált semmire. Nem mondta, hogy nem [...] Gerő arra kérte Nagy Imrét, hogy ő – mint

ami pedig Nagy Imre elképzeléseiben alapvető pontként szerepelt. Nagy Imre tehát október 24-én, miniszterelnöki kinevezését bejelentő rádióbeszéde idején már kényszerpályán volt, és nem azt kellett megvalósítania, amiért ő miniszterelnök lett, hanem ami a kialakult helyzetben megvalósítható volt.⁷⁶ Helyzetének tragikumát, mártíriumát Nagy Imre feljegyzéseiben⁷⁷ a következőképpen mutatja be:

„...Nekem már a felkelés, a fegyveres harcok, az »Ellenforradalom« tüzeiben kellett a párt határozata alapján a kormány élére állni, vállalnom a miniszterelnökséget. Ha nem vállalom, ami sokkal kényelmesebb lett volna, s nem tettem volna ki magam szörnyű meghurcolásnak, vádaknak, joggal dezertőrnek bélyegeztek volna és kiközösítettek volna a kommunisták soraiból. Hazánk történetének egyik legviharosabb időszakában, vállaltam a megbízást és oda álltam, ahova a párt állí-

miniszterelnök – írja alá a levelet, ami azt jelentette volna, hogy beleegyezett volna a szovjet csapatok szükség esetén Budapestre való bevonulásába és a rendcsinálásban való részvétel igénylésébe. Nagy Imre azonban nem írta alá. Húzta az időt. [...] Szóval Nagy Imre nem írta alá utólagosan a szovjet vezetéshez 23-ról 24-re virradó éjjel intézett kérését. Egészen okt. 26-ig húzódik ez a dolog, amikor már nem lehetett tovább halasztani. Nyilván dokumentálni kellett a szovjet beavatkozás jogi hátterét. Ekkor Gerő és Andropov nem tehettek mást, azt kérték, hogy írjam alá én a levelet. Aláírtam. Teljesen természetesnek tartottam ezt, hiszen részt vettem a döntésben. A felelősségben osztoznom kellett. Ugyanakkor teljesen megértettem Nagy Imrét, hogy ő nem írta alá, [...] bár a döntés meghozatalában szemem láttára, fülem hallatára részt vett...”. Itt hangsúlyoznunk kell, hogy Nagy Imre 1956. október 24-én hajnalban – tehát nem október 23-án! – lett miniszterelnök, így az 1956. október 23-ai döntésekben államférfiként nem vehetett részt. Ehhez lásd: KAHLER – M. KISS, 1997. 40–63., valamint Szűcs, 1989. 69.; FÖLDES, 1984. 238.; HEGEDÚS, 1988. 294–295. és HOLLÓS – LAJTAI, 1986. 114.

76 Ehhez lásd még Ripp Zoltán Nagy Imre 1956. okt. 24-ei miniszterelnöki kinevezésével kapcsolatos megállapításait: „...a bizottságban [ti. a KV jelölőbizottságban] nem volt vita arról, hogy a miniszterelnöki posztot Nagy Imrének kell átadni... Feltételei Nagy Imrének voltak... elsősorban azt szabta feltételként, hogy reformelképzeléseit rövid időn belül fogadják el kormányprogramként, s a kabinet összetételét ennek megfelelően állítsák össze... [azonban] az új kormány megalapítását elnapolták, a Nagy-kormány lényegében nem alakult meg egyidejűleg a miniszterelnök megbízásával... Nagy Imre további feltételei... az MDP első titkárának személyére és a pártvezetés összetételére vonatkoztak... Nagy Imre nem ment bele minden további nélkül abba, hogy az előre tisztázott személyi feltételek biztosítása nélkül vállalja a kormányfői posztot... jól számoltak... azok, aki Nagy felelősségérzetére apelláltak. Ő nyilvánvalóan csak azért engedett, mert a kialakult helyzet gyökeresen más volt, mint amivel előzetesen számoltak. Folyt a rádió ostroma, a fegyveres felkelés egyre jobban kiterjedt, s Nagy Imre úgy vélhette, személyes presztízsével segíthet megfékezni a harcokat, kinevezése csillapíthatja az indulatokat...” RIPP, 1997. 203–205.

77 GONDOLATOK, 1957. 108–109.

tott. *Láttam az események tragikus fordulatát és éreztem a roppant felelősséget, számoltam azzal is, hogy a harcban elbukom, hogy áldozata leszek egy nép és nemzetellenes bűnökkel terhelt korszak politikájának, amelynek felelősei az általuk előidézett katasztrófa elől elmenekültek.* [Kiemelés – G. R.] Bűneik következményeit nekem kellett és kell viselnem. Velem nemcsak azt követték el, hogy egy nemzeti tragédia közepén álljak a lelépett bűnösök helyére, igyekezzem a háborgó néptengert lecsendesíteni és menteni, ami menthető, hanem azt is, hogy az ország élére állításom után magamra hagytak: a vezetők szétfutottak, jórésztük ki az országból, a párt szét hullott, szervezeti erőnek nyoma sem maradt. Ezt betetőzte Kádár és Münnich⁷⁸ szökése, akik a legkritikusabb időben szó nélkül otthagyták a pártot is és a helyet is ahova a párt állította őket. Kádár János nyilvánvalóan a maga igazolására több beszédében utalt arra, hogy Nagy Imrének, amikor látta, hogy nem tud megbirkózni a feladatokkal, ott kellett volna hagynia a helyét. Szökésükkel olyan helyzetbe hozták, hogy rendkívül nehezen lehetett kézben tartani a vezetést, aztán, mintha mi sem történt volna, kérdőre vonnak, miért nem birkóztam meg »az eseményekkel«, vagy miért nem távoztam el én is, magyarul: miért nem követtem a példájukat. Véleményem szerint akkor lettem volna áruló, ha otthagytam volna a helyemet, ahová a párt állított...” Illetve másutt: „...Most Nagy Imrétől kérik számon [Rákosi,⁷⁹ Gerő, Kádár, Münnich és híveik] a helyzetállást. Arra nem óhajtanak emlékezni ezek a »hősök«, hogy október 23-án gyáva megfutamodásuk első napján a félelemtől reszketve kérték, hogy a tömegek viharzásában, a pattanásig feszült helyzetben helyettük Nagy Imre álljon helyt. Nagy Imrének kellett a tömeg elé állni, a tömeget megnyugtatni, csillapítani, neki kellett a kormány élére állni, sürgősen visszatérni a pártvezetésbe. *Akkor Nagy Imre hellett, hogy megmentse őket is, a helyzetet is, a hatalmat is, akkor szétesett a párt és az államhatalom, amikor a vezetők gyáván megszótktek, Nagy Imrének kellett a helyükbe lépni. Nagy Imre oda állt és ott is maradt, megtette azt, ami emberileg tehető volt. A helyén maradt mindaddig, amíg fegyveres erők a helyéről el nem űzték.* De [Kiemelés – G. R.] egy szétesett párt és államhatalom, egy megszökött párt és állami vezetés feladatát egy, vagy egynéhány ember nem láthatja el. A szökés helyett miért nem álltak oda segíteni? Bizonyára jobban, eredményesebben lehetett volna a feladatokkal megbirkózni. Nagy Imrét magára hagyták és most felelőssé teszik, sokkal nagyobb azoknak a felelőssége, akik a szökés szegyenletes útját választották...”⁸⁰

78 Kádár János (1912–1989), kommunista politikus, 1957–1988 az MSZMP első-, illetve főtítkára. Münnich Ferenc (1886–1967), jogász, kommunista politikus. 1956-ban a második Nagy Imre-kormány belügyminisztere, 1957–1965 között a PB tagja, 1956. november 4-től a szolnoki Kádár-kormány elnökhelyettese, a fegyveres erők minisztere. 1958–1961 között a Minisztertanács elnöke. 1961–1965 között államminiszter. Mindvégig a feltétlen Moszkva-hűség képviselője.

79 Rákosi Máttyás (1892–1971), az MKP, illetve az MDP főtítkára. 1952–1953 miniszterelnök. 1956 nyarán leváltották, haláláig a Szovjetunióban élt.

80 GONDOLATOK, 1957. 85.

Rainer M. János Nagy Imre 1956. október 23-ai beszédének elemzésekor többek között a következőket írja: „...A beszéd valóban nem nagy szónoki teljesítmény. Elsősorban Nagy Imre döbbenetét fejezi ki, amit akkor érzett, amikor lenézett az ablakból. Majd az erre következőt, ami megremegtette, amikor kifütyülték az elvtárs megszólítást. Aggodalmát és szorongását mutatja, amit az alant álló ismeretlen erő kiszámíthatatlansága miatt érzett. Kapkodást, ami a rövid beszédbe számtalan ismétlést vitt (demokratizmus, fegyelem, józanság) – ám ezek legalább utólag megvilágítják, mi járhatott a fejében. Ott volt abban a »demokratizálás«, egy »szabad, független és szocialista haza« megteremtésének programja, de mi lehet itt, ha ez a tengernyi nép tényleg elveszti józanságát? E pontig Nagy nem is készített rossz diagnózist, amikor úgy értékelte, hogy a téren állók még nem veszítették el azt végképpen, még megnyugtathatók. A Kossuth téren gyülekezők még nem gondoltak erőszakra, hatalomátvitelre, erejüket csak abban látták, hogy változást kényszerítenek ki. De erről bizonyosságot akartak – s e bizonyosság megnyugvást hozhatott volna. Azt Nagy Imre is megértette – újabb bizonyíték rá, hogy a zavar távolról sem volt benne végzetes –, hogy erre már egyedül csak ő képes [...] Amit mondott, abból úgy tűnik, Nagy is érezte, hogy mit kellene mondani, ígérsni – de csak a maga módján tudta annyira, amennyire pillanatnyi helyzete a pártban megengedte.”⁸¹ [Kiemelés – G. R.]

Október 24-ei beszédében, amely 12 óra 10 perckor, a PB átalakulása, a KV kijárási tilalmat elrendelő felhívásai, valamint a statárium Nagy Imre miniszterelnöki rendelkezéseként való beolvasása után hangzott el a Kossuth Rádióban, hangsúlyozza, hogy akik aznap 14 óráig leteszik a fegyvert, mentesülnek a statáriális eljárás alól, továbbá, kiemeli az 1953. júniusi kormányprogram megvalósításának fontosságát, és ezzel kapcsolatban hozzáteszi: „...Ahhoz azonban, hogy a munkához közös erővel veletek együtt hozzáláthassunk, a legelső dolog a rend, a fegyelem, a nyugalom megteremtése. A békésen tüntető magyar ifjúsághoz csatlakozva ellenséges elemek félrevezettek sok jóhiszemű dolgozót, a népi demokrácia, a néphatalom ellen fordultak.”⁸²

Az október 24-éhez kötődő kijárási tilalom⁸³ és statárium kérdésében a korabeli dokumentumokban, a visszaemlékezésekben, illetve a későbbi feldolgozások-

81 Részlet Rainer M. János Nagy Imréről szóló írásából, amely tulajdonképpen az 1999-ben megjelent könyvének egyik előtanulmánya. In: *Élet és Tudomány*, 1998. 43. sz. 1351., illetve kisebb változtatásokkal megtaláljuk ugyanezeket a gondolatokat: RAINER M., 1999. 245–246.

82 NAGY, 1984. 253. – Ezen október 24-ei Nagy Imre-beszéddel kapcsolatban lásd: RIPP, 1997. 211.

83 Lásd Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor által összeállított kronológiát. KAHLER – M. KISS, 1997. 44–45. – Lásd továbbá: Mikojan és Szuszlov [szovjet politikusok, az SZKP KB elnökségének tagjai] 1956. október 26-ai jelentését: „...Dél előtt a Nagy Imrével folytatott meg-

ban⁸⁴ igen sok feltűnő ellentmondás van. Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor a fentiekben már idézett könyvükben, miután pontról pontra végignézték az idevonatkozó döntéseket, és elemezték az azokkal kapcsolatos dokumentumokat, emlékiratokat, a következőket állítják:

„...A kijárási tilalomról 24-én kora hajnaltól⁸⁵ folyamatos vita volt egészen a 26-ai KV-ülésig, majd másnap ismét fellángolt, s az újabb PB-ülésen csúcsozott ki. A Katonai Bizottság állt az egyik póluson, háta mögött a militáns szármával, míg a másikon a politikai kibontakozást támogatók, élükön Nagy Imrével. A vita tétje nagy volt, hiszen a fegyveres megoldás tétje éppen az – s a terv szakszerűségét nem

beszélésből kitént Nagy álláspontjának a kijárási tilalom fenntartásának és a tüntetések betiltásának kérdésében. Mi határozottan amellet voltunk – és a Politikai Bizottság tagjainak többsége támogatt bennünket –, hogy ezen a napon, valamint a helyzettől függően másnap is fenn kell tartani a legszigorúbb kijárási tilalmat, nemcsak éjszaka, hanem nappal is, meg kell tiltani az utcai közlekedést, hogy el lehessen kerülni a tüntetéseket...”
DÖNTÉS A KREMLBEN. 190–192., illetve SZEREDA – SZTOKALIN, 1993. 109–113.

84 Lásd: Hadtörténeti Levéltár '56-os gyűjtemény 8. ö.e. – A Magyar Népköztársaság és az 1956. okt.-nov.-i ellenforradalom (a Hadtörténeti Intézet 1957 márciusában készült tanulmánya)

– Uo. 1. ö.e. Tóth Lajos vezérőrnagy visszaemlékezése

– BM II. Fő. VIII. Osztály Kronológia. A Nagy Imre-per melléklete

– HOLLÓS – LAJTAI, 1986. 114.

– BERECZ János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel 1956*. Kossuth, 1986. 81.

– Szűcs, 1989. 69.

– HEGEDŰS, 1988. 294–295.

– Földes, 1984. 238–239.

Földes László [az Ellenforradalom-koncepciót támogató, és ezért fenntartással kezelendő (!) könyvében] a következőképpen emlékszik vissza 1956. okt. 24-ére: „...Kihirdettük a statáriumot [...] Nagy Imre bejelentette, hogy este hat óráig meghosszabbították a türelmi időt a fegyverletételre. A katonai bizottság igen egyetért e zzel Nagy Imre [...] Így talán önkényesen, hogy nem tudjuk teljesíteni kötelességünket, ha kétfelől adnak ki intézkedéseket [...] Apró Antal fel is hívta Nagy Imrét, és megkérdezte, mit jelent ez a meghosszabbítás. Ő azzal magyarázta a dolgot, hogy a harcolók jóakarátú emberek, ő már tárgyalt is velük.”

85 „...Hajnalba [1956. október 24-én] megfogalmaztunk egy rendelkezést a kijárási tilalomról [...] Anyyira nyilvánvalónak tűnt számomra a rendelkezés helyessége, hogy fel sem merült bennem a kérdés, vajon egyetért e zzel Nagy Imre [...] Így talán önkényesen, de egyetértettem azzal, hogy a rendelkezés a Minisztertanács nevében (!) jelenjék meg. Nagy Imre kb. éjjél után 2-3 órakor elaludt és nem akartam e miatt [...] felébreszteni [...] Mások viszont, miután a rádió 6 órakor beolvasta a kijárási tilalmat, felkeltették Nagy Imrét, s most is magam előtt látom, amint magából kikelve, kialvatlan arccal berohan a titkársági szobába és követeli a rendelkezés visszavonását, amit ellenkezve ugyan, de megerttem...” HEGEDŰS, 1988. 294. (vő. 1. jegyzet)

lehet vitatni –, hogy »üres« legyen az utca, s ott csak a fegyveresek maradjanak. E szituáció megteremtésének alapfeltétele a kijárási tilalom – s nem a statárium! – életbe léptetése volt. Nagy Imre – akit a tüntető tömeg követelt a miniszterelnöki székbe – nyilvánvalóan nem kívánt támogatóival szembefordulni, s ezzel legitimációs bázisát szűkíteni. Tudhatta, hogy a tömeg az inváziós szovjet csapatokkal és a gyűlölt ÁVH-val szemben a fegyveres forradalmárokat támogatja. Ő maga, akárcsak Kádár János, folyamatosan tárgyalt a felkelők küldötteivel,⁸⁶ s meggyőződhetett arról, hogy a »túloldalon« nem fasiszták, hanem munkások és diákok találhatók. Integrálásukra és további támogatásukra egyaránt szüksége volt a KV militáns baloldalával szemben. Ezt a támogatást viszont csak akkor kaphatta volna meg, ha megakadályozza a felkelők ellen tervezett általános támadást. Beszédei utalnak arra is, hogy neki is az volt a meggyőződése, hogy a fegyveresek között »ellenforradalmárok« is vannak. Részben a rá nehezedő nyomással, részben ezzel a felfogással magyarázható, hogy a statáriumot elfogadta, de végrehajtását meg is akadályozta. Tovább bonyolította a kérdést, hogy felkelőkkel való fegyveres leszámolásra irányuló kísérleteket ugyan a Katonai Bizottság próbálta meg koordinálni, de a támadásra a fővárosi erők dezorganizáltsága következtében csak a fővárosba érkezett szovjet csapatok voltak képesek. Igaz, a tervezett ellencsapásban szerep jutott volna a magyar hadsereg egységeinek is. A kijárási tilalom tehát szovjet igény volt,⁸⁷ amit személy szerint a Különleges Hadtest tábornoka, Malinyin tábornok és a magyar honvédelmi miniszter első számú tanácsadója, Tyihonov altábornagy követelt. Nagy Imre rendkívül hátrányos helyzetből, szívós küzdelemmel, lépésről lépésre szorította vissza október 24-e és 28-a között a militáns és fegyveres leszámolást követelő baloldalt. Okkal állíthatjuk, hogy ez volt Nagy Imre megfontolt politikai tehetőségének legnagyobb győzelme.”⁸⁸

Október 25-én 15 óra 18 perctől Kádár János – a frissen megválasztott első titkár – beszéde után elhangzó Nagy Imre-beszéd szintén alátámasztja, hogy Nagy Imre politikai megoldásra törekedett, és a helyzet konszolidálása érdekében hajlandó volt engedményeket is tenni. Az alábbiakban felvázoljuk, hogy milyen politikai körülmények között született meg Nagy Imre és Kádár János október 25-ei beszéde, majd a beszédek összehasonlításának⁸⁹ segítségével megcáfoljuk a *Vitairatok és beszédek 1955–1956* című mű szerkesztőinek kijelentését, miszerint Nagy Imre és Kádár János „Azonos szellemben beszéltek”.⁹⁰

86 Lásd ANGYAL, 1991. – Angyal István 1956. november 25-i keltezésű vallomásában részletesen leírja, hogy mikor miről tárgyaltak a forradalom napjaiban Kádár Jánossal.

87 Lásd 49. jegyzet, Mikojan és Szuszlov 1956. október 26-ai jelentése.

88 KAHLER – M. KISS, 1997. 47–48.

89 Ehhez lásd RIPP, 1997. 226–227.

90 NAGY, 1984. Bev.

A Központi Vezetőség Politikai Bizottsága október 25-én délelőtt⁹¹ az SZKP képviselőinek jelenlétében leváltotta Gerő Ernőt a párt első titkári posztjáról, és helyébe Kádár Jánost nevezte ki. Ez a személycseré már régóta esedékes, igen fontos politikai lépés volt, közvetlen kiváltó okának megítélésében megoszlanak a szakirodalmi vélemények. Míg Rainer M. János állítása szerint „Gerő leváltásához és Kádár János első titkárrá választásához a döntő lökést a Kossuth téri mézszárlás adta”,⁹² Ripp Zoltán sokkal valószínűbbnek tartja, hogy a szovjet küldöttek (ti. Mikojan és Szuszlov) indítványozták a cserét vagy úgy, hogy még a PB-ülés előtt telefonon egyeztettek Moszkvával, vagy egyszerűen éltek az ott kapott széleskörű felhatalmazással.⁹³

A témára vonatkozó dokumentumokból⁹⁴ az imént felmerült valamennyi szempont kiolvasható, valószínűleg a felsorolt tényezők együttesen vezettek Gerő Ernő leváltásához. Egyrészt tudjuk, hogy mivel Gerő Ernő leváltása a forradalomnak a szovjet csapatok kivonása mellett egyik legfontosabb követelése volt, azzal a PB-

91 A Kossuth téri eseményekre kb. 11 órakor került sor, a lövöldözés zaja behallatszott a KV-ülésre. A Kossuth rádió valamivel fél egy után jelentette be Gerő Ernő leváltását, az arra vonatkozó döntés így 11 és 12.30 között született meg.

91 A Kossuth téri eseményekre kb. 11 órakor került sor, a lövöldözés zaja behallatszott a KV-ülésre. A Kossuth rádió valamivel fél egy után jelentette be Gerő Ernő leváltását, az arra vonatkozó döntés így 11 és 12.30 között született meg.

92 Lásd RAINER M., 1999. 259–260. – Rainer M. János egyrészt Kádár Jánosnak az ülésen elhangzott kijelentésére utal, miszerint „A fegyveres harcok újból való fellángolása, az újból való demonstráció következtében rendkívüli következtetéseket kellett levonni”. RIPP, 1997. 34. – Rainer M. János továbbá felteszi a kérdést, hogy „Ha a szovjet kiküldöttek már reggel Gerő leváltását tervezték, miért vártak ennyit?”, valamint, hogy miért ne tájékoztatták volna erről Nagy Imrét. Rainer hozzáteszi, hogy ha Nagy Imre tudott volna az erre vonatkozó szovjet döntésről, biztos, hogy elmondta volna Losonczy Géának és Donáth Ferencnek.

93 RIPP, 1997. 222–224. – Ripp Zoltán Hegedűs András visszaemlékezése mellett Rainerhez hasonlóan szintén Kádár János magatartásra hivatkozik elsősorban, abból azonban egészen más következtetést von le: „...nyilvánvalóan nemcsak azért vállalta rögtön a megbízatást – ellentétben a 23-ról 24-re virradó éjszakával –, mert belátta, hogy Gerő személye tarthatatlan, hanem, mert a korábbi tiltással szemben ezúttal bizonyos lehetett Moszkva támogatásában...” RIPP, 1997. 224. – Hegedűs András Gerő leváltásával kapcsolatban egyrészt leírta, hogy mikor a Kossuth-téri lövöldözést meghallották, már tárgyaltak Gerő leváltásáról, másrészt kiemelte Nagy Imre ezzel kapcsolatos álláspontját: Nagy Imre láthatóan fellelegzik, Gerő leváltása megnyugtatja. Az első órától kezdve – már csak habitusából következően is – a fegyveres felkelőkkel való megegyezésre, politikai megoldásra törekszik. Úgy tekinti a felkelőket, mint akik a régi vezetés hibájából és a nyugati ellenséges propaganda [?!] hatására ragadnak fegyvert...” HEGEDŰS, 1988. 296.

94 Lásd A „JELCIN DOSSZIÉ”, továbbá DÖNTÉS A KREMLBEN, valamint A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai. In: RIPP, 1997.

nek számolnia kellett, ilyen értelemben a személycseréhez vezető „döntő lökést” jelenthette a Kossuth-téri vérengzés.⁹⁵ Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy a magyar pártvezetés folyamatos kapcsolatban állt Moszkvával, az SZKP véleménye irányadó volt számára. S mivel az SZKP-nak két képviselője is jelen volt ezen időszakban Magyarországon, az ő folyamatos jelentéseikből is nyomon követhette Moszkva a magyar forradalmi eseményeket, tehát az SZKP-t is bizonyára foglalkoztatta a Gerő-kérdés.

Nagy Imre 1956. október 25-ei beszédének szövege a következő volt:

„Magyarország dolgozó népe! Az elmúlt napok során hazánk *tragikus eseményeket* élt át. *Kiszámú ellenforradalmár, felbujtó, népköztársaságunk rendje ellen fegyveres támadást indított, amelyet Budapest dolgozóinak egy része, az ország helyzete felett érzett elkeseredése következtében támogatott. Ezt az elkeseredést okozták a múlt súlyos politikai és gazdasági hibái, amelyek helyrehozását az ország helyzete és a nép általános óhaja feltétlenül megkövetelte.* A párt új vezetősége és az új vezetés alatt álló kormány el van szánva arra, hogy a tragikus események tanulságait a legmesszebbmenően levonjuk. A rend helyreállítása után rövidesen összeül az országgyűlés. Ezen az országgyűlésen mindenre kiterjedő és megalapozott reformprogramot fogok benyújtani, amely felöleli nemzeti életünk összes fontos kérdéseit. E program megköveteli a kormánynak a megújuló Hazafias népfront legszélesebb demokratikus nemzeti erők összefogása alapján való alakítását. E program megvalósításához elengedhetetlenül szükséges a harc azonnali beszüntetése, a rend és a nyugalom helyreállítása és a termelés folyamatossága. Felhívom az ország dogozó népét, minden igaz hazafit, hogy ezt minden erővel segítse elő! *Mint a minisztertanács elnöke bejelentem, hogy a magyar kormány tárgyalásokat kezdeményez a magyar népköztársaság és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, többek között a Magyarországon állomásozó szovjet haderők visszavonásáról, a magyar–szovjet barátság, a proletár internacionalizmus, valamint a kommunista pártok és a szocialista országok közös egyenjogúsága és a nemzeti függetlenség alapján.* Meggyőződésem, hogy az ezen az alapon felépülő magyar–szovjet viszony szilárd alapja lesz népeink őszinte, igaz barátságának, nemzeti fejlődésünk és szocialista jövőnknek. *Azoknak a szovjet csapatoknak a visszarendelése, amelyeknek a harcokba való beavatkozását szocialista rendünk létérdeke tette szükségessé, a béke és a rend helyreállításával haladéktalanul meg fog történni.* [Kiemelés – G. R.] Mindazokkal szemben, akik nem népi demokratikus rendünk megdöntése szándékával fogtak fegyvert, és a harcot haladéktalanul beszüntetik, mindazokkal az ifjakkal, munkásokkal, és honvédségi személyekkel szemben, akik ezt teszik, a kormány a kiengesztelődés és a megbékélés szellemében messzemenő nagylelkűséget fog tanúsítani, velük szemben nem alkalmazzuk a statáriális eljárást. Ugyanakkor a békét és rendet óhajtó dolgozó nép érdekében, népi demokratikus államrendünk védelmében a

95 Ehhez lásd GYÖRKEI – HORVÁTH, 1996.

törvény szigorát fogjuk alkalmazni azok ellen, akik továbbra is fegyverrel támadnak, felbújtanak és fosztogatnak. Különös gonddal óvom dolgozó népünket a felelőtlen zavart keltőktől, rémhírtérjesztőktől, akiknek káros munkája a béke és nyugalom helyreállításának egyik legfőbb akadálya. Mélységes áldozattal tölt el e tragikus napok során áldozatul esett ártatlan dolgozó emberek minden csepp kiöntött vére. Legyen vége a tragikus harcoknak és a hiába való vérontásnak. Magyarok, barátaim, elvtársaim! Induljunk meg a párt vezetésével népünk jobb, szocialista jövőjét építő békés alkotó munka útján!”⁹⁶

Nagy Imre a fentiekben idézett, kb. négy órával a Parlament előtti mézárulás után elhangzott⁹⁷ rádióbeszéde alapvetően eltér Kádár Jánosnak néhány perccel korábban elhangzott beszédétől, Nagy Imre jóval megengedőbb, mint Kádár János.⁹⁸

Nagy Imre „tragikus eseményeknek” nevezi az október 23-a óta történeteket, csupán „kisszámú ellenforradalmárról, felbújtóról” beszél – tehát nem mondja, hogy ellenforradalom lenne az országban! –, sőt, tulajdonképpen jogosnak tekinti az ország lakosságának „elkeseredését”, amikor a történetek okát „a múlt súlyos politikai és gazdasági hibáiban” jelöli meg. Kádár János ezzel szemben nem is foglalkozik a „súlyos helyzet” okaival, azt hangsúlyozza, hogy bár kezdetben békés, „a résztvevők többségének céljait tekintve becsületes felvonulásról” volt szó, az „néhány óra múlva a bekapcsolódott népellenes ellenforradalmi elemek szándékai szerint a népi demokrácia államhatalma ellen irányuló fegyveres támadássá fajult”. Kádár ennek megfelelően határozottan, szinte fenyegetően leszögezi, hogy „Pártunk vezetősége teljes egységében állást foglalt amellett, hogy a Népköztársaságunk államhatalma ellen irányuló fegyveres támadást minden lehetséges eszközzel vissza kell verni.”

Hogy Kádárnak a párt egységes álláspontjára vonatkozó kijelentése nem fedte a valóságot, igazolja a fentiekben a kijárási tilalommal kapcsolatban dokumentumokra⁹⁹ alapozott megállapítás is, miszerint a Központi Vezetőség két részre oszlott: egyrészt a politikai megoldásra törekvő Nagy Imre vezette csoportra,

96 A FORRADALOM HANGJA. 72., A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai. In: RIPP, 1997. 138–139., valamint NAGY, 1984. 255.

97 A Kossuth-téri sortűz 11 óra körülre tehető, Kádár János és Nagy Imre beszéde pedig 15 óra 18 perctől hangzott el a Kossuth rádióban.

98 Kádár János 1956. október 25-ei rádióbeszédének teljes szövegét lásd: A FORRADALOM HANGJA. 71–72., valamint A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai. In: RIPP, 1997. 136–137.

99 Lásd DÖNTÉS A KREMLBEN, SZEREDA – SZTOKALIN, 1993. Ehhez lásd még A Magyar Dolgozók Pártja Vezető testületeinek dokumentumai, KAHLER – M. KISS, 1997., valamint a 83. jegyzetet.

másrészt a fegyveres „megoldást” szorgalmazókra, élükön a Katonai Bizottsággal. Kádárral ellentétben Nagy Imre a kormány „kiengesztelődő”, „megbékélő” és „nagylelkű” hozzáállásáról és a statáriális eljárás alól való mentesítésről biztosítja azokat, akik a „a harcot haladéktalanul beszüntetik, fegyvereiket beszüntítik”. A helyzet megoldása érdekében mindketten reformokat helyeznek kilátásba, azonban míg Nagy Imre a „Hazafias Népfront legszélesebb demokratikus nemzeti erők összefogása alapján való átalakítását” hangsúlyozza, Kádár János a párt állami és a társadalmi élet demokratizmusának elmélyítését ígérve árulkodó megjegyzést tesz, miszerint azt „a reális lehetőségek figyelembevételével... akarjuk megoldani”.

Végül a két beszéd alapvetően eltér a szovjet csapatok kérdésének tekintetében, annak ellenére, hogy ez a forradalom egyik legfontosabb követelése volt, és az október 25-ei KV-ülésein is központi helyen szerepelt. Míg Nagy Imre határozottan bejelenti, hogy „a magyar kormány tárgyalásokat kezdeményez a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, többek között a Magyarországon állomásozó szovjet haderők visszavonásáról”, Kádár János csupán „a két szocialista ország közötti kérdések mindkét fél számára méltányos és igazságos rendezéséről” beszél.

Hozzá kell tennünk, hogy Nagy Imre, mivel ő is úgy gondolta, hogy ellenforradalmárok is szerepet játszottak az októberi eseményekben, igazolva látja a szovjet csapatok korábbi bevetését:¹⁰⁰ *„Azoknak a szovjet csapatoknak a visszarendelése, amelyeknek a harcokban való beavatkozását szocialista rendünk létérdeke tette szükségessé, a béke és a rend helyreállításával haladéktalanul meg fog történni.”¹⁰¹*

Nagy Imre október 28-a, vasárnap 17 óra 25 perckor a Kossuth Rádióban elmondott beszéde kapcsán 1956. október 28-a „A Fordulat napja” néven vonult be a történetírásba. A miniszterelnök e sarkalatos beszédében a korábbiaktól eltérően határozottan kijelenti, hogy október 23-a és október 28-a között Magyarországon az egész népet átfogó népmozgalom bontakozott ki:

„...A kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. [...] Reakciós, ellenforradalmi elemek is bekapcsolódtak, igyekeztek az eseményeket felhasználni a népi-demokratikus rendszer megdöntésére... Vitathatatlan, hogy ezekben a megmozdulásokban elemi erővel bontakozott ki egy nagy, egész népünket átfogó, és eggyé forrasztó nemzeti mozgalom. Ez a mozgalom célul tűzte ki, hogy biztosítja nemzeti függetlenségünket, önállóságunkat és szuverenitásunkat, kibontakoztatja társadalmi, politikai életünk demokratizmusát, mert csak ez lehet a szocia-

100 Ehhez lásd dolgozatomnak az október 23-ai szovjet intervencióval foglalkozó részét, valamint a 75. jegyzetet.

101 Lásd A FORRADALOM HANGJA. 72.

lizmus alapja hazánkban. [Kiemelés – G. R.] Ezt a megmozdulást az elmúlt történelmi korszak súlyos bűnei robbantották ki. A helyzetet még súlyosabbá tette, hogy a vezetés még a legutóbbi időkhöz sem szánta rá magát arra, hogy véglegesen szakítson a régi, bűnös politikával. Főleg ez vezetett a tragikus testvérharchoz, oly sok hazafi pusztulásához mindkét oldalon... Az új kormány támaszkodva a nép erejére és ellenőrzésére abban a reményben, hogy a nép teljes bizalmát megnyeri, hozzákezd a nép jogos követeléseinek megvalósításához...¹⁰²

Továbbá úgy tűnik, a fentiekkel összefüggésben máshogy értékeli a szovjet csapatok beavatkozását is, hiszen az október 25-ei beszédhez képest október 28-ai beszédéből kihagyja a – fentiekben már kiemelt – következő megjegyzést: „...a szovjet csapatoknak [...] a harcokba való beavatkozását szocialista rendünk létérdeke tette szükségessé...”, és újra megerősíti ígéretét a Magyarországon állomásozó szovjet haderők visszavonásáról. Valamint Nagy Imre azt is leszögezi, hogy „...Senkinek semmiféle bántódása nem eshet amiatt, hogy a fegyveres harcokban részt vett.”¹⁰³

Fordulatról beszélhetünk az októberi eseményeknek a Központi Vezetőség által hivatalosan kiadott megítélését illetően, illetve abból a szempontból, hogy Nagy Imre október 28-ától már egyértelműen a forradalmi erők integrálására törekedett, annak erejét nem csökkenteni, hanem irányítása alá vonni igyekezett. Nagy Imrének azonban az eseményekre vonatkozó értékelése nem változott meg gyökeresen, gondolkodásában nem következett be teljes fordulat, hiszen ahogy a korábbiakban láttuk, ő több-kevesebb sikerrel, de végig a forradalmi tömegekkel való megegyezésre törekedett.

Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor *Kinek a forradalma?* című könyvük október 28-ával részletesen foglalkozó fejezetében többek között a következőket állítják:

„...Nagy Imre és szűkebb környezete, miközben mondhatni élethalálharcát vívta a párt dogmatikus erőivel szemben, a válság politikai megoldásával kísérletezett. Ennek a válságkezelésnek egyik feltétele a forradalmi tömegekkel való konszenzus keresése volt, s e konszenzus megeremtése után vagy a hatalom megosztása következik, vagy a forradalmi erők integrálása. Nagy Imre, figyelembe véve az ország polgárainak politikai törekvéseit, Hegedűsék kizorításával [Hegedűs és Gerő például ugyanis a fegyveres megoldás hívei voltak] egy időben egy ellenőrizhető hatalommegosztási kísérlettel is próbálkozott. A konszenzuskeresés jegyében jött létre a nemzeti kormány... mely egyben kísérlet volt a forradalmi erők integrációjára is. Csakhogy ugyanerre az integrációra a menet közben ki-

102 NAGY, 1984. 257.

103 Uo. 259.

alakult új hatalmi központok is törekedtek – pl. a SZOT –, s a Kádár vezette MDP sem mondott le arról, hogy a párt legyen a központi integrálóerő. Folyt tehát a harc és a versenyfutás a tömegek »kegyeinek« elnyeréséért, miközben a szovjet érdekekre is figyelemmel kellett lenni. S emellett arra egyetlen valós és önjelölt hatalmi központnak sem volt ereje, hogy a társadalomban megindult folyamatokat ellenőrizze, illetve a maga felfogása szerint irányítsa. A hatalom – s ez az október 24–29-e közötti változó összetételű Nagy Imre-kormányok mindegyikére vonatkozik – még abban a tudatban volt, hogy elég kiegyezni a felkelt társadalommal, a magyar társadalom pedig, miközben maga választotta vezetői folyamatosan tárgyaltak a kormánnyal, építeni kezdte a magyar és a szovjet politikai vezetéstől is független, önálló életformáját... Mind e változás csak október 25-e után indult meg az országban...”¹⁰⁴

A forradalomban nem következett be fordulat, a Kádár vezette MDP-ben pedig csupán olyan értelemben, hogy tagjai egy idő után maguk is belátták, hogy „az események alakulása következtében a párt nem tehet mást, mint hogy megpróbál az események élére állni [sic!]”,¹⁰⁵ és így tulajdonképpen elfogadták az álláspontjukkal mindvégig kisebbségben lévő Nagy Imrének és támogatóinak a forradalmi erőik integrálására törekvő politikáját. Ez a fordulat azonban a párton belül nem tekinthető teljesnek, valódinak, hiszen az MDP többsége továbbra sem tette magáévá a békés megoldás platformját. Október 28-át ugyan a győzelem napjává kiáltották ki, ez a győzelem azonban azt jelentette, hogy az addig ellenforradalmároknak tituláltak közül azok, akik elfogadták, hogy győztek és letették a fegyvert, azokból forradalmár lett, akik viszont továbbra is követelésekkel álltak elő, azok ellenforradalmárok maradtak.¹⁰⁶

Ezzel kapcsolatban kiemeljük Kádár Jánosnak és Nagy Imrének az MDP KV PB október 28-ai ülésén¹⁰⁷ elhangzott beszédének néhány részletét. Kádár János többek között a következőkre hívja fel a figyelmet beszédében:

„Lehetővé kell tenni a fegyverletételt anélkül, hogy ellenforradalmároknak tekintenék a harcban résztvevőket... Fenn kell tartani a továbbiakban, hogy aki a deklaráció után és bizonyos átváltási lehetőség után továbbra is fegyverrel támad a Népköztársaság ellen, azzal szemben a megadásig vagy megsemmisítésig kell fellépni... A tűzszünetről nem szoltam, mert a deklaráció egyúttal álláspontot ad arra, hogy valamilyen formában módot adjunk a fegyveres harcban még résztvevők átállítására. Éjfélkor értesültünk arról, hogy a SZOT tárgyal egy diákszervezet-

104 KAHLER – M. KISS, 1997. 133–134.

105 Uo. 291.

106 Uo. 138.

107 Az ülés jegyzőkönyvének másolatát lásd: RIPP, 1997. 98–115.

tel, ami alapjában különbözik attól, amit mi megoldásnak tekintünk. Ez megegyezés lenne, külön a párttól, az egész megmozdulást, úgy ahogy van, nemzeti forradalomnak tekintené. Az a tény, hogy a SZOT és a diákok külön nyilatkozatot adnak ki a párt és a kormány nélkül, ez a mi politikai vonalunk teljes kettéválását jelenti... A külön nyilatkozat a munkásosztály elválását jelentené a párttól... Ez elvileg is tarthatatlan, gyakorlatilag pedig azt jelenti, hogy a KV és a kormány minden tekintélye megdőlt, ha azt mondjuk, hogy akik még az utolsó percben is harcolnak, nemzeti hősök, akkor a vezető szervüket a munkások és diákok nem a párt KV-ban, hanem a SZOT-ban vagy egybeült látják... Szovjet csapatok: megmondtuk az ország népének, hogy mi hívtuk a csapatokat, meg is indokoltuk. Ahogy mi kértük a harcba vetését, ugyanúgy kérhetjük, hogy vonják ki a csapatokat a harcból és kérhetjük, hogy vonják ki a csapatokat az ország területéről. Az, hogy kivonják vagy nem vonják, az a Szovjetunió kizárólagos döntésétől függ. Ha ilyesmi formailag helyes, továbbra is tartjuk, amit Nagy elvtárs felvetett a tárgyalásokról,¹⁰⁸ mert az jó, elfogadhatjuk...¹⁰⁹

Bár egyetértését fejezi ki Kádár értékelésével kapcsolatban, Nagy Imre a forradalmi erők integrálását és a szovjet csapatoknak a harcokból való kivonását hangsúlyozza felszólalásaiban:

„...Két lehetőség van: ha mi a széles alapokon nyugvó mozgalmat ellenforradalomnak értékeljük, mint ahogy először annak értékeltük, akkor nem marad más lehetőség, mint az az út, hogy fegyveres tankok és tüzérség segítségével verjük le. Ez a tragédia. Most már látjuk, hogy ez az út nem a mi utunk. A Szovjetunió számára rendkívül súlyos helyzetet teremtünk és az ország számára azt hogy elönt bennünket az ellenforradalom... Nagy, hatalmas népi erőkre, amelyek mozgásban vannak, támaszkodni kell és élére kell állni... Szovjet csapatok: a tűzharcból ki kell vonni, párhuzamosan magyar csapatokat kell bevonni: honvédséget, demokratikus rendőrséget, munkásokra támaszkodni, és én nem zárom ki a diákságot sem.”¹¹⁰

A forradalom sorsára vonatkozó döntő szót kimondó SZKP-ban pedig folyamatos vita volt ugyan a magyar kérdés megoldását illetően, az intervenció hívei voltak fölényben.¹¹¹ S mivel október 28-án az USA moszkvai nagykövete hivata-

108 „Nyilván a szovjet kiküldöttekkel éjszaka vagy kora hajnalban folytatott döntő fontosságú megbeszéléseken vetette fel a csapatkivonásokról szóló tárgyalásokat. Erről szóló dokumentum a pártiratok között nem maradt fenn, és az ott elhangzottakról az Oroszországból átadott dokumentumok sem tájékoztatnak.” RIPP, 1997. 113.

109 Uo. 98–100.

110 Uo. 106–107.

111 Lásd DÖNTÉS A KREMLBEN.

losan is közölte, hogy az Eisenhower vezette kormány nem fog beavatkozni a magyar kérdésbe, vagyis továbbra is „szovjet belügy minden, ami a Szovjetunió megszállta kelet-közép-európai térségben történik”,¹¹² Hruscsov és támogatói hozzákezdhetnek a fegyveres „megoldás” végrehajtásához.

Mielőtt a dokumentumok alapján részletesen megvizsgálánk az október 28.–november 1. közötti, a „magyar kérdéssel” kapcsolatos kremlbéli álláspontokat, tekintsük át Nagy Imrének ezen időszakban elhangzott nyilatkozatait.

Nagy Imre továbbra is bízott abban, hogy sikerül integrálnia a forradalmat, és ennek megfelelően újabb kísérletet tett a szovjet csapatok kivonására. Október 28-ai állásfoglalásának megfelelően nyilatkozott október 30-ai, az egypártrendszer megszüntetését bejelentő beszédében, amikor a „forradalom vívmányainak” megőrzésére hívja fel „Hazánk hű polgárait” valamint a nemzeti kormány nevében felhívja a szovjet csapatok parancsnokságát, hogy „azonnal kezdje meg a szovjet csapatok kivonását Budapest területéről.”¹¹³ November 1-jén 18 óra 12 perckor a budapesti rádió bejelenti a Varsói Szerződésből való kilépést:¹¹⁴

„Figyelem, figyelem, nagy fontosságú közleményt olvasunk fel! Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke és megbízott külügyminiszter ma, november 1-jén magához kérte Andropov¹¹⁵ urat a Szovjetunió magyarországi rendkívüli és meghatalmazott nagykövetét. Közölte vele, hogy a Magyar Népköztársaság kormányához hiteles értesületek érkeztek újabb szovjet katonai alakulatoknak Magyarországra való bevonulásáról. Követelte ezeknek a szovjet katonai alakulatoknak haladéktalan, azonnali visszavonását. Kijelentette a szovjet nagykövetnek, hogy a magyar kormány a Varsói Szerződést azonnal felmondja, egyidejűleg kinyilvánítja Magyarország semlegességét, az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez fordul és az ország semlegességének védelmére a négy nagyhatalom segítségét kéri! A szovjet nagykövet tudomásul vette a Minisztertanács elnökének és megbízott külügyminiszternek tiltakozását és közlését, és megígérte, hogy haladéktalanul választ kér kormányától. A Minisztertanács elnöke a budapesti szovjet nagykövetnek átadott szóbeli jegyzékéről tájékoztatta a Budapesten akkreditált összes diplomáciai képviselőt vezetőjét. Ugyanakkor táviratilag értesítette az ENSZ főtitkárát az eseményekről és a magyar kormány elhatározásáról. Kérte, hogy az ENSZ most megnyíló közgyűlésének napirendjére a kérdés tárgyalását soron kívül tűzze ki!”¹¹⁶

112 KAHLER – M. KISS, 1997. 145.

113 NAGY, 1984. 260.

114 Ehhez lásd 63. jegyzet.

115 „J. V. Andropov (1914–1984). 1956–57-ben magyarországi szovjet nagykövet, 1957-től 1961-ig az SZKP KB szocialista országok kommunista pártjaival fenntartott kapcsolatokkal foglalkozó osztály vezetője.” KAHLER – M. KISS, 1997.

116 A FORRADALOM HANGJA. 357–358.

Molnár Miklós *Tévhitek Nagy Imre megítélésében*¹¹⁷ című, a fentiekben már idézett munkájában részletesen és igen meggyőzően leírja, hogy Nagy Imre miért döntött úgy, hogy Magyarország lépjen ki a Varsói Szerződésből:

„...Hogy Nagy Imre miért tartotta szükségesnek a tárgyalások kezdeményezését, ez – véleményünk szerint – csaknem nyilvánvaló és távolról sem valami elkeseredett ballépésnek minősítendő, hanem a helyzet józan mérlegeléséből fakadó, egyedül lehetséges indítványnak [...] Nagy Imre [...] egy lángban álló országot kapott örökül, s működése első percétől kezdve csaknem a legutolsó napokig három hatalommal kellett szüntelenül egyezkednie és egyben harcolnia [...] a forradalmi Magyarországon akár »négyes hatalomról« is beszélhetünk. Az egyik Nagy Imre kormánya volt, a másik a forradalom a maga fegyvereivel és ideiglenes intézményeivel, a harmadik a szovjet hadsereg és a negyedik a kommunista párt, amely a látszólag teljes összeomlás ellenére is hatalmi tényező maradt [...] Kiutat kellett keresni, mindenekelőtt fel kellett számolni a »négyes hatalmat«, hogy a forradalmi kormány váljék a hatalom tényleges urává. Nos, ezt a célt szolgálta a Varsói Szerződés felbontására irányuló tárgyalás, más szóval a »lét vagy nemlét kérdése« a forradalmi kormány szempontjából. Ha ugyanis ez nem sikerül, elkerülhetetlenül újra fellángol a harc, amelynek kimenetele nem lehetett kétséges Nagy Imre szemében. Ha viszont sikerül, ezzel a forradalom egyik alapkövetése teljesül s az ezt kivívó kormány egy csapásra két csatát nyer: még jobban elszigeteli a »régie« erők befolyását és megnyeri a forradalmi erők döntő többségének abszolút támogatását [...] A »második hatalom«, vagyis a forradalom tehát egyesült volna a kormányhatalommal, s harmadik, a kommunista párt elvesztette volna a végső csatát. A kérdés az, mit szólt ehhez a »negyedik hatalom« a 200 milliós Szovjetunió. A Varsói Szerződés ügyében megindult tárgyalások ténye elég, hogy bizonyítsa: kezdetben korántsem valami egyoldalú kalandról volt szó Nagy Imre részéről [...] 1956. nov. 1-én Nagy – ekkor már valóban egyoldalúan – bejelentette Magyarország kilépését a varsói paktumból és kinyilatkoztatta az ország semlegességét. Ezt az egyoldalú döntést azonban kétoldalú tárgyalások előzték meg!...”¹¹⁸

November 1-jén 19 óra 50 perckor pedig Nagy Imre kinyilvánítja Magyarország semlegességét, „nemzeti forradalomnak”, „hősi küzdelemnek” nevezve a felkelést.¹¹⁹

A fentiekben már utaltunk rá, hogy a magyar forradalom és szabadságharc sorsára vonatkozólag a döntő szót Moszkvában mondták ki, illetve hogy az USA

117 Lásd a 63. jegyzetet: MOLNÁR, 1992.

118 MOLNÁR, 1992. 238–240.

119 NAGY, 1984. 262.

magyar kérdésre vonatkozó közömbös nyilatkozata világossá tette, hogy nem kívánja megváltoztatni a jaltai status quot, tehát Moszkva továbbra is szabad kezet kap az érdekszférájába tartozó országokban.

Az SZKP október 28.–november 1. közötti üléseinek jegyzőkönyveit¹²⁰ tanulmányozva megállapítható egyrészt, hogy az SZKP-n¹²¹ belül megkülönböztethető ugyan egy „liberális” és egy „keményvonalas tábor” (Vorosilov, Molotov, Kaganovics, Bulganyin, Szuszlov), az utóbbi jóval erősebb, mint a „liberális szárny”. Másrészt hogy ez a politikai megoldást előtérbe helyező „liberális” társaság (Malenkov, Zsukov, Szaburov, Mikojan) az események hatására ugyan elképzelhetőnek tartotta, hogy a szovjet csapatok kivonuljanak Magyarországról, Magyarország Varsói Szerződés-beli tagságának fennmaradását, valamint a kommunista pártnak a magyar politikai életben való hegemoniáját, illetve legalábbis dominanciáját soha nem kérdőjelezte meg.¹²²

Az SZKP 1956. október 28-ai ülésén¹²³ nemcsak hogy megoszlottak a „magyar kérdéssel” kapcsolatos vélemények, de nem egy meghatározó elnökségi tagnak az ülés elején képviselt álláspontja jelentősen megváltozott az ülés végére. Bár az ülés kezdetén Molotov leszögezi, hogy „Ne vonjuk ki a csapatokat, erőlyesen el kell fojtani a felkelést”, ekkor még a tagok többsége, élükön Hruscsoval a Nagy Imre-kormány támogatása és a békés megoldás mellett foglal állást. Miután Hruscsov elmondja, hogy „Kádár hajlik arra, hogy tárgyalásokat folytasson az ellenállási góccokkal... A munkások támogatják a felkelést”, két lehetőségéről beszél: *„Az a kérdés, olyan lesz-e a kormány, amely velünk van, vagy olyan amely nincs velünk, és kérni fogja a csapatok kivonását?...”* [Kiemelés – G. R.] Továbbá a „lehetséges változa-

120 Lásd DÖNTÉS A KREMLBEN.

121 Az SZKP KB Elnökségének (a Politbüronak) három szintje különböztethető meg. A XX. Kongresszus által megválasztott 11 elnökségi tag: Nyikita Szergejevics Hruscsov (az SZKP első titkára), L. M. Kaganovics (első min. elnökhelyettes és építőanyag-ipari min.), V. M. Molotov (állami ellenőrzési min.), G. M. Malenkov (villamosenergia-ipari min.), K. J. Vorosilov (a Legfelső Tanács Elnökségének elnöke), A. I. Mikojan (a minisztertanács elnökhelyettese), M. A. Szuszlov (SZKP KB-titkár), Ny. A. Bulganyin (a min. tanács elnöke), M. G. Pervuhin és M. Z. Szaburov (mindketten a min. tanács elnökhelyettesei), A. I. Kiricsenko (az Ukrán KP első titkára).

Szavazati jog nélküli 6 póttag: L. I. Brezsnyev (SZKP KB titkára), J. A. Furceva (a Moszkvai Városi Pártbizottság első titkára), Muhitnyinov (üzbég első titkár), D. T. Sepilov (külgügyminiszter), G. K. Zsukov (honvédelmi min.).

A „harmadik szint” szintén szavazati jog nélkül: A. B. Arisztov (SZKP KB-titkár), Ny. I. Beljajev (SZKP KB-titkár). L. V. SZEREDA: *Bevezetés a Döntés a Kremlben, 1956* című dokumentumgyűjteményhez, valamint KAHLER – M. KISS, 1997. 163.

122 Lásd Rainer M. János állításait: DÖNTÉS A KREMLBEN. 137.

123 DÖNTÉS A KREMLBEN. 37–45.

tok” felvázolása során az első pontban már felveti a későbbi Kádár-kormány megalakítását is: „1, *Bizottság alakítása, [amely] kezébe veszi a hatalmat* (ez a legrosszabb variáns), amikor mi [itt a szöveg megszakad], 2, Megtartani ezt a kormányt. A kormány megbízottait elküldeni vidékre. Platformra van szükség. Esetleg felhívást [intézni] a lakossághoz, a munkásokhoz, parasztokhoz, értelmiségiekhez – mert enélkül csak lövünk. 3, Nem kellene-e a kínaiaknak, bolgároknak, lengyeleknek, cseheknek, jugoszlávoknak felhívást intézniök a magyarokhoz? 4, Erélyesen levérni a felkelők fegyveres erőit...” Ezután Hruscsov a Nagy Imre-kormány támogatására vonatkozó kérdésben leszögezi: „Támogassuk. Nincs más kiút”. Kiemelünk még néhány erre vonatkozó felszólalást: Kaganovics: „...Ha nem támogatjuk [a kormányt], akkor az ország megszállása [következik]. Ez messzire vezet minket. Menjünk bele abba, hogy támogatjuk a kormányt...” Malenkov: „...A jelenlegi kormányt kell támogatni...” Molotov azonban a Nagy Imre-kormány támogatásához hozzáfűzi, hogy „De ők a Szovjetunióval való barátságról úgy beszéltek, hogy a csapatokat ki kell vonni – cselekedjünk óvatosan”. Hruscsov újból felszólal a Nagy Imre-kormány támogatása mellett, és hozzáteszi egyrészt, hogy „Ki kell dolgoznunk a taktikát”, másrészt „Hogy hajlandók vagyunk kivonni csapatainkat Budapestről. Feltételünk, hogy az ellenállási göcök szüntessék be a tüzet.”

Hruscsov „Ki kell dolgoznunk a taktikát” megjegyzése, valamint a majd október 30-án kiadott nyilatkozattal kapcsolatban tett „Politikailag előnyös számunkra”-mondat azonban már árulkodik arról, hogy Hruscsov nem gondolt komolyan a magyar forradalmi erőknek nyújtott engedményadásra, csupán taktikázott. A Magyarországról időközben megérkező Szuszlov helyzetértékelése után Hruscsov korábbi kijelentésével (hogy ti. támogatni kell a Nagy Imre-kormányt) ellentétben a következőket mondja: „*Új szakasz kezdődött. Nem értünk egyet a kormánnyal*”. Sepilov pedig egyenesen kijelenti, hogy „*A tényleges hatalom a hadsereg. Ha engedményeket teszünk, azt gyengeségnek fogják tekinteni*”.

Az október 30-ai SZKP-ülés¹²⁴ központi kérdése a kormánynyilatkozat megfogalmazása volt. Sepilov külügyminiszter a nyilatkozat szükségességét a következőképpen okolta meg:¹²⁵ „Az események alakulása megmutatta, hogy a népi demokratikus országokkal való kapcsolataink válságban vannak. Széles körben elterjedt a szovjet ellenes hangulat.” Bár „a mélyen fekvő okok” feltárására szólít fel és megjegyzi, hogy „Ki kell küszöbölni a parancsolgatás elemeit”, a nyilatkozat lényegi részére vonatkozólag határozottan kijelenti, hogy „Az alapok meg-ingathatatlanok maradnak”, és ennek megfelelően „Ne engedjük, hogy kihasznál-

124 Uo. 50–57.

125 Uo. 53.

ják a helyzetet.” Magyarországgal kapcsolatban Sepilov többek között a következőket mondta: „A fegyveres erőkről: a benemavatkozás elvét valljuk. Magyarország kormányának egyetértésével hajlandók vagyunk kivonulni. Hosszú harcot kell majd folytatni a nemzeti kommunizmus ellen.”

Sepilov külügyminiszter a „liberális szárnyhoz” tartozott a SZKP-n belül, állásfoglalása is igazolja, hogy a békés megoldás hívei számára is egyértelmű volt, hogy „Az alapok”, vagyis ebben az esetben a Szovjetunió és Magyarország közötti viszony, a Varsói Szerződés, Magyarország politikai berendezkedése (kommunista diktatúra) „megingathatatlanok maradnak”. Sepilov „Hosszú harcot kell majd folytatni a nemzeti kommunizmus ellen” – mondata ennek megfelelően elsősorban Nagy Imrére utal, aki lehetetlen feladatra, a szocializmus megreformálására vállalkozott.

A csapatkivonásra vonatkozó megjegyzések nem mindig egyértelműek a területi érvényességet illetően, Zsukov marsall azonban október 30-ai felszólalásában ilyen értelemben félreérthetetlenül fogalmaz: „A csapatokat ki kell vonni Budapestről; ha szükséges, Magyarországról is.”¹²⁶ Hruscsov pedig mintegy az addigi, Magyarországgal kapcsolatos megállapításokat összegezve az ülés végén megállapítja, hogy „Két út van. A háborús: a megszállás útja. A békés: a csapatok kivonása, tárgyalások.”¹²⁷

1956. október 31-ei SZKP KB ülésen¹²⁸ azonban gyökeres változás következett be Magyarország kérdésének megítélését illetően, ott már szó nem volt „két útról”, vagyis alternatívákról. Hruscsov ismertette a döntést: „Felül kell vizsgálni az értékelést, a csapatokat nem vonjuk ki Magyarországról és Budapestről, kezdeményezően lépünk fel a rend helyreállítása érdekében Magyarországon. Ha kivonulnánk Magyarországról, ez felbátorítaná az amerikai, angol és francia imperialistákat. Ezt gyengéségünknek fognák fel és támadásba lendülnének. [A kivonulással] pozícióink gyengességét demonstrálnánk... Megbeszélni Titóval. Tájékoztatni a kínai elvtársakat, a cseheket, románokat, a bolgárokat. Nagy háború nem lesz...” Az SZKP KB üléseiről készített feljegyzések szerzője, Vlagyimir Nyikiforovics Malin, Hruscsov felszólalása mellett megjegyzi: „Egyetértének: Zsukov, Bulganyin, Molotov, Kaganovics, Vorosilov, Szaburov”.¹²⁹

A rendelkezésre álló dokumentumokból¹³⁰ megállapíthatjuk, hogy az SZKP KB 1956. október 31-ei ülésén elhangzott, hazánk számára tragikus döntéshez biztosan jelentősen hozzájárult az amerikai elnök nyilatkozata (miszerint nem fog

126 Uo.

127 Uo. 57.

128 Uo. 62–73.

129 DÖNTÉS A KREMLBEN. 62–65., továbbá KAHLER - M. KISS, 1997. 146.

130 DÖNTÉS A KREMLBEN, A „JELCIN DOSSZIÉ”, SZEREDA – SZTOKALIN, 1993.

beavatkozni a kelet-európai térségben), valamint a birodalmi presztízs védelme is.¹³¹

A Nagy Imre-kormány SZKP-n belüli megítélésére már utaltunk az október 28-ai ülés áttekintésekor. Hruscsov már akkor rámutatott, hogy „Az a kérdés, olyan lesz-e a kormány, amely velünk van, vagy olyan amely nincs velünk, és kérni fogja a csapatok kivonását?” Továbbá hozzát teszi, hogy „Ott [ti. Magyarországon] sem a pártban, sem a kormányban nincs szilárd vezetés... Két változat. A kormány cselekszik, mi segítünk. Ez hamar véget érhet. Vagy pedig Nagy ellenünk fordul, követelni fogja a tűz beszüntetését és a csapatok kivonását...” Ennek megfelelően a „lehetséges változatok” felvázolása során Hruscsov szintén ezen az ülésen utal egy ellenkormány, a későbbi Kádár-kormány megalakítására: „Bizottság alakítása, [amely] kezébe veszi a hatalmat...” A felállítandó – és tudjuk, a későbbiekben a törvényes magyar kormányt erőszakkal félreállító – ellenkormány tehát a szovjet érdekek szolgái kiszolgálója lesz, s vállalja a második szovjet intervencióban való segédkezést, annak „jogosságát” elismeri. Hruscsov az október 30-ai ülésen is utalt Nagy Imrével kapcsolatos elégedetlenségére, megjegyzi ugyanis, hogy „Kádár jól viselkedik. A 6-ból 5 szilárdan tartja magát”.¹³² Vagyis Kádár János, Apró Antal, Kiss Károly, Münnich Ferenc és Szántó Zoltán magatartása beleillett a szovjet tervekbe, Nagy Imréé azonban egyáltalán nem. Október 31-én a „magyar kérdésre” vonatkozó döntés kihirdetésekor pedig leszögezi, hogy „Ideiglenes Forradalmi Kormányt kell alakítani...”¹³³ Miután Szuszlov megjegyzi, hogy „Nem gondolom, hogy Nagy szervezte a felkelést, de a nevét felhasználták. Nincs biztosíték arra, hogy a kormány tartani tudja magát”, kimondja az ellenkormány alakítása és a fegyveres megszállás közti összefüggést: „Csakis megszállással biztosíthatunk magunknak olyan kormányt, amely támogat bennünket”.¹³⁴

November 4-én hangzott el Nagy Imre utolsó felhívása a Szabad Kossuth Rádióban és a Szabad Petőfi Rádióban. A beszéd szövege a következő volt:

„Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának elnöke! Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak! – A kormány a helyén van! – Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével!”¹³⁵

131 Ehhez lásd még: KAHLER – M. KISS, 1997. 146., valamint Rainer M. János *Kísérlet a feljegyzések értelmezésére* című tanulmányát, in: DÖNTÉS A KREMLBEN. 140–142.

132 DÖNTÉS A KREMLBEN. 55.

133 Uo. 62.

134 Uo. 70.

135 NAGY, 1984. 265.

Nagy Imre november 4-ei felhívásával kapcsolatban felhívjuk a figyelmet arra, hogy nem véletlenül fogalmaz úgy: „Csapataink harcban állnak! – A kormány a helyén van!” Nagy Imre ugyanis az 1955–56-os – elsősorban *A nemzetközi kapcsolatok öt alapelve és külpolitikánk kérdése* című műve – írásainak kapcsán már kiemelt meggyőződésének – Magyarországnak létérdeke, hogy ne váljon hadszínterré – megfelelően nem azt mondja, hogy szálljatok szembe a Szovjetunióval.

Vásárhelyi Miklós ezzel kapcsolatban a következőket mondta: „A november 4-ei rádiófelhívás nem azt mondta, hogy harcoljatok a szovjetek ellen, hanem közölte, hogy behatoltak, és hogy »Csapataink harcban állnak!«. Király Béla¹³⁶ a Nemzetőrség, illetve Budapest védelmének parancsnoka is azt mondta, hogy ő fegyverhasználatra nem adott parancsot, azért mert Nagy Imre nem akart vérengzést.¹³⁷ Magyarországnak, ennek a kis országnak az állig felfegyverzett iszonyú birodalommal, a Szovjetunióval szemben semmi esélye nem lett volna.”

Nagy Imrének „*A kormány a helyén van!*” mondata pedig a Kádár-kormány alábbiakban részletesen tárgyalt illegitimációjára utal.

Nagy Imre snagovi naplójának elemzése

Ígéretemhez híven dolgozatom itt következő, harmadik fejezetében részletesen elemzem Nagy Imre 1956. november vége és 1957. április eleje között írt feljegyzéseinek rendelkezésemre álló töredékét.¹³⁸ Látni fogjuk, hogy Nagy Imre ezen munkájának részletekbe menő ismerete mennyire fontos ahhoz, hogy végre tisztán láthassuk alakját, történelmi szerepét.

A *Gondolatok* tartalmi elemzésével foglalkozom, keletkezési idejéről, valamint szerkezeti felépítéséről részletesen ír Rainer M. János Nagy Imre életének 1953 és 1958 közötti szakaszát tárgyaló könyvében.¹³⁹

136 Lásd KIRÁLY, 1990.

137 Lásd GONDOLATOK, 1957. 66.

138 Nagy Imre snagovi feljegyzéseinek 135+18 oldalas töredékét dolgoztam fel. Ehhez lásd még a 4. jegyzetet.

139 Lásd 4. jegyzet, RAINER M., 1999. 358–368. – Rainer M. János ezen munkájából a következőket emeljük ki: „Készülő munkáját [Nagy Imréét] számozással fejezetekre, betűkkel alfejezetekre tagolta, nyilvánvaló tehát, hogy a szöveget részletes vázlatnak szánta. Rövid idő alatt igen sokat írt, a nagyszámú ismétlés és bizonyos problémák átugrása („Erre vissza kell térni”, „Ezt alaposan ki kell dolgozni”) azt a benyomást kelti, hogy Nagy Imre sietett, és írás közben többször került szembe olyan kérdésekkel, amelyeknél nem tudott, vagy éppen nem akart időzni. 1956. december vége felé a már amúgy is formálissá vált, áttekinthetetlen tagolással is felhagyott, s egyre inkább a beérkezett hírek, határozatok és az újabb hazai értékelésekkel való vita gombolyította benne a Gondolatok, emlékezések

A snagovi feljegyzésekkel kapcsolatban mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy azt teljes mértékben áthatja, döntően meghatározza Nagy Imre személyiségének a fentiekben is hangsúlyozott kettős jellemzője (ti. hazafiúi, ugyanakkor kommunista hűsége), valamint hogy benne részletes tárgyalásra kerülnek a Nagy Imrét leginkább foglalkoztató, illetve a személyével kapcsolatban felmerülő legfontosabb kérdések: az 1956. október 23-ai és az október 31-e és november 4-e közötti szovjet intervenció, a Varsói Szerződésből való kilépés, a semlegesség, az öt alapelv, a nemzetközi viszonyok, Jugoszlávia és Lengyelország helyzete, a forradalom kitörésének, illetve leverésének oka, az SZKP beavatkozása, a többpártrendszer, a Kádár-kormány illegitimitása, az „ellenforradalom” és a „banditizmus”. Továbbá a harmadik fontos tényező, amit a Gondolatok tartalmi elemzése és azt alátámasztó részletes idézése előtt le kell szögezni: Nagy Imre ezen művében nagyon sok ellentmondás van.¹⁴⁰ Nagy Imre személyiségének kulcsát, döntő jellemvonását (hű kommunista és ugyanakkor igaz magyar) feljegyzéseiben a következőképpen fogalmazza meg:

„...Én a nemzeti kérdésben a marxizmus alapján állok. Nem vagyok burzsoá nacionalista, de élesen elutasítom a kozmopolitizmus és a nemzeti kérdés létezését tagadó minden olyan nihilista felfogást, ami a ténylegesen fennálló nemzeti probléma tagadásával akar a kérdésen túljutni. Nemzeti kérdés így is van, s számunkra, a magyar nemzeti politika számára, mint ezt az események októberben világosan megmutatták, döntő kérdéssé vált. Októberben a nemzeti kérdés, a függetlenség,

fonalát... Nagy Imre eredeti elgondolása – a Gondolatok, emlékezők első oldalain még nyomkövethető szerkezet – szerint nem kívánt foglalkozni sem a forradalom előzményeivel, sem szorosan vett eseménytörténetével, hanem jellegét és szakaszait szándékozott értékelni és elemezni, mégpedig a végkifejlet szemszögéből. November 4-e volt a kiindulási pontja. Az ellene irányuló puccs és az intervenció indokául felhozott érveket cáfolva próbálta saját politikáját és a forradalom logikáját magyarázni, s így eleve félrevitte az elemzést. Nem a tárgyból magából indult ki, hanem annak következményeiből, amelyeket viszont személyes sérelemként fogott fel. Ebből adódik az írás belső feszültsége, olykor ellentmondásossága is...” RAINER M., 1999. 358–359.

Az 1956 október 23-a és november 4-e közötti eseményekre, annak előzményeire és következményeire gondolva úgy vélem, természetes, hogy Nagy Imre snagovi fogságában írt feljegyzéseit „belső feszültség” jellemzi, sőt az is, hogy személyes sérelmeinek is hangot ad írásában, amit nem a nagyközönség, főleg nem az utókor tájékoztatására szánt. A Gondolatok ellentmondásossága azonban véleményem szerint elsősorban nem a feszült hangnemből és nem is egyszerűen a Rainer M. János által „másik alapvető okként” megjelölt tényezőtől, vagyis a „reformkonceptió és a forradalom közötti áthidalhatatlan szakadékból” adódik. Erre vonatkozó megfigyelésemet dolgozatomban alábbi részlein részletesen kifejtem.

140 Ehhez lásd a 139. jegyzetet.

a szuverénitás [sic!], az egyenjogúság formájában jelentkezett. A kérdés másik oldala, amely még nem merült fel, az a szomszédos baráti szocialista országokban élő magyar nemzeti kisebbség kérdése...”¹⁴¹

Itt kell megjegyeznünk, hogy a szerző ezen meghatározó jellemvonása jelentősen hozzájárult gondolatatai ellentmondásosságához is.¹⁴² Ha pusztán tartalmilag elemezzük a snagovi naplót, meg kell állapítanunk, hogy abban Nagy Imre összeegyeztethetetlenül ír a forradalom kitörésének, illetve leverésének okáról, ezzel összefüggésben a Szovjetunió és az SZKP, valamint a Varsói Szerződés szerepéről. Továbbá ellentmondásokba keveredik a szerző, amikor az „ellenforradalmi veszély”, a „banditizmus” mibenlétéről és nagyságáról, a többpártrendszerről, Kádár Jánosról, valamint a forradalom kibontakozásáról, jellemvonásairól nyilatkozik.

Nagy Imre újra és újra felidézi az 1956. október–novemberi eseményeket, művének egyes részein országa ’56-os tragédiáját két dologra vezeti vissza, úgymint a magyar függetlenség és a szocializmus összeütközésére, valamint az SZKP-nak a magyar politikába való beavatkozására. Vagyis szerinte egyrészt:

„...A magyar tragédiának az a lényege, hogy a szocializmus és a magyar függetlenség eszméje szembekerültek egymással. A magyar felkelés alapvető értelme az volt, hogy megkeresse és megtalálja ennek az ellentétnek a megszüntetését és megte-remtse a kellő egységét, teljes összhangját. Nem lehet kétséges, hogy ezt a problémát meg kell oldani. Csupán az a kérdés, hogy bölcs előrelátással békés és demokratikus módon történik-e meg ez, vagy fegyveres harcban. Nálunk – nem a magyar kommunisták és nem a magyar nép hibájából fegyveres harcra került sor...”¹⁴³

Másrészt – írja Nagy Imre – „...Megdöböntő az a politikai vakság, amellyel a szocializmus sorsáért, az egész világon felelősséget vállaló és¹⁴⁴ annak vezetésére hivatott¹⁴⁵ SZKP elnöksége meg van verve...”¹⁴⁶ Hiszen „...Az ellenzék érdeme, hogy az 1948–1952. évi terror-cselekmények, Rákosi »hatalma«, az ÁVH terrorja nem félemlítették meg. Az ellenzék már akkor vállalta az egyenlőtlen harcot azon pribékjeivel, bíróságaival, börtöneivel és az egész állami bürokrácia terror-gépezetével szemben, amely megalázást, kenyértlenséget és nyomort jelentett. Az

141 GONDOLATOK, 1957. 31.

142 Lásd a 139–140. jegyzeteket.

143 GONDOLATOK, 1957. 54. – Ebből látszik az is, hogy Nagy Imre haláláig hitt a szocializmus és a nemzeti függetlenség összeegyeztethetőségében.

144 „általá később kihúzza: »magát«”

145 „nak tartó: később kihúzza”.

146 GONDOLATOK, 1957. 17.

ellenzék még ilyen egyenlőtlen feltételek mellett is [...] győzelmesen meg tudta volna vívni a harcot Rákosi és klikkje és terror-rendszere felszámolásáért. Ami ezt akadályozta és végső fokon lehetetlenné tette – ez az SZKP elnökségének állandó beavatkozása volt a magyar párt ügyeibe. Itt nem is a beavatkozáson van a hangsúly, hanem azon, hogy milyen irányba segítették vagy terelték az eseményeket. Ha a Rákosi-klikk és annak kártékony politikája ellen nem léptek volna fel, legalább ne támogatták volna. Beigazolódott a példabeszéd: »Az ellenségeinkkel majd csak elbánunk valahogy, csak a barátainktól ments meg Uram minket!« Az SZKP elnöksége ugyanis a Rákosi-klikket és a körülötte kialakult sztálinista vezető réteget minden eszközzel támogatta – a magyar kommunisták és a magyar nép ellen. A Rákosi–Gerő-klikk tehetségtelegebb, gyávább és szolgálékübb volt, semhogy bármit is megvalósított volna az SZKP elnökségének támogatása, tudomása nélkül. A két párt közötti viszony legjelentősebb nemzetközi tanulságaként azt kell megállapítani, hogy az SZKP ideológiai-politikai monopóliuma, amely megakadályozta, hogy a magyar kommunisták maguk és népük erejére támaszkodva, országuk sajátosságaiból kiindulva, maguk döntsék el belső problémáikat – a tragédia fő oka volt Magyarországon és lesz máshol is, ha továbbra is ragaszkodnak az SZKP és a testvérpártok között fennálló méltatlan, megalázó és a proletár nemzetköziséggel szöges ellentétben álló viszonyhoz...”¹⁴⁷

Tehát a feljegyzések ezen részlete szerint Nagy Imre úgy gondolta egyrészt, hogy az SZKP diktatórikus beavatkozása Magyarország ügyeibe minden téren megengedhetetlen, másrészt – mivel a forradalom másik fő okának a Rákosi–Gerő-rendszer tevékenységét jelölte meg – hogy a forradalmat meg lehetett volna akadályozni a „régis rendszer hibáinak” kijavításával, a pártvezetés tagjainak lecserélésével, az irányítási módszerek megváltoztatásával.

Nagy Imre az ellenzékben jelölte meg azt az erőt, amely szerinte – ha az SZKP nem akadályozta volna – képes lett volna harmonizálni a szocializmus és a magyar függetlenség eszméjét. Nagy Imre többek között a következőket tartja fontosnak kiemelni az ellenzékkel kapcsolatban:

„...1955 márciusa és 1955 júliusa között a Rákosi–Gerő-klikk diktatúrája és terrorista módszerei [...] rohamosan növelték a belső feszültséget. [...] Kommunisták vezetése alatt az egész népet átfogó hatalmas és egységes ellenzéki mozgalom jött létre, amely Nagy Imre és a júniusi program körül alakult ki. Egységes ellenzék volt, határozott platformmal, amely közel 2 éven át a párt politikai fő vonala volt...”¹⁴⁸

147 Uo. 59.

148 Uo. 44.

Továbbá az ellenzék szerepének, céljainak tisztázásakor Nagy Imre részletesen elemzi Kádár János hovatarozását is, elutasítva egyúttal azt a vádat,¹⁴⁹ miszerint az ellenzék harca 1956 tavaszától a párt ellen irányult:¹⁵⁰

„...Kádár az ellenzékkel szemben a sztálinista Gerő-klikk mellé szegődött. Kádár és társai addig voltak »ellenzékiek«, amíg az nem veszélyeztette a Rákosi–Gerő-féle klikk hatalmi pozícióit. De azonnal melléjük álltak, amikor az ellenzéki harc élesebb és határozottabb formát öltött. Az MSZMP¹⁵¹ Id. KV-nak határozata és Kádár maga is most azt mondja, hogy az ellenzék egyik – Nagy Imre–Losonczy – szárnyának a harca a XX. Kongresszus és az MDP KV. 1956. márciusi határozata után már a párt ellen irányult. Ez nem igaz először azért, mert a párt az a sokszázeges kommunista tömeg, amely az ellenzékkel együtt harcolt a vezetés és annak politikája ellen. Tehát a párt az ellenzék oldalára állt. Mint a későbbi események világosan feltárták, az ellenzék képviselte a párt túlnyomó nagy többségét. Az ellenzék harca nem irányult a párt ellen azért sem, mert az ellenzék nem képviselt olyan álláspontot, amely a párt megszüntetését, felosztatását stb. tűzte volna ki célul. Az ellenzék gyökeres változásokat követelt a párt vezetésében, a párt politikájának alapvető megváltoztatását, a párt belső életének demokratizálását és a párt szerepének, valamint működésének új meghatározását az átmeneti szakasznak és a magyar úton való fejlődésnek megfelelően. Az ellenzék és a kommunisták tömegei annyiban kerültek szembe a párttal, amennyiben a párt szűk vezetése, a Rákosi–Gerő-féle sztálinista klikk a pártot kisajátította, a párt nevében beszélt, intézkedett, határozott, vezette az államot a kommunista tömegek és a magyar nép megkérdezése nélkül, sőt akaratok ellenére. Ezzel a »párttal« – amennyiben valaki, mint most Kádár is, ezt a sztálinista klikkvezetést tekinti pártnak – az ellenzék, a kommunisták tömegeivel és a néppel együtt igenis élesen szembeállt ezzel a »párttal«. Ez azonban már régen nem volt a magyar kommunisták pártja. A nyílt harc az ellen a »párt« ellen akkor kezdődött el a kommunisták részéről, amikor a Gerő–Kádár-féle vezetés a saját maga védelmére a kommunisták és a néptömegek ellen idegen szovjet fegyveres erők beavatkozásához folyamodott...”¹⁵²

Ugyanakkor a napló más részein a szerző határozottan állítja, hogy a nemzetközi helyzetből adódóan mindenképpen sor került volna az 1956. október–novemberi szovjet intervencióra Magyarországon. Amikor Nagy Imre az 1956. október–novemberi magyarországi eseményeket elemezve „fegyveres beavatkozás-

149 Lásd KENDE, 1989.

150 Lásd KENDE, 1989. 34.

151 Ti. az MDP 1956. nov. 1-jei megszüntetése után megalakított új párt. Lásd még MÉRAY, 1989. 287–288., illetve NAGY BALÁZS, 1992. 221.

152 GONDOLATOK, 1957. 57.

ról” beszél, az október 23-ai és az október 31.–november 4-e közötti szovjet intervencióra utal.

Dolgozatomnak korábbi fejezetében rámutattam, hogy az 1956. október 23-ai szovjet beavatkozással kapcsolatban – hogy ti. kérte-e valaki, és ha igen, akkor ki kérte a szovjet csapatok közbelépését – megoszlanak a vélemények.¹⁵³ Nagy Imre ezzel kapcsolatban feljegyzéseiben a következőket írja: „...*A szovjet katonai beavatkozás kérését hivatalos levél formájában csak napok múltán készítették el, s velem akarták aláírni. Felháborodásomat látván, amelynek nyíltan kifejezést adtam, Kádár maga is helytelenítette, hogy a szovjet kormányhoz intézett levelet velem akarták aláírni, bár akkor még nem voltam sem a párt vezetésének, sem a kormánynak tagja, nem hogy miniszterelnök lettem volna. Hegedüs volt a kormány feje, s végül ő írta alá az SZU kormányához intézett levelet. Ez volt az egyik – mint látható – alaptalan vád velem szemben...*”¹⁵⁴

A második, 1956. november 4-ei szovjet támadással, illetve annak „elkerülhetlenségével” kapcsolatban a Gondolatokból¹⁵⁵ a következőket emeljük ki:

„...Magyarország tehát az Anglia és Franciaország ellen irányuló szovjet hatalmi nyomás tervében, mint stratégiailag fontos terület jött számításba.¹⁵⁶ Ez azt jelenti, hogy a szovjet hadsereg akkor is benyomult volna Magyarországra, megszállta volna hazánkat és elfoglalta volna a stratégiailag fontos pozíciókat (a Varsói Szerződés értelmében és arra való hivatkozással), ha Magyarországon nem következtek volna be a forradalmi események [...] A magyar és szovjet kormány katonai megbízottainak a szovjet csapatok kivonásának technikai végrehajtásáról folyó tárgyalások idején, főképpen 1956. november 2-án és 3-án a magyar nemzeti kormány megkérdése nélkül, akarata ellenére, sőt többszöri hivatalos és diplomáciai úton történt tiltakozása ellenére egy egész szovjet páncélos hadsereg tört be¹⁵⁷ az országba a hozzá tartozó tüzérségi és repülő kötelékekkel együtt. Előrenyomulásuk az ország belsejébe egészen az ország nyugati határáig a tervszerű hatalmas felvonulás képét mutatta...”¹⁵⁸

1956. november 4-ével kapcsolatban továbbá Nagy Imre feljegyzéseiben hangsúlyozza a Kádár-kormány illegitimitását is:¹⁵⁹

153 Lásd a 75. jegyzetet.

154 GONDOLATOK, 1957. 78.

155 Nagy Imre adta e nevet 1956. nov. vége és 1957. április közepe között írt feljegyzéseinek.

156 Itt Nagy Imre eredeti kéziratáról való gépirásos másolat készítői megjegyzik: „A 17. oldal az eredeti jegyzetből kitépve, szövegét a fotokópiáról másoltuk”. In: GONDOLATOK, 1957. 4.

157 A gépirásos másolat készítői ide beszúrták: „(általa javítva: jött be)”

158 GONDOLATOK, 1957. 4.

159 Lásd: Nagy Imre 1956. okt. 23.–nov. 4-e közötti magatartását tárgyaló fejezetünknel Nagy Imre nov. 4-ei rádiószózatából a „A kormány a helyén van”-mondatot.

„...Ezt [ti. a szovjet katonai beavatkozást] egyébként a nemzeti kormány nem kérte, és mivel 1956. november 7-ig más kormány Magyarországon nem volt, más sem kérhette. A Kádár-kormány 1956. november 7-én tette le az esküt,¹⁶⁰ ekkor lépett hivatalba. Ezt megelőzően sem közjogilag, sem ténylegesen (tehát sem de jure, sem de facto) nem tölthette be a magyar kormány szerepét. [...] 1956. november 7-ig a nemzeti kormány volt de jure hatalmon, ez volt nemzetközileg elismerve, ezzel voltak diplomáciai kapcsolatok. 1956. november 7-ig a Szovjetunió kormánya sem szakította meg vele a kapcsolatot, ami nem akadályozta meg abban, hogy a törvényes kormány megdöntésére fegyveres harcot indítson. A nemzeti kormányt a szovjet csapatok fegyveres hadműveletei megakadályozták alkotmányos működésében. A Kádár-»kormány« 1956. november 7-ig sem de facto, még kevésbé de jure nem kormányzott Magyarországon. [...] Ezt akarta áthidalni Sepilov külügyminiszter a Nagy-kormány menedék-joga kérdésében a jugoszláv és szovjet kormány között Moszkvában 1956. november 4-e utáni napokban folyt tárgyalásokon, amikor is 1956. november 4-ével antidotált [sic!] lemondó nyilatkozatot követelt tőlem, amit én megtagadtam. 1956 november 4-ei lemondási nyilatkozattal áthidalták volna a Kádár-»kormány« törvénytelenységét és azt a súlyos nemzetközi lépést, hogy a második szovjet intervenció a törvényes nemzeti kormány tiltakozása ellenére történt, s a Kádár-»kormány« a szovjet csapatok magyarországi megszállását és hadműveleteit a Kádár-»kormány« már csak a súlyos harcok befejezése után kérhette vagy szentesithette...”¹⁶¹

Valamint másutt: „...Mindez 1956. október 30. és november 4. között történt, amikor Magyarországon a nemzeti kormány volt hatalmon Nagy Imre vezetésével, amikor ezzel a kormánnyal a szovjet-kormány diplomáciai viszonyt tartott fenn, azt elismerte és tárgyalásokat folytatott vele. A Szovjet haderőnek október 30-a és november 4-e között történt másodszori beözönlését semmiféle magyar kormány, tehát az ugynevezett Kádár-féle kormány sem kérte. A magyar nemzeti kormány nem kérte, Kádár-kormány pedig nem létezett. Kádár és néhány társa csak 1956. november 7-én tette le az esküt. November 4-ig a benyomult szovjet-csapatok befejezték az ország katonai megszállását (minden ellenállás nélkül, mert ezt parancs tiltotta, nehogy provokáció történhessen, ami ürügyül szolgálhat beavatkozásra!). Tehát »Kádár-kormány«, amely november 4-ig nem létezett, nem hívhatta be a szovjet-csapatok[at], amelyek 1956. október 31-e és november 4-e között megszállták az országot...”¹⁶²

A fentiekén kívül Nagy Imre szerint az is elképzelhető, hogy sztálinista provokáció eredményeként robbant ki a forradalom, mivel úgy vélte, hogy az úgy-

160 De a megalakulás híre csak 1956. nov. 10-én jelent meg a Magyar Közlönyben, tehát ettől kezdve lépett törvényerőre a rendelet!

161 GONDOLATOK, 1957. 8–9.

162 Uo. 94.

mond marxizmus eltorzításával kialakult sztálinizmus igen nagy veszélyt jelentett nem csupán a „kapitalizmusból szocializmusba tartó Magyarország”,¹⁶³ hanem az egész szocialista tábor számára. Egy esetleges provokáció lehetőségéről többek között¹⁶⁴ így nyilatkozik a szerző:

„...Amikor az október 23-i békés tüntetésből a fegyveres harc kirobbant, számos elvtársnak az volt a határozott véleménye, hogy az tudatos provokáció következménye, amit a Rákosi-klikk az ÁVH segítségével hajtott végre. A következőkből indultak ki: A Rákosi-klikk 1956 júniusa után teljes politikai vereséget szenvedett. A júliusi kísérlet, hogy ezt a politikát és annak képviselőit valahogy átmentsék, szintén kudarcot vallott. Mindezt világosan jelezték az események és a nyomokban nőttön-növő feszültség a párton belül is, a legszélesebb néptömegekben is, ami ellen politikai téren és politikai eszközökkel semmit sem tudtak tenni. Terror eszközökhöz, amivel júniusban még fenyegetőztek (A Pravda egyik cikke is ilyen hangot ütött akkor meg) már nem lehetett nyúlni... Politikai bukásuk tehát elkerülhetetlen volt, ami személyüknek és az egész Rákosi garniturának a közéletből való eltávolítására vezetett volna. Ezt belső erővel annál kevésbé tudták volna megakadályozni, mert a kommunisták tömegei, a funkcionáriusok tömegei is, akik a tömeghangulatot látták, ellenük fordultak... Ebben a helyzetben született meg a provokáció gondolata: az október 23-i békés rokonszenvtüntetés során zavargásokat szítani, ami jogcím, ürügy lehet terroreszközökhöz nyúlni, fegyveres erő felhasználásával fellépni, vérbefojtani a tüntetést. Majd a reakció és az ellenforradalom ürügyén felszámolni az ellenzéket, a Petőfi Kör, az ifjúsági mozgalmat, a lakosságot megfélemlíteni, szóval visszatérni a régi Rákosi módszerekre... A provokáció tragikus fordulatot vett, mert szervezői elszámították magukat: olyan hatalmas tömegek mozdultak meg, amely ellen nem lehetett fellépni; a fegyveres erő, amelyre számítottak, ellenük fordult, a párt, amelyben kézben kellett volna tartani az eseményeket, teljesen felbomlott...”¹⁶⁵

A szerzőnek a sztálinizmus veszélyével kapcsolatos gondolatairól szólva vissza kell utalnunk – a fentiekben már felvetett – a Szovjetunióhoz, illetve az SZKP-hoz való viszonyulásának ellentmondásaira és a Varsói Szerződésre vonatkozó véleményére. Nagy Imre ugyanis annak ellenére, hogy felhőborítja az SZKP korlátlan beavatkozása Magyarország ügyeibe, illetve az elfogadhatatlan szovjet intervenció, újra és újra bizonygatja, hogy Magyarországnak baráti viszonyban kell lennie a Szovjetunióval. Teszi ezt a szerző „nemcsak” azért, mert kis országgént hazájának stratégiailag nincs más lehetősége egy hatalmas birodalommal szem-

163 Uo. 61.

164 Uo. 17. és 67.

165 Uo. 114–115.

ben, hanem a kommunista eszme számára megkérdőjelezhetetlen volta miatt. Bár Nagy Imre újabb és újabb kritikával élt mind a SZKP, mind az MDP (illetve MSZMP) módszereivel, tagjaival, lépéseivel szemben, azt nem vállalta – nem vállalhatta –, hogy a szocialista eszmeiség, mozgalom felett törjön pálcát. A snagovi naplóban felfedezett ellentmondásoknak is ez az alapja, vagyis, hogy Nagy Imre magának sem vallotta be a szocializmus megreformálhatatlanságát. Nevezhetjük ezt finoman végtelen naivitásnak, amellyel Nagy Imre a kommunisták emberiségét „megváltó” küldetésében hitt, de legalább annyira tudatalatti egészséges életöszönnek is, amellyel elkerülte tulajdonképpen saját alapgondolkodásának, szinte egész addigi életének megtagadását.

Nagy Imre ennek megfelelően azt mondja, hogy a súlyos problémák gyökere abban van, hogy a sztálini időszakban tulajdonképpen nem szocializmus volt, illetve hogy feljegyzései írásának időpontjában is mind a SZKP-ben és a testvérpártokban, mind a forradalom alatt megalakult MSZMP-ben¹⁶⁶ is a „neo-sztálinisták” látszanak felülkerekedni. A szerző ezzel összefüggésben többek között a következőket fogalmazza meg:

„...A sztalinizmus a marxizmus durva eltorzítása és revíziója. A leplezésére most helyébe lépő neo-sztalinizmus nem más, mint Lenin és tanításai dogmává merevítésével, a legdurvább sztálini hibák, elsősorban a szocialista törvényesség megsértése terén való felszámolásával egyidejűleg fenntartani és megőrizni, megvédelmezni mindent, amit szocializmus néven a sztálini időszak alatt létrehoztak. A neo-sztálinisták a sztalinizmust Lenin dogmává merevítésével próbálják átmen-

166 Az MSZMP megalakulásának körülményeit és későbbi alakulását a következőképpen mutatja be Nagy Imre feljegyzéseiben: „...A Rákosi–Gerő-féle sztálinista klikk vezetése és terror-rendszere elleni harc tehát elkerülhetetlenül a »párt« és a terror-rendszer elleni harc volt. Ebben az értelemben és ilyen módon az ellenzék, de vele együtt a kommunisták sokszázévezres tömegei és a magyar nép nagy nemzeti egységfrontban harcolt azellen a »párt« ellen, amely a népellenes diktatura megtestesítője volt Magyarországon. A harc helyességét és szükségességét a legjobban bizonyítja az a tény, hogy a fegyveres harc legsúlyosabb napjaiban új pártot kellett létrehozni, nemcsak az események elvi-politikai irányítására, de azért is, annak bizonyítására is, hogy a régi Rákosi-féle sztálinista párt valóban megszűnt, eltűnt a magyar politikai életből. Még a nevét is el kellett tüntetni, sőt a helyiségeit is el kellett hagyni, hogy még az se emlékeztesen az elmúlt sötét eseményeire. A kérdés politikai lényege természetesen ennél jóval több volt: mégpedig az, hogy vajjon eltűnt-e vele együtt a hazaárulás, a népellenes politika is? Hogy az új párt vajjon valóra váltja-e a magyar kommunisták forradalmi leninista célkitűzéseit, amit a néptömegek zászlajukra írtak a fegyveres harcokban: a nemzeti függetlenséget és a szocialista demokracizmus. Az MSZMP, amely hatalmas és történelmi jelentőségű lépéseket tett ezen az úton, a bátor kezdet után Kádár János és társai árulásával letért erről az útról és az MDP sztálinista politikájának nyomdokába lépett...” In: GONDOLATOK, 1957. 58.

teni. Amit Lenin, vagy Marx 30–40, vagy utóbbi 80–90 esztendővel ezelőtt írt, vagy mondott az anyagi és szellemi világ életében végbement rendkívül nagy, mélyreható és valóban új korszakot alkotó változások ellenére, ma is szószerint, betűszerint alkalmazták...”¹⁶⁷

A fentiekben általam leginkább hangsúlyozott dolgokkal – hogy ti. Nagy Imre legalább annyira volt elkötelezett magyar hazafi, mint „hívő” kommunista; hogy bár látta a megvalósult szocializmus visszásságait, és annak képviselőivel, módszereivel szemben újra és újra kritikával élt, nem tagadta meg az eszmét magát, és hogy ebből következően ellentmondásosan nyilatkozott a döntő kérdésekről, és valószínűleg saját maga előtt sem vállalkozott arra, hogy az ellentmondásokat kiküszöbölje – szorosan összefügg a következő megállapításunk, amelynek igazolásához a legalapvetőbb, leghitelesebb dokumentum a snagovi napló.

A Gondolatok elemzése során ugyanis világossá válik, hogy Nagy Imre nem értette meg valójában az 1956-os forradalmat, illetve nem úgy akarta érteni, hogy elfogadja azt a tényt, hogy a magyar nép nem a (Nagy Imre számára „szent”) szocializmusért adta vérért, hanem tényleges szabadságért, függetlenségért, egyenjogúságért harcolt.

Fogságban írt naplójában azonban mégis „hangot ad” Nagy Imre kétségeinek is, és ebben az egyik legdöntőbb kérdésben ellentmondásba keveredik. Bár feljegyzéseinek adott részein újra és újra igazolni próbálja, hogy Magyarországon „nem forgott veszélyben a szocializmus ügye”,¹⁶⁸ a „kommunista vezetők” (elsősorban Kádár János és társai) felelősségét (sőt „árulását”) tárgyalva mégis megjegyzi, hogy „...a népi demokrácia, a szocializmus sorsáról volt szó...”¹⁶⁹ Sőt, Nagy Imre gondolatainak gépelt másolatában nem, csupán a szintén megtalált fotókópián¹⁷⁰ egy átfogóbb történelmi elemzése kapcsán a következőket írja:

„...A magyar kommunistáknak fel kell ismerniök, hogy a megelőző korszakok (1848–49 és 1918–19) nemzeti felszabadító forradalmi demokratikus harcaiban meg nem valósított demokratikus feladatok közül 1945-ben következetesen és forradalmi módon csak a feudális maradványok megszüntetését, a földreformot hajtottuk végre. Ugyanezt nem tettük meg a másik nagy forradalmi demokratikus örökség, *nemzeti függetlenség, szuverenitás és egyenlőség kérdésében.*

Ez kísért most a néptömegek forradalmi mozgalmaiban, ebben vannak annak kitép-

167 Uo. 67.

168 Uo. 19.

169 Uo. 111.

170 Nagy Imrének csupán a fotókópián fellelhető megállapításait a Gondolatok másolati példányának készítője „Feljegyzések” címszó alatt 18 oldalban a 135 oldalas „naplóhoz” csatolta. Ehhez lásd még a 4. jegyzetet.

hetetlen gyökerei, *amit mi magyar kommunisták a múltban sem akartunk és most [sem] akarunk tudomásul venni.*

A kérdés demokratikus megoldását sem megkerülni, sem szocialista »megoldással« helyettesíteni nem lehet, különösen akkor, ha az utóbbi nélkülözi a marxizmus tudományos alapjait...»¹⁷¹

A Gondolatok előbb idézett, a „kommunista vezetőkről” szóló részén Nagy Imre ír az „ellenforradalomról” is:

„...a »kommunista vezetők« még gyávábbak lettek, amikor a népi demokrácia, a szocializmus sorsáról volt szó. Elpárologtak, eltűntek, kereket oldottak. Egyetlen egy sem akadt közülük, aki a tömegek élére mert volna állni, az ellenforradalom elleni harcban résztvett volna, aki fegyvert fogott volna a szocializmus ügyének védelmére. Megbocsájthatatlan bűnük, hogy maguk helyett a szovjet tankokat küldték a magyar népi demokratikus rendszer védelmére...»¹⁷²

A szerző feljegyzéseinek más részein azonban éppen az „ellenforradalmi koncepció” ellen száll síkra, amelyet állítása szerint a nemzetközi helyzetnek megfelelően alakítottak:

„...Annak, hogy Magyarország szovjet megszállásának valódi okát nem a magyar »ellenforradalomban« kell keresni, hanem a nemzetközi feszültségben¹⁷³ egyebek között az is bizonyítható, hogy a második magyarországi szovjet intervenciót megelőzően a lengyel–német határon szovjet csapatösszevonások történtek, hasonló katonai intézkedéseket hajtottak végre a kelet-európai népi demokratikus országokban, Csehszlovákiában, Romániában és Bulgáriában, Kelet-Németországban pedig újra életbe léptették, helyesebben visszaállították a potsdami katonai rezsimit. A nyugat-atlanti tömb ellen irányuló szovjet katonai intézkedések egyik láncszemének kell tekinteni,¹⁷⁴ a magyarországi szovjet megszállást és annak fedezetére ürügyül kellett kitalálni a magyar »ellenforradalomról« szóló mesét. Magyarországon nem volt ellenforradalom; a népi forradalmi mozgalmat kezdetben Gerő és Hegedűs – Mikoján az első koncepció¹⁷⁵ alapján, mint ismeretes – ellenforradalomnak minősítette. Ezt azonban az új vezetése, amely a demokratikus kibontakozás koncepciójának alapján állott, elvetette, és a magyarországi eseményeket *népi forradalomnak és szabadságharcnak értékelte.*¹⁷⁶ [Kiemelés – G. R.] Most

171 GONDOLATOK, 1957. „Feljegyzések” 18. (Kiemelések – G. R.)

172 Uo. 111.

173 A másolat készítőinek beszúrása: »általá kihúzva: »és a megkezdődött szovjet hatalmi katonai törekvésekben«, – de a fotókópián megtalálható”.

174 „21–28 oldalig az eredeti jegyzetből kitépve, a fotókópiáról másoltuk”.

175 Lásd GONDOLATOK, 1957. 1.

176 Lásd 1956. okt. 28-a a „Fordulat napja”.

Kádár és vele együtt az SZKP, valamint a szocialista tábor pártjainak vezetőségei ismételten »ellenforradalom«-ról beszélnek. Ezzel azonban csak megtévesztik magukat is, a szocialista tábort is, annak pártjait is [...] A magyarországi események »ellenforradalommal« való leegyszerűsítése amellet, hogy a tényekkel ellentétben álló hazugság, – elhomályosítja azokat a rendkívül mély és nagy horderejű kérdéseket, azokat a súlyos hibákat, amelyek a népek, országok és pártok egymásközi viszonyáról, a szocialista táboron belül az SZKP sztálinista vezetése, annak antimarxista magyarázata miatt a magyarországi feszültség kirobbanásához vezettek...»¹⁷⁷

Nagy Imrének imént idézett kijelentésével kapcsolatban, miszerint kormánya október 28-tól „népi forradalomnak és szabadságharcnak értékelte” az eseményeket, meg kell jegyeznünk, hogy Nagy Imre és kormánya még a „Fordulat Napja” után is csupán nemzeti/népi mozgalomról, és nem forradalomról, illetve szabadságharcról beszélt.

Tehát Nagy Imre egymással összeegyeztethetetlen kijelentéseket tesz művében az ellenforradalmi veszéllyel kapcsolatban is, mindenestre az biztosan állítható – és már 1956. október 23-a és november 4-e közötti magatartását elemezve látuk –, úgy gondolta, hogy ellenforradalmárok is vannak a felkelők között, és kormányának az „ellenforradalmi erőkkkel” meg kellett küzdenie. Bizonyítja ezt például feljegyzéseinek következő részlete:

„...A kormány¹⁷⁸ intézkedései kifogták az ellenforradalom vitorlájából a szelet, ezért nem volt tömegbázisa. November első napjaiban megvoltak a politikai feltételei a konszolidációnak saját erőnkéből. A demokratikus erőknél, a szocializmus demokratikus szövetségeseinek négy párt koalíciós együttműködésében való egyesítése, az ellenforradalmi erők politikai elszigetelését és a tömegektől való leválasztásukat, amint a banditizmus útjára való térésük is mutat. Tömegek nélkül nem maradt számukra más eszköz céljuk megvalósításáért. A terror nem az erejüket, hanem a gyengeségüket, nem a tömegbefolyásuk növekedését, hanem csökkenését mutatta. Párt nélkül, szervezett erő nélkül néhány kommunista helytállása, lavírozása, manőverezése, taktikázása, amely elkerülhetetlen kompromisszumok közben ment végbe, döntően hozzájárult ahhoz, hogy az ország demokratikus és szocialista erői és nem az ellenforradalmi erők kerekedtek¹⁷⁹ felül. Ezzel a politikával magyarázható, hogy a tömegek nem álltak az ellenforradalom mögött, a régi rendszer visszaállítására irányuló törekvéseiben. November elejére tehát az volt a helyzet, hogy sikerült az ellenforradalmi erőket politikailag elszigetelni és a néptömegektől

177 GONDOLATOR, 1957. 5.

178 Ti. Nagy Imre nemzeti kormánya.

179 „általá utólag javítva: »maradtak«”

leválasztani [...] Ha a kommunisták és a kormány nem ezt a politikát követik, kiindulva természetesen abból az alapelvből, hogy a szovjet beavatkozás nélkül, csupán a saját belső erőinkkel konszolidáljuk a helyzetet – ha nem tettünk volna különbséget a néptömegek, a munkásság és a kommunisták jogos nemzeti sérelmei és azok orvoslására kifizűzött követeléseit, és az imperialista befolyás alatt álló reakciós körök törekvései és követeléseit között, ha mindezt az egész megmozdulást és a nép követeléseit egyszerűen ellenforradalomnak minősítettük volna, és ha ilyen módon, ahelyett, hogy szétválasztottuk volna, a néptömegeket és az ellenforradalmi reakciós erőket összekovácsoltuk volna, ha mi kommunisták ezekben a rendkívül nehéz, súlyos időkben helytállunk, megszökve mindent ott hagytunk volna,¹⁸⁰ akkor az ellenforradalom valóban előntötte volna az országot, akkor a polgárháború és egy általános szovjetellenes felkelés véres harcai következtek volna el, amely vére borította volna az országot...”¹⁸¹

A „November első napjaiban megvoltak a politikai feltételei a konszolidációnak saját erőnkéből. A demokratikus erőknél, a szocializmus demokratikus szövetségeseinek négy párt koalíciós együttműködésben való egyesítése..” – részlethez hozzá kell tennünk, hogy bár Nagy Imre a forradalom követeléseinek, szorításának hatására eljutott az 1945-ös politikai alapokhoz, de ezt magának sem szívesen vallotta be, mivel ő ’45-ös alapon nem volt miniszterelnök. Ahogy 1955-ös írásaiból is kiderült, számára a demokrácia, a többpártrendszer a ’47-es modellt jelentette, vagyis olyan politikai berendezkedést, ahol a kommunista párt primátusa megkérdőjelezhetetlen. Ennek megfelelően Nagy Imre soha nem ítélte el az 1945–1948 közötti koncepciós pereket, azokat mintegy a „szent” cél eléréséhez szükséges eszköznek tekinthette.¹⁸²

180 Ahogy ti. Kádár János és Münnich Ferenc 1956. nov. 1-én megszökött!

181 GONDOLATOK, 1957. 80.

182 *A magyar közélet időszzerű erkölcsi-etikai kérdéseiről* című, dolgozatomban első fejezetében idézett tanulmányában Nagy Imre beszél ugyan koncepciós perekéről, de csak az 1950–55 közötti időszakra vonatkozólag, így feltételezhetjük, hogy csupán az ezen időszakra eső pereket ítélte el: „...Megrendült a szocialista törvényességbe vetett hit és maga a törvényesség is. A hatalommal való visszaélés és a törvénytelen eszközök alkalmazása 1955-be aggasztóvá vált és meghaladta az 1950–52-es évek méreteit. A helyzet odáig fajult, hogy a dolgozó nép legszélesebb rétegeiben egyre inkább olyan vélemény alakul ki, hogy ki vannak szolgáltatva törvénytelenéseknek és visszaéléseknek, hogy emberi és állampolgári jogait törvény nem védi... Nem egyeztethető össze a közélet tisztaságával az, hogy vezető állásban legyenek és maradjanak a koncepciós tömegperek irányítói és szervezői, ártatlan emberek megkínzásának és kivégzésének felelősei, nemzetközi provokációk szervezői, gazdasági kártevők vagy a közvagyon elherdálói, akik a hatalommal visszaélve a dolgozó nép ellen súlyos cselekményeket követtek el, vagy kényszerítettek másokat ilyenek el-

Snagovi töprengése alatt továbbá az ellenforradalmi „terrorcselekményekkel” kapcsolatban valamint e témával összefüggésben a „banditizmus” mibenlétéről szólva Nagy Imre hangsúlyozza a következőket is:

„...Ismeretes, hogy a harcok folyamán terror-cselekmények is történtek, amelyek áldozatokat követeltek. Elsősorban az államvédelmi hatóság emberei közül, akik az elmúlt 12 év folyamán gyűlöletessé tették magukat azzal, hogy a Rákosi-klikk néppellenes cselekedeteinek véres eszközei, hóhérai, a magyar nép nyúzásának és megkínzásának végrehajtói voltak.

Ezek ellen irányult a felháborodott nép haragja, ezek ellen irányultak a terror-cselekmények. Münnich volt a belügyminiszter, de ő sem tudta megakadályozni. Ez annál nehezebb volt, mert a harcok idején is az ávosok voltak azok, akik a néphe belelőttek, provokáltak és vérengzéseket rendeztek, ami köztudomású volt...”

Ugyanakkor, írja Nagy Imre, „...Nem lehet helyeselni, sőt *el kell ítélni az önkényes terror-cselekedetet még akkor is, ha ezt jogos ellenszenv szüli*. Mi sem helyeseltük és fel is léptünk ellene.

De fel kell vetni a kérdést, miért fasiszta fehér-terror a felbőszült nép leszámolása azokkal a banditákkal, akik a kommunisták és nem kommunisták százait és ezreit kínozták halálra a legbrutálisabb, hitleri faszizmust megszegyenítő válogatott kínzásokkal? Mert ezek ellen irányultak a terrorcselekmények. Kommunisták voltak? Nem, csak párttagsági könyvvel a zsebükben gyakorolták a banditizmust. Kádár és társai őket tartják kommunistáknak, őket tekintik a »faszizmus« áldozatainak és a »fehér-terror« mártírjainak és nem azokat, akik a banditizmusuknak estek áldozatul.

Történtek valóban ellenforradalmi terror-cselekmények is? Igen. Az osztályellenesség is bosszúra készült és több helyen ennek kommunisták is áldozatul estek. A forradalom mártírjai ők, akiket a nemzet gyászol, s akiknek halálát *törvényes úton meg fogja bosszulni...*¹⁸³ [Kiemelés – G. R.]

követésére. Ezekről az elemektől meg kel tisztítani a közéletet, a pártot és az állami szervezetet egyaránt...” In: NAGY, 1984. 216–217. – Nagy Imrének az az állítása, hogy 1955-ös törvénytelenések súlyosabbak voltak, mint az 1950–52 közöttiek, nem fedti a valóságot, nyilvánvalóvá válik ez már akkor, ha csak az 1953 előtti internálásokra, kitelepítésekre gondolunk. A koncepciók perekkkel kapcsolatban lásd: FEHÉRVÁRY István: *Börtönvilág Magyarországon 1945–1956*. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 1990., továbbá KAHLER – M. KISS, 1997. *Az ÁVH és a katonai bizottság (7–63.)*, valamint a *Törvénytelen szocializmus* című fejezetét. *A Tényfeltáró Bizottság jelentése*. Zrínyi Kiadó – Új Magyarország, 1991., továbbá *A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989*. Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye. Budapest, 1990.

183 GONDOLATOK, 1957. „Feljegyzések” 7.

Nagy Imrének az „el kell ítélni az önkényes terror-cselekedetet még akkor is, ha ezt jogos ellenszenv szüli”, illetve hogy a forradalomban „áldozatul esettek” (mindenekelőtt a kommunisták) halálát a „nemzet... törvényes úton meg fogja bosszulni” – mondatai arra engednek következtetni, hogy a forradalom után Nagy Imre is tartott volna megtorlást, ha valószínűleg nem is olyan mértékűt, mint amelyet a szovjet intervenció után Kádár János végrehajtott.¹⁸⁴

A Gondolatok ellentmondásosságát vizsgálva már felvetettük, hogy a szerzőnek a Szovjetunióra, illetve az SZKP-ra vonatkozó „ítéletével” összefüggésben meg kell ismernünk a Varsói Szerződés szerepét bemutató gondolatait is. A Gondolatok szerzője a Varsói Szerződéssel kapcsolatban említi a nemzetközi kapcsolatokat őt alapelvét, valamint azzal összefüggésben emeli ki Lengyelország és Jugoszlávia helyzetét, eseményeit is:

„...A lengyel és magyar események rávilágítottak, hogy a varsói szerződés a szovjet nagyhatalmi sovíniszta törekvések eszköze, amelynek segítségével a benne résztvevő – helyesebben moszkvai utasításra abba belekényszerített – szocialista országokat ennek a politikának alárendelik. A varsói szerződés nem más, mint a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a résztvevő országokra [...] A varsói szerződés igazi értelme tehát az, hogy az egyes országokban elhelyezett szovjet csapatok segítségével olyan politikai, gazdasági és katonai helyzetet biztosítson, amely legjobban megfelel a szovjet hatalmi katonai törekvéseknek. A szovjet csapatok hivatása az is, hogy biztosítsák a varsói szerződés feltétlen betartását és fenntartása feltételeinek a megteremtését. A varsói szerződés a szocialista országok egymásközi viszonya terén a sztálini korszak függőségének és alárendeltségének katonai eszköze. Amit a szovjet kormány és az SZKP politikai tanácsokkal, utasításokkal nem tud elérni, azt a varsói szerződés katonai eszközökkel van hivatva biztosítani. A varsói szerződés tehát szöges ellentétben áll az antisztalinista törekvésekkel, sajátos úton való fejlődés lenini elméletével, az 5 alapelvnek a szocialista országok közötti viszonyok terén való érvényesítésével. Erre a legjobb példát a lengyelországi és magyarországi események nyújtják [...] Mindkét esetben nem külső imperialista támadás, hanem belpolitikai okok miatt és mindkét esetben az országban állandó szovjet csapatok beavatkozásával próbálták a célkitűzéseknek irányt szerezni, beavatkozva az ország belügyeibe Lengyelországban sikerült a katonai összeütközést az utolsó pillanatban elhárítani. Magyarországon azonban véres és pusztító harcokra került sor. Itt is, ott is szovjet csapatokról van szó. Itt is, ott is a varsói szerződés alapján tartózkodnak az országban, de itt is, ott is az ország, a kormányzás és a párt belügyeibe avatkoztak be, a szocializmus, a béke és a biztonság »védelme« címén... A szocialista országok voltak a varsói szerződés előtt is és

184 A forradalom után következő megtorlásról lásd: KAHLER – M. KISS, 1997. *Megtorlás* című fejezetét, 209–317.

lesznek a varsói szerződés után is, sőt vannak most is olyan szocialista országok, amelyek nem tagjai a varsói egyezménynek. (pl. Jugoszlávia) [...] A varsói szerződés és az 5 alapelv [...] nem egyeztethető össze, az utóbbiak súlyos sérelme nélkül... *a harc* [ti. 1956-ban Magyarországon] *nem a magyar forradalmárok és ellenforradalmárok között folyt, hanem a magyar felkelők és a szovjet csapatok között* [Kiemelés – G. R.], – éppen a fegyveres beavatkozás mielőbbi megszüntetése érdekében, a varsói szerződés felmondása elől kitérni nem lehetett és nem is lett volna helyes...¹⁸⁵

Nagy Imre feljegyzéseinek itt kiemelt részlete mutatja, hogy a forradalom alatti nyilatkozataival szemben Nagy Imre Snagovban már szabadságharcnak értékelte az eseményeket, azonban még ott sem fogalmazta meg, hogy a magyarországi események végeredményben bebizonyították a szocializmus megreformálhatatlanságát.

A kommunizmushoz, illetve Szovjetunióhoz való rendíthetetlen hűségről tesz tanúbizonyságot a snagovi napló írója akkor, amikor a Varsói Szerződés részletes, kíméletlen értékelése után és annak ellenére a következőket írja:

„...Az 5 alapelv megvalósítására irányuló politikánk érvényesítése során kétségtelenül szembekerültünk azzal a szovjet politikával, amely a fegyveres beavatkozás végén merőben szembeállt az 5 alapelvel. Mint ahogyan ez a fellépésünk nem állított szembe bennünket a szocializmussal, úgy nem is állított szembe bennünket a Szovjetunióval és az SZKP-val. Mi szembeszálltunk és a jövőben is szembeszállunk az 5 alapelven lábbal tipró, az országok és népek függetlenségét, szabadságát, egyenjogúságát és szuverénitását semmibevevő sztalinista politikával, amely okozója volt a magyarországi tragikus eseményeknek. A Szovjetunióval az 5 alapelv alapján jószomszédi, baráti viszonyban akarunk élni, amit nekünk nemcsak mint kommunistáknak, de mint magyar hazafiaknak is, a Szovjetunió tőzsomszedságában élő kis nemzetnek feltétlenül szem előtt kell tartanunk. A szovjet–magyar barátság új alapokon, a független magyar külpolitika egyik alap-elve kell legyen, aminek megvan a legfontosabb feltétele: a szocializmus közös útján való előrehaladásunk...¹⁸⁶

Nagy Imre feljegyzéseiben továbbá rámutat, hogy a Varsói Szerződésből való kilépéssel szorosan összefügg a semlegesség kinyilvánítása is:

„...A varsói szerződés felmondását nem lehetett felvetni anélkül, hogy egyidejűleg fel ne merüljön az ország nemzetközi státuszának kérdése, – az aktív egymás mellett élés, vagy a semlegesség, illetve annak ilyen, vagy amolyan formája. Csak a két

185 GONDOLATOR, 1957. 19–22.

186 Uo. 26.

kérdés megoldása együtt, – a varsói szerződés felmondása és a semlegesség kinyilatkoztatása adhatott alapot annak a jogos reménynek, hogy sikerül a belügyeinkbe való fegyveres beavatkozás megszüntetésével elérni azt, hogy saját belső erőinkkel felszámoljuk Rákosi, Gerő-féle párt és népellenes politika és rendszer maradványait, szilárd alapokra helyezzük a szocializmus elvi alapján állami, társadalmi és gazdasági életünket, a szocialista demokratizmust, a törvényességet és megtalálhatjuk a szocializmus építésének azt a sajátos magyar útját, amelyen az egész dolgozó magyar nép követ bennünket a felemelkedés és a független szabad nemzeti létünk útján...”¹⁸⁷

A szerző a fentieknek megfelelően egyenesen kijelenti, hogy szocializmus és nemzeti függetlenség összeegyeztethető, de a szocializmus nem a szovjet diktatúrával egyenlő:

„...Kádárnak előbb-utóbb tudomásul kell vennie, hogy Magyarországon, de máshol sem lehet a szocializmust a nép ellen, a néppel szembeszegülve építeni, még akkor sem, ha ehhez biztosítják az egész szocialista tábor együttes politikai, morális és anyagi támogatását. Az egyetlen megoldás a saját nép a magyar nép nemzeti, hazafias törekvéseinek a proletár nemzetköziség valódi és hatalmi, vagy presztízis szempontokból nem eltorzított szellemben való összeegyeztetése. E nélkül Kádár maga és politikája mögé állíthatja az egész szocialista tábort, annak pártjait és kormányait, de maga, kormánya és a párt ellen hívja ki az egész magyar nép haragját és megvetését...”¹⁸⁸ Illetve másutt: „...Nyilvánvaló – a tények mutatják – hogy a szovjet katonai diktatura a nagy orosz nemzeti érdek és a szocializmus érdekei élesen elütnek egymástól...”¹⁸⁹

A proletárnemzetköziséggel kapcsolatban Nagy így ír:

„...A proletár nemzetköziség összhangban áll a proletárok nemzeti feladatával. Amely proletariátus méltó képviselője saját nemzeti érdekeinek, az lehet méltó arra, hogy a proletárok nemzetközi családjában helyet foglaljon. A proletár nemzetköziség, a proletárok hazafiságának és nemzetköziségének egysége. A proletár nemzetköziség minden ország proletárjainak teljes egyenjogúságát jelenti...”¹⁹⁰ Illetve: „...Vajjon a nemzeti függetlenségért folyó harc ellentétben áll-e a proletárnemzetköziséggel? Nyilván nem! Akkor sem, ha az imperialista [!] hatalmakkal szemben kell a nemzeti függetlenséget megvédeni, vagy kiharcolni, de akkor sem, ha a szovjet fegyveres erőkkal szemben...”¹⁹¹

187 Uo. 23.

188 Uo. 76.

189 Uo. 19.

190 Uo. 124.

191 Uo. 33.

Ugyanakkor Nagy Imre művében kommunista nivoltáshoz híven leszögezi, hogy a szocializmus építéséhez szükséges kompromisszum volt mind a Varsói Szerződés felmondása, mind az ország semlegességének kimondása. Kompromisszumként jelölte meg ezen kívül feljegyzéseinek egyes részein a szerző a többpártrendszer bevezetését is, azt tulajdonképpen visszalépésnek tartotta, illetve hangsúlyozta, hogy a hegemonia a kommunista párté kell, hogy maradjon:

„...Mi világosan láttuk és látjuk, hogy a demokratikus kibontakozás, amelynek útjára elhatároztuk magunkat, *kompromisszum, de olyan, amely feltétlenül helyes és egészséges volt a magyar események közepette, ahhoz hogy megmentsük a legtöbbet a népi demokratikus rendszerből, a szocialista vívmányokból és bizottsuk a szocialista építés feltételeit az országban, új utakon járva, új alapokra helyezve viszonyunkat a nemzetközi kapcsolatok terén, megőrizve szoros baráti együttműködésünket a szocialista országokkal. Ennek a nagy célnak az érdekében mentünk kompromisszumra: az egypárt rendszerből a szocialista és demokratikus pártok koalíciójára (1945-ös alapon), a varsói szerződés felmondása és az ország semlegességének kinyilvánítására* [Kiemelés – G. R.] [...] Kompromisszum nem mindig helyes és célszerű. De azt is el kell fogadni, hogy rendkívül káros lehet mindenféle kompromisszum elől elzárkózni. A magyarországi események és azok következményei, azok is, amelyeket eddig láttunk, de azok is, amelyek ezután jönnek, azt mutatják, hogy helytelen volt elvetni a demokratikus alapokon létrejövő kompromisszumot, a demokratikus kibontakozást...¹⁹² Annál is inkább „helytelen volt”, hiszen „...A szocializmus nem ismer olyan elvet, amely az egypártrendszert a népi demokrácia, vagy a szocializmus ismérvévé mondaná ki, mintha a népi demokrácia csakis egypártrendszer mellett létezhetne, s az ettől való minden eltérés antimarxista nézet, revizionizmus lenne. Ennek ellentmond több ország példája, ahol többpártrendszer mellett létezik a népi demokrácia. (Kína, Kelet-Németország, Csehszlovákia, Lengyelország, stb.) [...] Csak a merev dogmatizmus, a szektáns antimarxista nézet, a szovjet-példa szolgálai utánzása vezet olyan hibás álláspontra, amely az átmeneti szakasz [ti. a kapitalizmusból a szocializmusba] egyetlen lehetséges formájának az egypárt rendszerű népi demokráciát ismeri el...”¹⁹³

Ugyanakkor – ahogy a fentiekben már előrevetítettem – a többpártrendszer megítélése is a napló ellentmondásos pontjai közé tartozik, hiszen Nagy Imre annak későbbi fejezetében már odáig megy, hogy a kommunista párt vezető helyének ismételt hangsúlyozása mellett „biztosabbnak és szilárdabbnak” tartja a többpártrendszert az egypártrendszerénél:

192 GONDOLATOK, 1957. 14–15.

193 Uo. 61.

„...A társadalom demokratikus alapjait, amelyeken a szocializmus felé előrehaladhatunk, biztosabbnak és szilárdabbnak tartom a többpártrendszerű állami és társadalmi berendezkedés mellett. Ennek azonban feltétele a munkásosztály egysége és érdekeinek egy pártban való képviseletét, ami azt jelenti, hogy a többpártrendszerű szocialista demokratizmus keretében is egységes, marxista munkáspárt képviselheti eredményesen a proletariátus ügyét, viheti előre sikeresen a szocialista átalakulást és irányíthatja eszmeileg és politikailag a haladó erők széles nemzeti összefogását...”¹⁹⁴ [Kiemelés – G. R.]

Sőt másutt egyenesen kijelenti, hogy „...feltárult az egypártrendszer teljes politikai csődje is, bebizonyosodott, hogy nem nyújt biztosítékot az államélet demokratizmusának megeremtésére, biztosítására, de lehetetlenné teszi annak kifejlesztését, demokratikus néphatalom kibontakozását. A párt elfajulása, amely az egypártrendszer csődjét hozta magával, a hatalom, a népi demokratikus rendszer elfajulásához vezetett, annak eltorzulását vonta maga után. A szovjet mintához idomult, az egypárt rendszer alapján épült fel, a többpártrendszerrel egészségesen megindult kezdet felszámolása után, amely a parlamenti demokráciát is teljesen felszámolta. Ezzel a népi demokrácia formájában is, tartalmában is az egypártrendszerű szovjetállam hasonmásává vált, vagyis elvesztette népi demokratikus jellegét, amely pedig az átmeneti szakasz¹⁹⁵ állami és társadalmi rendszere...”¹⁹⁶

A második szovjet intervenció megokolásának ellentmondásait vizsgálva kiemeltük, hogy Nagy Imre erélyesen rámutat: a szovjet beavatkozást a Kádár-kormány nem kérhette, hiszen az csak 1956. november 7-étől – illetve a Nagy Imre-kormány elrablása miatt még az után is törvénytelenül – létezett.

Nagy Imre feljegyzéseiben Kádár János szerepét tárgyalva is ellentmondásokba keveredett. Bár újra és újra, és egyre szenvedélyesebben ostromozza írásában a szerző Kádár Jánost,¹⁹⁷ sőt néhol egyenesen Kádár „árulását”¹⁹⁸ jelöli meg az 1956-os tragédia okának, snagovi naplójában a Szovjetunió törekvéseivel, szerepével összefüggésben megjegyzi, hogy valójában Kádár János véleményét az SZKP nem nagyon vette figyelembe.

Nagy Imre szavait idézve: „... az SZKP a magyar kérdésben tehát a magyar párt, a MSZMP és annak vezetősége megkérdezése nélkül, csupán egyetlen, a szovjet szervek által megszöktetett tagjának, Kádár Jánosnak a politikai »véle-

194 Uo. 62.

195 Ti. a kapitalizmuból a szocializmusba. Ehhez lásd még: GONDOLATOR, 1957. 61.

196 Uo. 60.

197 Uo. 26–27.

198 Ehhez lásd: Uo. 93.

ménye« alapján hozott kötelező döntéseket, ha ugyan egyáltalán szükség volt (dehogy volt!) Kádár véleményére...”¹⁹⁹

Nagy Imre Kádár szerepére vonatkozó legutóbb idézett megjegyzése, vagyis hogy egyáltalán nem volt szükségük a szovjeteknek Kádár János véleményére, nem felel meg a valóságnak. A rendelkezésre álló dokumentumok²⁰⁰ bizonyítják, hogy az SZKP a forradalom napjaiban állandó kapcsolatban volt Kádár Jánossal, aki az adott körülmények között az egyetlen ember volt, aki vállalta a szocialista rendszer restaurációjának irányítását Magyarországon, és aki alkalmas is volt erre a feladatra.

Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor *Kinek a forradalma?* című könyvükben Kádár-ral kapcsolatban többek között megjegyzik, hogy „...noha a honi munkásmozgalmat neveltjeként (őt magát citálva) a vörös szín tisztelete mellett meg kellett tanulnia a nemzetiszín tiszteletét is, 1956-ban aligha lehetett megvádolni azzal, hogy a szocializmus valamilyen típusa nemzeti változatának lett volna a híve... Viszont a Rákosi-rendszer áldozata volt, és mivel a Magyar Dolgozók Pártja különböző fórumai nem vitték a problémáikat az »utcára«, a társadalomnak fogalma sem volt arról, hogy Kádár részese volt a Rajk-pernek. Sokkal inkább azt vélték tudni róla – ami később imázsának fontos alkotóeleme volt –, hogy a börtönben megkínózták...”²⁰¹

Nagy Imre Kádár János és Münnich Ferenc 1956. november 1-ei eltűnését tárgyalva továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy „...Íme a magyar kormány és a párt vezető tagjainak eltüntetésével így szervezte az SZKP és a szovjet kormány, a szovjet főparancsnokság, valamint az állambiztonsági szervekre támaszkodva, az ú.n. »forradalmi munkás-paraszt kormányt« elhurcolt emberek megfélemlítésével és árulásra bírásával akkor tette ezt, amikor a magyar nemzeti kormánnyal normális diplomáciai kapcsolatokat tartott fenn, sőt tárgyalásokat folytatott és a továbbiakat készítette elő...”²⁰²

Ezen kívül a Kádár-kormány illegitimitásával kapcsolatban is rámutat a szerző, hogy „...A szovjet kormány és utasítására a szovjet főparancsnokság befejezett tényeket teremtett. Kádárt is, a varsói szerződés más országait is befejezett tények elé állították, s csupán utólagos jóváhagyásukat eszközölte ki, antedotálva [sic!], mint ahogyan a Kádár-kormányt és tőlem is éppen ezért egy november 4-re antedotált lemondó nyilatkozatot akarta aláírtni...”²⁰³

199 Uo. 41.

200 A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai 1956. október 24-október 28., in: RIPP, 1997., továbbá SZEREDA – SZTOKALIN, 1993., valamint DÖNTÉS A KREMLBEN.

201 KAHLER – M. KISS, 1997. 286., illetve lásd uo. 283–317., valamint RIPP Zoltán: Restauráció és reformpolitika. A Kádár-korszak első éve. In: *Rubicon*, 1998. 1. sz. 6–11.

202 GONDOLATOR, 1957. 12.

203 Uo. 95.

Összegzés

Most, miután egyrészt elemeztük Nagy Imre 1956 előtti írásait, és kirajzolódtak előttünk legfontosabb nézetei, másrészt megnéztük 1956. október 23-a és november 4-e közötti nyilatkozatait és a szöveg viszonylagos ismeretlensége okán bőven idézve elemeztük snagovi naplóját, megkíséreljük megválaszolni a bevezetőnkben már megfogalmazott kérdést. Ezzel 1956 közvéleménye is szembe kellett hogy kerüljön, illetve minden azóta 1956-tal komolyan foglalkozó ember is szembesült. Ez pedig a következő: ha Nagy Imre már 1955–56-ban foglalkozott a fentiekben részletesen elemzett kérdésekkel, mintegy előrevetítve az 1956. október 23-a és november 4-e közötti eseményeket, mivel magyarázható forradalom alatti viselkedése, a „Fordulat napja”?

A meglehetősen összetett választ²⁰⁴ főként eddigi, elsősorban a Nagy Imre-írásokból levont megállapításaink egysége adja, amelynek alapja természetesen

204 Nagy Balázs a fentiekben már idézett tanulmányában a következő választ adja:

„...Nagy Imre teljesen helyesen úgy vélte, hogy a tüntetés követeléseit csak a pártvezetőség teljesítheti, egyetértésben a Szovjetunióval; előtte világos volt, hogy a párttal és a Szovjetunióval való nyílt és ellenséges szakítás katasztrófára vezet. Pontosan ismerte azt a tervet, amelyet a pártvezetőség egyik tagja közölt vele, hogy Gerő tudatos provokációra készül, és így akar leszámolni az ellenzékkel. A tüntető tömeg azonban éppen a pártvezetőség konok magatartásából, valamint a sorozatos provokációkból azt a következtetést vonta le – ugyancsak helyesen –, hogy követeléseit a pártvezetőség nem fogja teljesíteni és csak az ellene folytatott nyílt harc segíthet. Tragikus ellentmondás jött létre tehát a forradalom követeléseinek teljesítése szempontjából, amelyet az adott helyzetben senki és semmi nem oldhatott fel. Gerő provokációval elérte azt, hogy a tömegek követeléseit és a kommunista párt között áthághatatlan szakadék támadt, holott Nagy Imre arra törekedett, hogy a párt azonosuljon a tömegekkel, és így teljesíteni lehessen a követeléseket. A kommunista párt gyakorlatilag szétesett, mert tagjai a tüntető tömeg mellé álltak, szemben a pártvezetőség és funkcionáriusok klikkjével. De amit megtehetett a párttagok többsége, sőt Nagy Imre barátai is, azt nem tehetette meg Nagy Imre maga. Nem azért, mintha nem értette volna meg a forradalmat, hanem mert biztos volt abban, hogy az adott külpolitikai helyzetben és az ország belpolitikai viszonyai közepette a forradalom csak a párttal és a Szovjetunióval való megegyezés révén győzhet. Ehhez viszont az szükséges, hogy a pártvezetőség pozitív állásfoglalásával legitímmá tegye a követeléseket és a forradalom harcát. Mindebből következett, hogy az ő feladata, folytatni a küzdelmet a párton belül annak érdekében, hogy a pártvezetőséget a forradalom mellé állítsa. [...] Nagy Imre taktikája [...] a tömegek követeléseire támaszkodva, azzal a kontaktust megerősítve kényszeríteni a pártot a követelések elfogadására és ezen az alapon meggyőzni a szovjet vezetőket, hogy a reális politika az ország függetlenségének biztosítása. [...] Erőfeszítése azonban egyik vonalon sem járt sikerrel. Jóllehet a párt felbomlott, az egymás után létrejött minisztériumokban benmaradtak a régi, ismert stálinisták. A szovjet vezetők egyértelmű meggyőzése sem sikerült, mert ha az október 25-ére virradó éjjel beszélni is

Nagy Imre személyiségének döntő, kettős jellemvonása (hogy ti. igaz magyar és „hithű” kommunista volt).

Végső összegzésünk előtt kiemeljük Molnár Miklós *Egy vereség diadala*²⁰⁵ című munkájának egy részletét, amely hangsúlyozza azt a messze nem elhanyagolható szempontot, hogy Nagy Imrének a párton belül harcot kellett folytatnia, hogy tulajdonképpen meg volt kötve a keze; majd idézzük Nagy Imre egyik legközvetlenebb hívének, a fentiekben már többször „megszólaltatott” Vásárhelyi Miklósnak kérdésünkkel kapcsolatos gondolatait.

Molnár Miklós Nagy Imre cselekvési lehetőségeivel kapcsolatban a következőket írja:

„...Azzal egyidőben, hogy a főváros utcáin kitört a fegyveres felkelés, másféle súlyos csatára került sor, nem messze a Parlamenttől, a párt Akadémia utcai székházában. Ez a csata egyrészt a »kemény vonal« követői, Gerő és társai, másrészt Nagy Imre és néhány barátja között zajlott. Nagy Imrét felkérték ugyan, hogy jöjjön be a Központi Vezetőség székházába, de ott Gerő leplezetlen ellenségeséggel fogadta. [...] A dühöngő első titkár azzal vádolja Nagy Imrét, hogy ő bujtogatott a felkelésre. Nagy élesen válaszol, kijelenti, hogy a nép haragját a Rákosi- és Gerő-féle politika korbácsolta fel. [...] De végül is nem azért kérték be Nagy Imrét, hogy szidalmazzák. A pártnak szüksége van rá, igénybe kell vennie a szolgálatait [ahogy snagovi naplójának elemzésekor láttuk, ezzel Nagy Imre is tisztában volt]. A párt vezetőinek terve világos: erőszakkal letörni a felkelést, és e műveletben pajzsként használni Nagy Imrét.”

Vásárhelyi Miklós is megjegyezte, hogy Nagy Imre 1956. október 28-ai döntésébe (hogy ti. ellenforradalom helyett nemzeti/népi mozgalomként értékelte az eseményeket) „...taktikai okok is belejátszottak, illetve a felismerés biztos folyamatos volt, de ugye a párton belül is meg kellett, hogy érlelődjön egy olyan

tudott Mikojjánnal és Szuszlovval, mégis Gerő volt a párt hivatalos vezetője és végeredményben ő tárgyalt velük legtovább. [...] A tragikus ellentmondás fokozódott. A tömegek fegyveres harca a makacs, konok kommunista párt ellen folyt és a Szovjetunió ellen, amelyeknek hozzájárulása nélkül reálisan nem lehetett elképzelni a követelések teljesítését. Ebben a helyzetben a legképtelenebb az volt, hogy Nagy Imre magatartását és politikáját éppen úgy nem lehetett elítélni, mint a tömegek fegyveres harcát. A konszolidálásra irányuló politika volt az egyetlen felelős és reális elgondolás – de a fegyveres harc vált a nép egyetlen és utolsó lehetőségévé. Nagy Imre mindaddig meg tudta magát őrizni attól a politikai és morális bukástól, amely taktikája miatt szembefordította volna a felkelt néppel. Politikai nagyságát éppen az mutatja, hogy személyében fel tudta oldani a forradalom és annak realitása közötti tragikus ellentmondást.” In: NAGY BALÁZS, 1992.

205 MOLNÁR, 1991. 119.

situáció, ahol a döntésben Nagy Imre mellé állt Kádár, és sokan mások, és azokkal együtt, tehát nem egyedül, szembefordulhasson Gerővel, Hegedüssel, és mindazokkal, akik a régi merev vonalat képviselték”.

Vásárhelyi Miklós kulcskérdésünkre válaszolva kiemelte egyrészt, hogy Nagy Imre 1956. október 23-a és november 4-e között [illetve ha az elemzett snagovi feljegyzésekre gondolunk, tudjuk, hogy haláláig] vívódott, nem tudván elszakadni sem kommunista eszméitől, sem hazafiúi és erkölcsi érzületétől. Vásárhelyi szerint Nagy Imre nagyon fegyelmezett párttag volt, és egészen november 4-ig – noha már október 28-án átértékelte az eseményeket – döntő tényező volt számára a szovjet vezetés álláspontja. Másrészt Vásárhelyi Miklós hangsúlyozta, hogy Nagy Imrének közvetlen kapcsolata nem volt a felkeléssel, „...be volt zárva az Akadémia utcába, a pártközpontba, információi azok voltak, amiket környezetétől kapott...”,²⁰⁶ és így „...Nagy Imre ténylegesen nem értette október 28-a előtt az eseményeket...” Vásárhelyi október 28-ával kapcsolatban a következőket mondta:

„...Huszonyolcadikára ért meg annyira a helyzet, és érte őt annyi hatás (csepeli munkások, régi kommunisták, értelmiségiek küldöttsége), hogy átértékelte az eseményeket. Ezek a küldöttségek mind elmentek hozzá és magyarázták neki, hogy nem ezt kell csinálni, hogy ez szembeáll az ő egész gondolkodásával, szakítson ezzel a bandával és álljon a nép élére. És itt a döntő fordulat tulajdonképpen akkor következett be, amikor a szovjetek repülőgépekkel és ágyúkkal szét akarták lőni a Corvin-közt, ehhez az ő hozzájárulása kellett volna. Ehhez ő már nem járult hozzá, szembefordult, és 28-án – miután megkapta a szovjet vezetők hozzájárulását is (a szovjet követségen volt, onnan beszélt a szovjet vezetőkkel) – egy teljes fordulatot hajtott végre,²⁰⁷ és elismerte, hogy ez egy forradalom (Kádárral együtt), és a régi vezetést, Gerőéket eltávolította, s egy új kormányt alakított, amelyből aztán lett a koalíciós kormány...” Vásárhelyi Miklós az október 23-a és október 28-a közötti időszakra utalva hangsúlyozta továbbá, hogy „Nagy Imre helytelenül döntötte, de annál nagyobb érdeme, hogy felismerte, hogy döntése nem volt helyes, és igen nagy része volt abban, hogy nem sikerült erőszakkal leverni a forradalmat, hogy nem folyamodtak a legszélsőségesebb eszközökhöz, ő népiértésben nem akart részt venni.”²⁰⁸

206 Lásd még MÉRAY, 1989. 149–150., 160–162., az ezzel ellentétes álláspontot elfoglaló Nagy Balázs tanulmányát, illetve Rainer M. János munkáját (In: *Élet és Tudomány*, 1998. 43. sz. 1351.).

207 Lásd: 1956. okt. 28-a a „Fordulat napja”.

208 Vásárhelyi Miklós helyzetértékeléséhez lásd még VÁSÁRHELYI Miklós *Az első meghiúsított reformkísérlet. Az 1953-as kormányprogram*. In: *A forradalom előzményei, alakulása és utóélete, Tanulmányok és kronológia*. Szerk.: DECSY J. – FEJTŐ F. – KEMÉNY I. és mások. Párizs – New Jersey, 1987. (Magyar Füzetek) tanulmányát, amelyben így foglalja össze Nagy Imre és hívei (köztük a maga) tevékenységét:

A tanulmányomban elemzett Nagy Imre-írások (főként a Gondolatok), beszédek igazolják: mivel Nagy Imre még magának sem vallotta be, hogy a szocializmus megreformálhatatlan, két érzés – hazafiúi és kommunista hűsége – között őrlődött; valamint azt, hogy október 28-a, a „Fordulat napja” összefüggött Nagy Imre békés megoldásra való törekvésével, amelyhez a pártot, a szovjet vezetést és a magyar népet egyaránt meg kellett győznie.

Ugyanakkor abból, hogy Nagy Imre „be volt zárva az Akadémia utcába”, nem lehet egyszerűen azt a magyarázatot levonni, hogy „ténylegesen nem értette az eseményeket”. Vásárhelyi Miklós a fentiekben idézett interjúban azt is megjegyzi, hogy „*taktikai okok is belejátszottak, illetve a felismerés biztos folyamatos volt, de ugye a párton belül is meg kellett, hogy érlelődjön egy olyan szituáció, ahol a döntésben Nagy Imre mellé állt Kádár, és sokan mások, és azokkal együtt, tehát nem egyedül, szembefordulhasson Gerővel, Hegedűssel, és mindazokkal, akik a régi merev vonalat képviselték*”. [Kiemelés – G. R.]

Az már nem Nagy Imrén múlt, hogy 1956. november 1-én éppen Kádár és Münnich voltak azok, akik elárulták őt is és a forradalmat is.²⁰⁹ Egyrészt meg volt kötve Nagy Imre keze,²¹⁰ és elemzett, 1956. október 23-ai Parlament előtti

„...A kommunista reformerek nem kívánták sem a forradalmat, sem a radikális forradalmi változásokat, el akarták kerülni a nyílt erőkonfrontációt. Szembefordultak a sztálinista önkénnyel és elkötelezték magukat a függetlenség és szabadság mellett, de hittek abban, hogy céljaikat megvalósíthatják fokozatosan, békés úton. A forradalom fejleményei nyomán ismerték fel – akadozva és megkéské – a történelmi tanulságot: a progresszió, a demokrácia és a nemzeti függetlenség egymástól elválaszthatatlan. A reform nem haladhat előre az autonómia kivívása, a demokrácia intézményes biztosítása nélkül. A békés kibontakozás, a fokozatos fejlődés az előnyösebb, kevésbé kockázatos átalakulási folyamat egy nemzet életében. Amikor azonban ennek az útnak a lehetőségét a hatalom erőszakkal torlaszolja el, akkor az egyetlen alternatíva a forradalom, amely súlyos kockázattal, veszteségekkel, tragédiákkal terhes, de a társadalmi ellentétek túlfeszítésének legkielevezettebb fokán elkerülhetetlen. E felismerés jegyében talált egymásra – átmeneti elszakadás után – a felkelt nép és az 1953-as reformnemzedék. A szövetséget életük és szabadságuk feláldozásával pecsételték meg a szerződők a népfelkelés szellemi úttörői és a forradalmárok. Így lett szétválaszthatatlanul eggyé, egységes folyamattá a magyar történelemnek az a korszaka, mely az 1953-as kormányprogram reformjaival indult és az 1956-os forradalomban teljesedett ki.”

Vásárhelyi Miklós megközelítése koherens, de Kahler – M. Kiss idézett munkájában egy másfajta megközelítéssel találkozunk!

209 Ehhez lásd: a GONDOLATOK idevonatkozó részeit, illetve DÖNTÉS A KREMLBEN (140.) című műnek az SZKP-n belüli két tábor – a »liberális szárny és a keményvonalasok« – harcából a »keményvonalasok« felülkerekedését tárgyaló részét.

210 Ehhez lásd még Ripp Zoltánnak Nagy Imre 1956 okt. 23-ai beszédéhez fűzött gondolatait: „...Nagy Imre sokak által leírt passzivitása könnyen magyarázható, igazi visszatérését a közéletbe nyilván nem így képzelte el. Sikertelen beszéde után, minden politikai

beszéde, valamint október 25-ei rádióbeszéde is igazolja: meglepte, hogy a felkelés az egész magyar népet maga mögött tudja. Ugyanakkor – és erre is következtethetünk Parlament előtti beszédéből – nyitott volt arra, hogy meghallja a magyar társadalom egészének követeléseit, és megértse lelkiállapotát is. Továbbá – ahogy elemzett 1955–1956-os vitairatai is igazolják – tisztában volt vele, hogy a kialakult helyzet milyen eredményekre vezethet. De hazafiúi, ugyanakkor kommunista hűségének megfelelően, mintegy hídként állt egyrészt szeretett hazája, Magyarország és a „nagy testvér”, a Szovjetunió, másrészt a magyar nép és annak kétszínű, áruló vezetői (Kádár,²¹¹ Münnich, Hegedűs, Apró, Marosán stb.) között. Ehhez hozzá tartoztak, illetve ebből következtek azok a tényezők, amelyekre elsősorban Nagy Imre halála előtt írt „naplójának” elemzésekor mutattunk rá, és amelyek ismerete Nagy Imre alakjának, történelmi szerepének megértéséhez elengedhetetlen.

Gondolunk itt elsősorban arra, hogy Nagy Imre bizonyos szempontból naivan hitt a szocializmus eszméjében, azt soha nem tagadta meg, noha annak megvalósításával, képviselőinek cselekedeteivel, módszereivel szemben újra és újra kritikával élt. Ám valószínűleg nem csupán naivitásról volt szó Nagy Imre esetében. Felmerülhet bennünk az is, hogy tulajdonképpen egyfajta „szellemi öngyilkosságot” is elutasított azzal, hogy saját magát újra és újra igyekezett megerősíteni a kommunizmushoz való rendíthetetlen hűségben. Magatartásának tehát döntő jellemzője volt, hogy miközben a „kapitalizmusból szocializmusba való átmenetnek” sajátos, magyar és békés útját kereste – ez szinte valamennyi Nagy Imre-írásban megfogalmazódik – soha nem tudatosította és jelentette ki, hogy a szocializmus megreformálhatatlan. Ugyanakkor egy másik döntő tényező az – ez szintén szorosan összefügg azzal, hogy ő valóban hithű kommunista volt –, hogy Nagy Imre nem értette meg igazán a forradalmat. Ne felejtjük azonban el, hogy a kor körülményeit tekintve Nagy Imre nagyon messzire eljutott mind gondolkodásában, mind cselekedeteiben.

A szovjetek folyamatos jelenléte és tárgyalásai Kádár Jánossal, az SZKP-n belüli viták, vagyis az ún. keményvonalas tábor és a liberális szárny magyar kérdéssel kapcsolatos véleménykülönbsége és harca, továbbá Kádár János egymásnak elmentmondó nyilatkozatai, kettős viselkedése, és nem utolsósorban a Nyugat által támogatott semleges Jugoszlávia példája igazolják a következőt. Nagy Imre reménykedése, hogy a tragédia – vagyis az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc vérbe fojtása – elkerülhető, nem volt teljesen alaptalan, elképzelése

funkciótól továbbra is megfosztva társait nélkülözve csöppent azok közé, akik egy éve kizárták a pártból, majd néhány napja »visszazárták« oda...” In: RIPP, 1997. 183.

211 Magatartása elemzéséhez lásd: KAHLER – M. KISS, 1997. 293–310.

nem volt utópisztikus álom. Nagy Imre kommunista mivolta és hazafiúi hűsége személyiségének két domináns, ugyanakkor összeegyeztethetetlen összetevője. Amikor e kettő között választania kellett, az utóbbit választotta,²¹² és így a magyar nép mártírja lett.

Befejezésül álljanak itt Molnár Miklósnak a semlegesség kinyilvánítását és a Varsói Szerződésből való kilépést bejelentő, 1956. november 1-ei rádiónyilatkozathoz fűzött gondolatai:

„...Ez a nyilatkozat – félreérthetetlenül: válasz. A magyar kormány válasza arra, ami a tárgyalások megindulása és a drámai döntés között történt. Hogy mi volt ez, mi történt, ezt mindmáig nem tudjuk pontosan,²¹³ de ismerjük az eredményt – a szovjet invázió kezdetét –, és néhány jelből következtetni tudunk egyéb tényekre is. 1959 novemberében a magyar pártkongresszus alkalmából Budapesten tartózkodó Hruscsov három év késéssel beismerte, hogy a szovjet Politbüro kebelében megoszlottak a vélemények a magyarországi beavatkozást illetően.²¹⁴ [...] Mikojan lehetett a beavatkozás fő ellenzője, aki [...] helyeselte Nagy Imre koncepcióját. Nagy tehát egy ideig csakugyan bízott a sikerben, reménykedett Mikojan támogatásában és békés megoldást remélt. Ez a remény és várakozás omlott össze, amikor világossá vált, hogy Mikojan nem tartotta – vagy nem tarthatta – be szavát, és félreérthetlenné vált, hogy a magyar kormányt becsapták (ne feledjük el ugyanis, hogy közben katonai tárgyalások is folytak a szovjet csapatok visszavonásáról).²¹⁵ Ha ebben a helyzetben Nagy tétlenül várakozik, és szótlanul tűri az ország újabb megszállását – a forradalom és a független Magyarország ugyanúgy a szovjet tankok hernyótalpai alatt leheli ki lelkét, mint ahogy ez megtörtént november 4-én. »Lengyel megoldásra«,²¹⁶ kompromisszumra 24 órával előbb még volt, ebben a pillanatban azonban már nem volt sem lehetőség, sem remény. De ezt a hidat nem Nagy égette fel, hanem a szovjet hadsereg inváziója. Ezért nem tudott Nagy Gomulkává²¹⁷ lenni s nem azért, mert a feladat meghaladta képességeit. Ekkor tehát, és csak ekkor szánta rá magát Nagy Imre a Varsói Szerződés egyoldalú felbontására és a semlegesség bejelentésére. S még ez a valóban végső és kétség-

212 Ehhez lásd még: RAINER M. János: A Parlamenttől a fő utcáig. Nagy Imre gondolati útja. 1956. november 4. – 1957. április 14. In: *Évkönyv I. 1992*. Szerk. biz.: BAK M. János – BÉKÉS Csaba – HEGEDŰS B. András – LITVÁN György. Budapest, 1956-os Intézet, 1993. 141.: „...az általa valóban halálosan komolyan vett vezérlő értékek egyike – a nép akarata – összeütközött más, hasonlóan végső értékeivel – mint a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom ügye. Akkor a nép akarata mellett döntött...”

213 Ehhez lásd: DÖNTÉS A KREMLBEN, továbbá SZEREDA – SZTOKALIN, 1993.

214 Lásd: DÖNTÉS A KREMLBEN, 45. és 121–140.

215 Uo. 139–140.

216 Lásd: 33. jegyzet.

217 Uo.

beesett lépés sem meggondolatlan provokatív gesztus, esztelen kihívás volt a részéről. Válasz volt, igaz, immár nem a szovjet ígéretekre, hanem a szovjet hitszegésre – de egyben egy utolsó védekező hadmozdulat is. A szakadék szélén álló országot ugyanis más nem menthette meg már, csakis a két döntés egyidejű bejelentése, abban a reményben, hogy ez a határozottság a szovjet felet is megfontolásra készíti és a semlegesség védelmére felkért három nyugati hatalmat is erőteljesebb diplomáciai közbelépésre serkenti. Mint tudjuk, sem az egyik, sem a másik nem történt meg, s ezért aligha merné bárki is Nagy Imrét hibáztatni. Mindenki tudja, hogy mások a vétkesek, másokra hárul – egyfelől az agresszív, másfelől a passzív hitszegésért – a történelmi felelősség, és mások lelkét terheli a bűntudat. Talán ezért kellett Nagynak az életével fizetnie. És talán ezért hárítják a másik oldalról olyan könnyedén és szívesen Nagy Imrére a vádat: Ő feszítette túl a húrt, ő nem volt elég józan, reális és meggondolt államférfiú. A történelem azonban ítélni fog, talán már ítélte is, és magasan korunk botcsinálta tudósai és »reálpolitikusai« fölébe emelte a kis nagy ember, a cvikkeres forradalmár, a fontolva haladó hős, a tanáros államférfi, Nagy Imre emlékét.”²¹⁸

A felhasznált irodalom jegyzéke

A FORRADALOM ELŐZMÉNYEI...

A forradalom előzményei, alakulása és utóélete. Tanulmányok és kronológia. Szerk.: DECSY J. – FEJTŐ F. – KEMÉNY I. és mások. Párizs – New Jersey, 1987. (Magyar Füzetek)

A FORRADALOM HANGJA

A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23.–november 9. Budapest, Századvég–Nyilvánosság Klub, 1989. (Századvég füzetek 3.)

A „JELCIN-DOSSZIÉ”

A „Jelcin dosszié”: Szovjet dokumentumok 1956-ról. Szerk.: GÁL Éva – HEGEDŰS B. András – LITVÁN György – RAINER M. János. Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1993.

ABOD

1993 ABOD László: A forradalom napjairól és a megtorlásról. In: *Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni! Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéséből.* Szerk.: KOZÁK Gyula – MOLNÁR Adrienne. Budapest, Századvég – 1956-os Intézet, 1993.

ACZÉL – MÉRAY

1989 ACZÉL Tamás – MÉRAY Tibor: *A tisztító vihar.* Szeged, JATE, 1989.

ANGYAL

1991 *Angyal István saját kezű vallomása.* A szöveg gond., a dokumentumokat vál. EÖRSI László. Budapest, Pesti Szalon, 1991.

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM

Az 1956-os magyar forradalom. Reform – Felkelés – Szabadságharc – Megtorlás. Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete. (BAK M. János – KOZÁK Gyula – LITVÁN György – RAINER M. János) Budapest, Tankönyvkiadó, 1991.

BALOGH

1999 BALOGH Sándor: Szabad és demokratikus választás – 1945. In: *Parlamentari választások 1920–1998.* Szerk.: FÖLDES György – HUBAI László. Budapest, Napvilág, 1999.

BENCZÉDI – SZALAY

1989 *1956 sajtója (október 23.–november 4.).* Válogatás, szerk.: BENCZÉDI Magda. Vál.: SZALAY Hanna. Budapest, Kolonel Lap- és Könyvkiadó, 1989.

BESZÉLŐ-BESZÉLGETÉS...

Beszélő-beszélgetés Vásárhelyi Miklóssal. In: *Beszélő III*, 1987–1989. 24–25. sz. (Az interjút Szilágyi Sándor készítette.)

BÉKÉS

1996 BÉKÉS Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996.

BORBÁNDI

1997 BORBÁNDI Gyula: *Magyar politikai pályaképek 1938–1948*. Budapest, Európa, 1997.

DÖNTÉS A KREMLBEN

Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. Budapest, 1956-os Intézet, 1996.

EMBER

1989 EMBER Judit: *Menedékjog – 1956. A Nagy Imre-csoport elrablása*. Budapest, Szabad Tér, 1989.

FEHÉR – HELLER

1989 FEHÉR Ferenc – HELLER Ágnes: *Egy forradalom üzenete. Magyarország 1956*. Budapest, Kossuth, 1989.

FEHÉRVÁRY

1990 FEHÉRVÁRY István: *Börtönvilág Magyarországon 1945–1956*. H. n., Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 1990.

FÖLDES

1984 FÖLDES László: *A második vonalban*. Budapest, Kossuth, 1984.

GONDOLATOK

1957 *Nagy Imre feljegyzései*. MOL XX 5-h vizsgálati iratok 8.183. (V-318 MV)

GOSZTONYI

1989 GOSZTONYI Péter: *Föltámadott a tenger... A magyar október története*. Budapest, Népszava, 1989.

GYÖRKEI – HORVÁTH

1996 GYÖRKEI Jenő – HORVÁTH Miklós: Adalékok a szovjet katonai megszállás történetéhez. In: *Szovjet katonai intervenció 1956*. Budapest, Argumentum, 1996.

GYURKÓ

1996 GYURKÓ László: *1956*. Budapest, Szabad Tér, 1996.

HALOTTAINK 1956

Halottaink 1956. Szerk.: BALASSA János – GEHÉR József – KURDI Zoltán és munkatársaik. I–II. köt. Budapest, Katalizátor, 1989.

- HAVASY**
1990 *A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989.* HAVASY Gyula dokumentumgyűjteménye. Budapest, 1990.
- HEGEDŰS**
1988 HEGEDŰS András: *A történelem és a hatalom igazságában. Életrajzi elemzések.* Budapest, Kossuth, 1988.
1994 HEGEDŰS András: *Rendhagyó életek. Szubjektív reflexiók.* BFI-Budapest, 1994.
- HOLLÓS**
1976 HOLLÓS Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* Budapest, Kossuth, 1976.
- HOLLÓS – LAJTAI**
1986 HOLLÓS Ervin – LAJTAI Vera: *Drámai napok. 1956. okt. 23. – nov. 4.* Budapest, Kossuth, 1986.
- HORVÁTH**
1995 HORVÁTH Miklós: *Maléter Pál.* Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1995.
- IRATOK AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS...**
Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. Szerk.: SOLT Pál, Dr. 4. köt. Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1995.
- IZSÁK**
1999 IZSÁK Lajos: *A parlamentarizmus veszített csatája – 1947.* In: *Parlamentári választások 1920–1998.* Szerk.: FÖLDES György – HUBAI László. Budapest, Napvilág, 1999. 235–258.
- IZSÁK – SZABÓ**
1989 *1956 – a sajtó tükrében. 1956. október 22.–november 5.* Szerk.: IZSÁK Lajos – SZABÓ József. Budapest, Kossuth, 1989.
- KAHLER – M. KISS**
1997 KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: *Kinek a forradalma?* Budapest, Püski–Kortárs, 1997.
- KENDE**
1989 *Az igazság a Nagy Imre-ügyben.* Szerk.: KENDE Péter. Budapest, 1989. (Századvég Füzetek)
- KIRÁLY**
1990 KIRÁLY Béla: *Honvédségből néphadsereg.* Co-Nexus, 1990.
- KISSINGER**
1996 KISSINGER, Henry: *Diplomácia.* Budapest, Panem-McGraw-Hill-Grafo, 1996.
- KOPÁCSI**
1989 KOPÁCSI Sándor: *Életfogytiglan.* Budapest, I.U.S. Bibliotéka, 1989.

LITVÁN

- 1989 LITVÁN György: A Nagy Imre csoport. In: *Századvég–1956*, 1989. 1–2. sz.
- 1998 LITVÁN György: A Nagy Imre-per politikai háttere. In: *Rubicon*, 1998. 4–5. sz.

LOMAX

- 1982 LOMAX, Bill: *Magyarország 1956-ban*. Párizs, 1982. (Magyar Füzetek)

MÉRAY

- 1989 MÉRAY Tibor: *Nagy Imre élete és halála*. Budapest, Bibliotéka, 1989.

MINDSZENTY

- 1989 MINDSZENTY József: *Emlékirataim*. Budapest, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1989.

MOLNÁR

- 1991 MOLNÁR Miklós: *Egy vereség diadala. A forradalom története*. Budapest, Educatio, 1991.
- 1992 MOLNÁR Miklós: Tévhitek Nagy Imre megítélésében. In: *Szemle. Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából*. Szerk.: KOZÁK Gyula. Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1992.

NAGY

- 1954 NAGY Imre: *Egy évtized. Válogatott beszédek és írások*. II. Budapest, Szikra, 1954.
- 1984 NAGY Imre: *A magyar nép védelmében. Vitairatok és beszédek, 1955–1956*. Párizs, 1984. (Magyar Füzetek)

NAGY BALÁZS

- 1992 NAGY Balázs: Nagy Imre és a magyar forradalom. In: *Szemle. Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából*. Szerk.: KOZÁK Gyula. Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1992.

NÉMETHNÉ VÁGYI – SIPOS

- 1993 *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. Szerk.: NÉMETHNÉ VÁGYI Karola – SIPOS Levente. I. köt. 1956. november 11.–1957. január 14. Budapest, Intera, 1993.

RAINER M.

- 1988 *Tetemrehívás. 1958–1988. Párizs–Budapest*. Összeáll.: RAINER M. János. Budapest, Bibliotéka, 1988.
- 1992 RAINER M. János: A Parlamenttől a fő utcáig. Nagy Imre gondolati útja. 1956. november 4. – 1957. április 14. In: *Évkönyv 1992*. Szerkesztőb.: BAK M. János – BÉKÉS Csaba – HEGEDÜS B. András – LITVÁN György. Budapest, 1956-os Intézet, 1992.
- 1996 RAINER M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz I. 1896–1953*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996.

- 1998 RAINER M. János: Ismeretlen erővel szemben 1–2. Nagy Imre október 23-án. In: *Élet és Tudomány*, 1998. 43–44. sz.
- 1999 RAINER M. JÁNOS: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958*. Budapest, 1956-os Intézet, 1999.
- RÉVAI**
- 1991 *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése*. Szerk.: RÉVAI Valéria. Budapest, Zrínyi – Új Magyarország, 1991.
- RIPP**
- 1997 RIPP Zoltán: A pártvezetés végnapjai. In: *Ötvenhat októbere és a hatalom*. Szerk.: HORVÁTH Julianna – RIPP Zoltán. Budapest, Napvilág, 1997.
- 1998 RIPP Zoltán: Restauráció és reformpolitika. A Kádár-korszak első éveit. In: *Rubicon*, 1998. 1. sz. 6–11.
- SZÁNTÓ**
- SZÁNTÓ Konrád: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*. Miskolc, é. n.
- SZÁSZ**
- 1989 SZÁSZ Béla: *Minden kényszer nélkül. Egy műper nélkül*. Budapest, Európa – História, 1989.
- SZEREDA – SZTOKALIN**
- 1993 *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*. Vál. V. SZEREDA és A. SZTOKALIN. Budapest, Móra, 1993.
- SZIRMAI**
- 1998 SZIRMAI István: Nagy Imre kivégzéséről. Hangulatjelentés. 1958. június 20-a. In: *Rubicon*, 1998. 4–5. sz.
- SZŰCS**
- 1989 SZŰCS Miklós: *Ezredes voltam 1956-ban a vezérkarnál*. Budapest, Szabad Tér, 1989.
- T. VARGA**
- 1989 T. VARGA György: Nagy Imre politikai levelei. 1954. december 14. – 1956. október 9. In: *Új Fórum*, 1989. 4. sz. 11–39.
- 1992 Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.). Közli: T. VARGA György. In: *Múltunk*, 1992. 2–3. sz.
- TÓBIÁS**
- 1989 TÓBIÁS Áron: *In memoriam Nagy Imre. Emlékezés egy miniszterelnökre*. Budapest, Szabad Tér, 1989.
- TOP SECRET**
- 1995 *Top secret: Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956. Dokumentumok*. Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 1995.

VARGA

- 1994 VARGA László: Moszkva – Belgrád – Budapest. Nagy Imre a jugoszláv követségen. In: VARGA László: *Az elhagyott tömeg 1950–1956*. Budapest, Cserépfalvi – Budapest Főváros Levéltára, 1994. 127–198.
- 1998 VARGA Andrea: Nagy Imre élete a snagovi tó partján. Interjú – riport – dokumentum. In: *Kapu*, 1998. 1–6/7. sz. 88–92.

VÁSÁRHELYI

- 1989 VÁSÁRHELYI Miklós: *Ellenzékben*. Szerk.: TÓBIÁS Áron. Budapest, Szabad Tér, 1989.
- VÁSÁRHELYI Miklós: A Nagy Imre-csoport október 23-án.
<http://www.rev.hu>